

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie

Author: Andrzej Charciarek

Citation style: Charciarek Andrzej. (2010). Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Andrzej Charciarek

**Polskie wyrażenia
metatekstowe
o funkcji fatycznej
i ich odpowiedniki
czeskie i rosyjskie**

Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2010

о́тс
понимаешь зн
vidiś
słuchaj
слушай
poslyś
wiesz
dóvej

**Polskie wyrażenia metatekstowe
o funkcji fatycznej
i ich odpowiedniki
czeskie i rosyjskie**

NR 2751

Andrzej Charciarek

**Polskie wyrażenia metatekstowe
o funkcji fatycznej
i ich odpowiedniki
czeskie i rosyjskie**

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
Henryk Fontański

Recenzent
Kazimierz Ożóg

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp	7
1. Wyrażenia metatekstowe w lingwistyce polskiej, czeskiej i rosyjskiej	21
2. Metatekstowe wyrażenia o funkcji fatycznej w językoznawstwie polskim, czeskim i rosyjskim	39
3. Operator kontaktu <i>wiesz</i> i jego odpowiedniki czeskie i rosyjskie	55
4. Operator kontaktu <i>rozumiesz</i> i jego odpowiedniki czeskie i rosyjskie	85
5. Polskie, czeskie i rosyjskie „myślowo-wyobrażeniowe” wyrażenia o funkcji fatycznej	107
6. Polskie, czeskie i rosyjskie „słuchowe” wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej	119
7. Polskie, czeskie i rosyjskie „wzrokowe” wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej	142
8. Polskie, czeskie i rosyjskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej kontrolujące przebieg komunikacji	165
Zakończenie	187
Literatura	191
Indeks polskich, czeskich i rosyjskich wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej	203
Summary	211
Резюме	213

Wstęp

Przedstawiana Czytelnikowi monografia jest analizą językoznawczą polskiego, czeskiego i rosyjskiego języka mówionego w ujęciu konfrontatywnym. Publikacja sytuuje się w nurcie badań nad tekstem mówionym, który jest domeną językoznawstwa pragmatycznego, stosunkowo młodej dyscypliny językoznawczej. Choć wyodrębnienie się pragmatyki lingwistycznej można już liczyć dziesięcioleciaми, to jednak nie wykształciła ona do tej pory jednolitej metodologii badań oraz podstawowego aparatu pojęciowego. Nic więc dziwnego, że w badaniach pragmalingwistycznych w dalszym ciągu spotykamy się z mnogością pojęć, niejednoznacznych i niekiedy wykluczającymi się hipotezami czy dowolnością interpretacyjną wielu zjawisk językowych. Taki stan rzeczy spowodowany jest względami obiektywnymi – wynika z przyjętej przez wielu badaczy pragmatycznej perspektywy badawczej poszerzonej o ich indywidualne zainteresowania naukowe. To główny powód tego, iż badanie tekstu mówionego nie jest zawężone wyłącznie do parametrów pragmatycznych, takich jak mówiący, rozmówca, kontekst, cel komunikacyjny itd. Przekraczając granice pragmatyki, opis przybiera charakter interdyscyplinarny, łączy analizę na poziomie pragmatycznym z zagadnieniami z innych dziedzin językoznawstwa: socjolingwistyki, psycholingwistyki, semantyki itp. Nie inaczej jest w przypadku niniejszej monografii, która czerpie z lingwistyki tekstu, czyli dziedziny badań szerszej od pragmatyki, obejmującej jeszcze semantykę i syntaktykę tekstu, i do niej się odwołuje.

Wspomniana interdyscyplinarność z jednej strony pozwala na rozpa-trywanie skomplikowanych zagadnień procesu komunikacyjnego z róż-

nych perspektyw, a z drugiej uniemożliwia wykształcenie spójnej koncepcji metodologicznej. Określenie tej ostatniej utrudnia dodatkowo różny stan badań nad językiem mówionym w analizowanych trzech językach i tradycja ich opisu.

Początki badań nad polszczyzną, czeszczyzną i ruszczyzną mówioną sięgają lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia.

W polskim językoznawstwie wiele opracowań dotyczących analizy języka mówionego zostało zapoczątkowanych wielokrotnie przez badaczki cytowaną, nie dającą się przecenić *Składnię rozmowy telefonicznej* K. Pisarkowej (1975). Późniejsze prace B. Dunaja (1989), D. Buttler (1977, 1978), K. Ożoga (1990), J. Mazura (1986), W. Lubasia (1979), A. Wilkonía (1987) czy S. Grabiasa (1981) były niejako realizacją koncepcji autorki, nawołującej do szeroko zakrojonych badań nad odmianą mówioną języka.

W latach dziewięćdziesiątych XX i pierwszej dekadzie XXI wieku ukazały się ważne monografie, m.in. B. Bonieckiej (1999), U. Żydek-Bednarczuk (1994, 2005), A. Wilkonía (2002), J. Warchali (1991, 2003), A. Awdiejewa (2004), G. Habrajskiej (2004), J. Labochy (2008) i inne, które w dużej mierze rekompensują wyraźny brak opracowań poświęconych problematyce polskiego języka mówionego w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i pierwszej lat siedemdziesiątych. Ten okres zamknięty wspomnianą pracą K. Pisarkowej poza, oczywiście, wyjątkami można uznać za niewykorzystany, świadczący o małym zainteresowaniu polskich językoznawców tą odmianą języka. Szczególnie widać to zjawisko w porównaniu z literaturą powstałą w ówczesnej lingwistyce czeskiej, a zwłaszcza rosyjskiej.

W językoznawstwie czeskim za początek badań nad językiem mówionym można uznać artykuł *O studiu syntaxe běžně mluvených projevů* K. Hausenblas (1962), wydrukowany w tomie *Otázky slovanské syntaxe I*. Autor podkreśla konieczność badania języka mówionego nie tylko na poziomie syntaktycznym, ale również na innych, np. morfologicznym, leksykalnym. Zresztą wiele artykułów zamieszczonych we wspomnianym zbiorze dotyczyło zagadnień odmiany mówionej języka. Na ten temat wypowiadali się tacy autorzy, jak P. Adamec (1962: 339–341) czy J. Chloupek (1962: 325–336). Choć większość artykułów poświęcona jest badaniom dialektologicznym

nym, to jednak wielkiego znaczenia i wpływu na dalszy opis języka mówionego zbiorowi trudno odmówić.

Szczegółne zasługi dla rozwoju badań czeskiego języka mówionego ma O. Müllerová. Jej autorskie lub współautorskie prace publikowane nieprzerwanie od drugiej połowy lat sześćdziesiątych XX wieku do chwili obecnej wiele wnoszą do stanu wiedzy o czeskim języku mówionym, by wymienić tylko niektóre z nich: *Komunikativní složky výstavby dialogického textu* (1979), *Mluvená čeština v autentických textech* (1992), *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba* (1994), *Dialog v češtině* (1999) i *Čeština v dialogu generací* (2007). Ponadto badaczka opublikowała kilkadziesiąt artykułów poświęconych różnorodnym szczegółowym zagadnieniom procesu komunikowania się w czeszczyźnie, które składają się na jej całościowy językowy obraz. O nowatorskiej wartości tych prac świadczy fakt, iż wiele z problemów w nich poruszonych znalazło swoje rozwinięcie w monografiach innych autorów.

Niepodobna nie wspomnieć o pracach czeskich bohemistek, takich jak: B. Rulíková (1973), J. Hoffmannová (1983; Hoffmannová, Müllerová 1992, 1999), I. Kolářová (1991, 1992, 1995, 1998, 2000, 2003), które w dużym stopniu przyczyniły i nadal przyczyniają się do pogłębienia wiedzy o współczesnej czeszczyźnie mówionej.

Początki badań nad rosyjskim językiem mówionym można już znaleźć w latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia. Możemy zatem mówić o ich paralelności z badaniami nad językiem czeskim¹. Tak jak miało to miejsce w językoznawstwie czeskim, rosyjscy lingwiści głównie koncentrowali się na analizie składni mówionego języka rosyjskiego. Do autorów rosyjskich, którzy mieli największy wpływ na

---

¹ Należy odnotować, iż czescy językoznawcy położyli duże zasługi w opisie ruszczyzny mówionej. Chodzi tu głównie o praskich rusycystów, którzy w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku swoje badania w dużej mierze poświęcali odmianie mówionej języka rosyjskiego. Znalazło to m.in. odzwierciedlenie w zbiorowym artykule *Problémy běžně mluveného jazyka, zvláště v ruštině* (1973). Wypada także wspomnieć o dotyczących tej problematyki artykułach O. Kafkovéj (1965, 1971, 1973): *K lineárnímu typu řadění větných členů a celků v mluvené ruštině*, *Funkce a pozice predikativního slovesa v běžně mluvené ruštině*, *Funkce nominativu substantiva v běžně mluvené ruštině*, oraz K. Koževnikovéj (1968, 1971): *Některé vztahy obsahové a výrazové výstavby v nepřipraveném mluveném projevu*, *Komunikační podmínky běžně mluvených projevů*.

ukształtowanie się nowych ustaleń metodologicznych, należy zaliczyć takich badaczy, jak: Je.A. Ziemskaja, O.A. Łaptiewa i O.B. Sirotinina. Badaczki te uznawane są za współtwórczynie szkoły językoznawczej zwanej kolokwialistyką (*коллоквиалистика*), zajmującej się lingwistyczną analizą mówionego języka potocznego, zwłaszcza ruszczyzny mieszkańców miast.

Warto nadmienić, że praca O.A. Łaptiewej *Русский разговорный синтаксис* (1976) poświęcona jest wyłącznie zagadnieniom składni wypowiedzi potocznej. Natomiast w monografiach *Русская разговорная речь* (1968) Je.A. Ziemskiej i *Современная разговорная речь и ее особенности* (1974) O.B. Sirotininej składnia jest tylko jednym z poziomów opisu języka potocznego. Obydwie autorki analizują go kompleksowo na poziomie fonetycznym, leksykalnym, morfologicznym, słowotwórczym i intonacyjnym. Podkreślmy często niedostrzegany i pomijany fakt, iż wspomniane trzy monografie nie były pierwszymi w dorobku ich autorek. Poprzedzone zostały wieloletnimi badaniami i artykułami – monografie stanowiły ich naturalne podsumowanie. Na przykład początki badań O.A. Łaptiewej można datować na połowę lat sześćdziesiątych; wtedy to badaczka opublikowała artykuł *О структурных компонентах разговорной речи* (Л а п т е в а 1965).

Mogłoby się wydawać, że kilkadziesiąt lat poświęconych opisowi odmiany mówionej języka polskiego, czeskiego i rosyjskiego to okres wystarczający, by powstała bogata literatura przedmiotu. Niemniej jednak monografii opisujących różne aspekty funkcjonowania języka mówionego nie jest wiele. Nic więc dziwnego, że ten obszar badań pozostaje wciąż wyzwaniem dla językoznawców – specjalistów w dziedzinie pragmalingwistyki, socjolingwistyki, psycholingwistyki i innych.

Zagadnieniem, które wymaga szczegółowego wyjaśnienia w niniejszej monografii, jest pojęcie samego języka mówionego. Konieczność sprecyzowania tego terminu wynika z mnogości typologii i odmian współczesnej polszczyzny, czeszczyny i ruszczyzny, które można spotkać w literaturze przedmiotu.

W polskiej literaturze językoznawczej język mówiony jest dzielony zwykle na odmianę staranną i swobodną (P i s a r e k 1978), podtyp oficjalny i obiegowy (standardowy) (B u t t l e r 1982). Językowi mówionemu, który nierzadko utożsamia się z językiem potocznym (K l e m e n s i e w i c z 1956: 196; K u r k o w s k a, S k o r u p k a

1959: 234), przypisuje się mniejszą staranność, mniejsze zdyscyplinowanie i pewną opozycyjność wobec języka oficjalnego (literackiego).

J. Bartmiński w ten sposób opisuje język potoczny: „[...] wśród wariantów języka narodowego język potoczny, nazywany też stylem potocznym, zajmuje miejsce wyróżnione, wręcz wyjątkowe. Jest to przede wszystkim pierwszy w kolejności przyswajania wariant języka, ten, którego uczymy się w rodzinnym domu jako dzieci i który potem długo jeszcze wystarcza nam do porozumienia się w codziennych sytuacjach życiowych. Język najbardziej prosty, najbardziej konkretny, najbliższy. Z czasem, gdy w skomplikowanych sytuacjach o złożonych problemach musimy mówić, używając uczonej terminologii czy formuł oficjalnych, gdy sięgamy po wyspecjalizowane style językowe, ten pierwszy język pomaga nam rozumieć i objaśniać nowe dla nas wyrazy i pojęcia, a także kontrolować wyrazy nadużywane, wieloznaczne, niejasne” (Bartmiński 1992: 37).

Najbliższe określeniu obszaru badanego w niniejszej monografii materiału językowego są definicje A. Wilkonía (2000) i J. Warchalí (2003).

Język potoczny dla A. Wilkonía stanowi odmianę języka mówionego, która ma najszerzy uzus i związana jest z codzienną komunikacją. Badacz wskazuje dwa warianty języka potocznego:

- wariant neutralny, obiegowy, standardowy – w relacjach niekoleżeńskich lub oficjalnych czy półoficjalnych;
- wariant nacechowany – w kontaktach koleżeńskich, rodzinnych, poufalitych, konfliktowych (Wilkoń 2000: 53).

J. Warchala, w odróżnieniu od A. Wilkonía, zawęża sferę funkcjonowania języka potocznego, który postrzega jako główną mówioną odmianę polszczyzny, do sytuacji o niskim stopniu oficjalności (Warchala 2003: 15).

Podobnie jak w języku polskim, w czeszczyźnie istnieje wiele odmiennych ujęć tego, co rozumiemy pod pojęciem języka i jego odmian, wariantów czy stylów. Niełatwo jest wskazać to, co w języku czeskim stanowi odpowiednik polskiego terminu „język potoczny”.

J. Warchala, opisując kategorię potoczności w języku, podkreśla wyraźne rozgraniczenie czeskiego języka literackiego (*spisovná čeština*) i czeskiego języka potocznego (*obecná čeština*). Zresztą zaprezentowana przez badacza stratyfikacja czeszczyzny powszechnie pojawia się w pracach językoznawczych. Należy jednak zwrócić uwagę na to, iż

wskazywany przez J. Warchałę termin *obecná čeština* dotyczy języka potocznego używanego w Czechach (*Čechy*), a nie na Morawach (*Morava*) czy na Śląsku (*Slézsko*). Jeśli więc traktować termin *obecná čeština* jako ekwiwalent języka potocznego, to należy mieć na względzie ograniczone terytorium jego występowania. Ponadto *obecná čeština* jest Nieliteracką odmianą języka, czyli nie można jej uznać za formę mówioną języka literackiego (ogólnego)². Wydaje się więc, że *obecná čeština* to bardziej kategoria językowa, zwana interdialektem³, niż język potoczny. Nieprzypadkowo G. Balowska i M. Balowski w artykule *Problemy ze standardyzacją współczesnego języka czeskiego (cz. 1)* termin *obecná čeština* tłumaczą jako „ludowy« język potoczny” (Balowska, Balowski 2008: 210), w ten sposób badacze podkreślają inny zakres pojęciowy terminu *obecná čeština* niż ten utrwalony w polskim językoznawstwie.

Właściwy rodzaj opozycyjności, moim zdaniem, powstaje, gdy zestawimy z sobą terminy „czeski język literacki” (*spisovná čeština*) – „czeski język potoczny” (*hovorová čeština*⁴). Należy jednak pamiętać, iż terminy *potoczność* (*hovorovost*) czy *język potoczny* (*hovorový jazyk*) nie są w językoznawstwie czeskim traktowane jednoznacznie, a niekiedy wręcz kwestionowane przez niektórych badaczy. Niemniej taka właśnie ekwiwalencja wydaje się najbardziej uzasadniona. Wskazują ją

---

² Niejednoznacznie określają znaczenie terminu *obecná čeština* bohemiści, co zauważa S. Machová: „[...] Vymezit v současnosti význam termínu *obecná čeština* je značně komplikované [...]” (Machová 2008: 309).

³ M. Krčmová w artykule hasłowym poświęconym terminowi *obecná čeština* wskazuje jego dwa znaczenia. W pierwszym określa go jako interdialekt powstały w wyniku ewolucji czeskich dialektów lokalnych. W drugim znaczeniu *obecná čeština* to spontaniczny język mówiony w sytuacjach prywatnych i półoficjalnych, w niewielkim stopniu zróżnicowany społecznie i regionalnie, będący substandardem (niższym standardem) języka czeskiego (Krčmová 2002: 81).

⁴ G. Balowska i M. Balowski termin *hovorová čeština* tłumaczą jako „czeski język mówiony” (Balowska, Balowski 2008: 210). Podobne stanowisko zajmuje T.Z. Orłóś, akcentując literackość tej odmiany języka i określając relacje między terminami *hovorová čeština* a *obecná čeština*. Autorka pisze: „Na co dzień jednak Czeši, chcący używać języka literackiego, posługują się jego odmianą mówioną, jest to tzw. *hovorová čeština*, która dawniej przez niektórych językoznawców traktowana była jako samodzielna odmiana języka. Charakteryzuje się ona uproszczoną składnią, brakiem form książkowych, unikaniem pewnych sekundarnych przyimków, krótszych form przymiotnikowych w orzeczniku oraz m.in. częstym użyciem uniwerbizmów, co przybliża ją do języka potocznego – *obecná čeština*” (Orłóś 2005: 137).

również autorki [*Współczesnej stylistyki*], podkreślając zarazem wielość synonimów terminu *język potoczny* w językoznawstwie polskim, takich jak: *język mówiony* (*mluvený jazyk*), *ustny* (*ústní*) czy *kolokwiálny* (*kolokviální*) (Čechová, Krčmová, Minářová 2008: 56). Nie inaczej zresztą jest w lingwistyce czeskiej, w której znajdujemy – poza już wcześniej wymienionymi – *mluvený text*, *mluvená čeština*, *bežna komunikace* czy *běžně mluvený jazyk*.

Wyjaśnienia wymaga termin *běžně mluvený jazyk* (*běžná mluva*, *běžně mluvený projev*), który można tłumaczyć jako „codzienny język mówiony” („mowa codzienna”). W językoznawstwie czeskim codziennego języka mówionego nie traktuje się jednak jako odmiany języka literackiego. Ten fakt powoduje, że nie można tego terminu uznać za odpowiednik terminów *język potoczny* w języku polskim i *разговорная речь* w języku rosyjskim, które są odmianami języka ogólnego (literackiego).

W językoznawstwie rosyjskim chyba najwyraźniej przeprowadzona jest granica między mówionym językiem literackim (*литературная речь*) a mową potoczną (*разговорная речь*). Ta druga może być używana bądź w oficjalnej, bądź w nieoficjalnej sytuacji komunikacyjnej.

Je.A. Ziemskaja tak definiuje jeden i drugi: „[...] русский литературный язык существует в двух основных разновидностях. Одну из них называют кодифицированным литературным языком, другую – разговорным литературным языком. Разговорный литературный язык принято обозначать термином »разговорная речь«” (Земская 2006: 3). Zdaniem badaczki, lepszym byłby termin *język potoczny* (*разговорный язык*), jednak, jak sama podkreśla, nie powstała tradycja jego użycia.

Niemniej i w językoznawstwie rosyjskim występują różne terminy na określenie języka mówionego czy potocznego.

L.P. Krysin rozróżnia *język literacki* (*книжно-литературный язык*) i *potoczną odmianę języka literackiego* (*разговорная разновидность литературного языка*). Stwierdza, że „в отличие от книжного, разговорный литературный язык не является предметом кодификации: в нем, безусловно, действуют определенные нормы (благодаря чему, например, легко отличить устную речь носителя литературного языка от устной речи носителя диалекта или просторечия), но эти нормы сложились исторически и никем сознательно не регулируются и не закрепляются в виде каких-либо правил и ре-

комендаций. Тем самым кодифицированность / некодифицированность – еще один, причем весьма существенный, признак, различающий книжную и разговорную разновидность литературного языка” (Крысин 2003: 43).

O.A. Łaptiewa, używając określenia *устно-разговорная разновидность литературного языка*, niejako spaja dwa terminy, które zwykle stosowane są zamiennie: *język mówiony* i *język potoczny* (Лаптева 2003). To jeszcze raz potwierdza częste zjawisko utożsamiania języka mówionego z językiem potocznym.

W pracach O.B. Sirotininej, oprócz definicji mowy potocznej, pojawia się rozróżnienie literackiej mowy potocznej (*литературная разговорная речь*), nieliterackiej mowy potocznej (*просторечие*) oraz dialektu (*диалектная речь*) (Сиротинина 1974: 17).

Podsumowując, właśnie skodyfikowanie języka literackiego i jego znormalizowanie w gramatykach i słownikach odróżnia go od mowy potocznej, która charakteryzuje się spontanicznością, brakiem przygotowania, bezpośrednim udziałem w niej rozmówców oraz nieoficjalnością sytuacji komunikacyjnej.

W niniejszej monografii używam terminu *język mówiony*, natomiast potoczność często bywa przypisywana analizowanym środkom językowym.

Podstawowym założeniem pracy jest ukazanie podobieństw i różnic w funkcjonowaniu najczęściej używanych wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej, a zarazem zmniejszenie dysproporcji w liczbie opracowań dotyczących odmiany mówionej i pisanej języka polskiego, czeskiego i rosyjskiego. Odmiana mówiona nie mniej ważna, trudniejsza do opisu, pokazuje jaskrawiej złożone mechanizmy kontaktów werbalnych.

Można stwierdzić, iż występowanie wyrażen metatekstowych w procesie porozumiewania się jest zjawiskiem naturalnym, wynikającym ze spontaniczności i z nieprzygotowania samych jego uczestników. Bez obecności tych elementów tekst staje się sztuczny, mniej spójny, gorzej percepowany przez rozmówcę. Paradoksalnie więc, jednostki, które zaburzają koherentność i linearność przekazu, pomagają rozmówcy w jego rozumieniu. Innymi słowy, tworzą lepsze warunki do komunikowania się między ludźmi.

Istotę relacji tekst – metatekst precyzyjnie opisuje A. Wilkoń w monografii *Spójność i struktura tekstu*. Píše tak: „Metatekst jest typem

wypowiedzi, która nadbudowuje się nad wypowiedzią, organizując i sterując w poważnym stopniu jego strukturą semantyczną i formalną. Metatekst nie istnieje jednak bez tekstu, podczas gdy tekst może się obyć bez wyrażen metatekstowych czy całych wypowiedzeń metatekstowych” (Wilkóń 2002: 95). Badacz, wskazując podrzędność metatekstu wobec tekstu, zwraca jednak uwagę, że znaczenie metatekstu zależy od rodzaju tekstu, jego funkcji oraz konwencji obowiązujących w danym czasie (Wilkóń 2002: 95).

Za kategorię tekstologiczną uznaje metatekst J. Labocha; pisze: „[...] warstwa metatekstowa, zarówno eksplicytne, jak również implicytne nie tylko porządkuje i komentuje opowiadane zdarzenia, lecz również stanowi istotny element współpracy między narratorem i słuchaczem, ułatwiając spójny odbiór tekstu” (Labocha 2008: 140)⁵.

Wydaje się, że odmiana mówiona języka jest tą sferą, w której metatekst funkcjonuje najszerzej.

Punkt wyjścia analizy lingwistycznej stanowią polskie operatory metatekstowe, którym starano się przyporządkować czeskie i rosyjskie odpowiedniki. To znalezienie wzajemnej ekwiwalencji jest oparte na określonej w toku badań polskiego, czeskiego i rosyjskiego języka mówionego grupie wyrażen (operatorów) o funkcji fatycznej. Są to głównie operatory quasi-czasownikowe odwołujące się do wiedzy, procesu rozumienia i percepcji zmysłowej rozmówcy oraz dopingujące do aktywności werbalnej. Wyjątek stanowią wyrażenia metatekstowe w pytaniach dopingujących, które najczęściej nie są operatorami quasi-czasownikowymi. W centrum uwagi znalazły się wyrażenia metatekstowe wraz z możliwymi sekwencjami oraz zakresy ich funkcjonowania w odmianie mówionej języka.

Największą trudność, która pojawia się w konfrontacji wyrażen metatekstowych, stanowią zasady określania ich wzajemnej ekwiwalentności (odpowiedniości). Spowodowane jest to poszukiwaniem adekwatności między jednostkami w różnym stopniu zdesemantyzowanymi. Ich prymarna funkcja semantyczna ustępuje miejsca sekundarnej funkcji metatekstowej. Ta właśnie kwestia stanowi największą trudność w opisie jednostek, których rola w komunikacji sprowadza się do pełnienia określonej funkcji.

---

⁵ Za podstawę materiałową analizy posłużyły autorce mówione teksty folklorystyczne, w których występuje model komunikacyjny: gawędziarz – audytorium.

Wyrażenia metatekstowe, co należy szczególnie podkreślić, są jednostkami synsemantycznymi, których znaczenie i funkcje w dużym stopniu są kształtowane przez poprzedzające je repliki. Są więc ustosunkowaniem lub reakcją mówiącego na to, co nastąpiło wcześniej.

Nie przypadkiem właśnie kontekstowość i sytuacyjność są elementami, które pozwalają na definiowanie znaczeń i funkcji określonych operatorów metatekstowych. Zwraca na ten aspekt pośrednio uwagę B. Boniecka, która opisując znaczenie sytuacji w tworzeniu tekstu potocznego, stwierdza: „Tekstowość wypowiedzi potocznej motywowana jest sytuacją. Wypowiedź potoczna jest tekstem, o ile jest osadzona w sytuacji, o ile da się osadzić w sytuacji czy też o ile da się ją z sytuacji wyprowadzić. Sytuacja jest podstawą struktury tekstowej” (Boniecka 1999: 34). Chciałoby się dopowiedzieć – sytuacja jest podstawą struktury tekstowej, której integralnym elementem są współtworzące ją wyrażenia metatekstowe.

Stąd też wynika coraz częściej dostrzegana słabość wielu opracowań leksykograficznych, które ze względu na złożoność opisu jednostek metatekstowych w ogóle ich nie notują. Utrata znaczenia, a przede wszystkim niekiedy różny stopień desemantyzacji, w połączeniu ze skomplikowanym opisem kontekstu i sytuacji użycia jednostki leksykalnej powoduje, iż prace słownikowe nie mogą zaspokoić potrzeb komunikacyjnych ich użytkowników. Ta ostatnia uwaga dotyczy zwłaszcza opracowań dwujęzycznych, które zwykle nie rejestrują operatorów metatekstowych, a jeśli już, to tylko niektóre formacje i w dodatku bez niezbędnego komentarza pragmatycznego. Wyrażenia metatekstowe obnażają słabość definicji tradycyjnych, do dziś spotykanych w większości opracowań leksykograficznych, które nie uwzględniają kontekstu jako jednego z kryteriów określania znaczeń i funkcji jednostek leksykalnych.

Choć badanie funkcji metatekstowej jest dla mnie zadaniem podstawowym, to w niniejszej analizie nie ignoruję podstawowych funkcji semantycznych jednostek leksykalnych, które to uwzględniam w konfrontacji polsko-czeskiej i polsko-rosyjskiej. Tak więc podobieństwo semantyczne i formalne jest w tej pracy elementem podstawowym w określaniu ekwiwalencji między poszczególnymi polskimi, czeskimi i rosyjskimi wyrażeniami metatekstowymi.

Za podstawę konfrontacji przyjąłem analizę podobieństwa semantycznego, zbieżności funkcji i lokalizacji w wypowiedzi.

Jednym z głównych celów, które sobie postawiłem, jest pokazanie oddziaływania wyrażen metatekstowych na pole informacyjne i jednostki składniowe, które znajdują się w ich bezpośrednim sąsiedztwie; innymi słowy, ukazanie metatekstowości jako elementu konstrukcyjnego wypowiedzi, który bardziej ją zespaja niż dezorganizuje.

Praca ma głównie charakter materiałowy, problemy w niej podnoszone wymagają bowiem ilustracji przykładowych, niekiedy w obszernych kontekstach. Jest to zabieg konieczny, gdyż wnioski, które są formułowane, muszą być w jak największym stopniu zobiektywizowane i niezafałszowane, nie mogą świadczyć o subiektywnych odczuciach autora czy też jego nierzetelności badawczej. Badany materiał służy jednak teoretycznym uogólnieniom.

Materiał wykorzystany w pracy pochodzi głównie z bazy⁶ wypowiedzi zasłyszanych (głównie w sytuacji nieoficjalnej) u rodzimych użytkowników poszczególnych języków, tworzonej przeze mnie od 1996 do 2009 roku w następujących miastach:

- Katowice, Sosnowiec, Częstochowa, Żory (materiał w języku polskim);
- Hradec Králové, Brno, Ostrava, Olomouc, Český Krumlov (materiał w języku czeskim);
- Moskwa, Sankt Petersburg (materiał w języku rosyjskim).

Przedstawiony materiał stanowią spontaniczne rozmowy osób dorosłych przeprowadzone w typowych sytuacjach życia codziennego. Zwykle są to osoby, które łączą bliskie więzi rodzinne lub towarzyskie. Uwzględniając typologię kontaktów nieoficjalnych A. Awdiejewa zależną od stopnia trwałości kontaktu, można je określić jako kontakty rodzinno-domowe oraz towarzyskie (A w d i e j e w 2004: 50).

Ponadto materiał został uzupełniony wypowiedziami zaczerpniętymi z polskich, czeskich i rosyjskich programów telewizyjnych i radiowych dostępnych drogą satelitarną. W niewielkim stopniu materiał egzemplifikacyjny pochodzi z literatury beletrystycznej. Przy czym ten ostatni został wyekscerpowany wyłącznie z tekstów oryginalnych. Przekłady tekstów literackich zostały celowo pominięte. Moim zdaniem, przekład artystyczny nie jest właściwym materiałem do badań języka mówionego, nie wspominając o elementach metatekstowych, o czym najlepiej

---

⁶ Ogółem zebrałem 15 000 fragmentów dialogów z analizowanymi wyrażeniami w języku polskim, czeskim i rosyjskim, po 5000 w każdym z nich.

świadczy zupełna niekiedy dowolność ich tłumaczenia. Zdanie się zatem na tworzenie leksykonu metatekstowego na podstawie poszczególnych tłumaczeń polsko-czeskich i polsko-rosyjskich tekstów beletrystycznych byłoby koncepcją metodologicznie nieuzasadnioną. Oprócz tego dialogi w tekstach literackich często nie uwzględniają wielu sekwencji metatekstowych, ponieważ ich autorzy uważają je, co można zrozumieć, za językowo niestaranne czy niepoprawne. Brakuje w nich między innymi tego, co wynika ze spontanicznego konstruowania wypowiedzi, czyli wszelkich problemów z generowaniem tekstu. Urwania, przerwania, powtórzenia, korekty czy inne, nazwijmy to, niedoskonałości – są pomijane.

Wszystkie przykłady są przytoczone z zachowaniem zasad ortografii polskiej, czeskiej i rosyjskiej. Świadomie zrezygnowałem z transkrypcji i zapisu wymowy, po które często sięgają badacze jednego języka – poloniści, bohemiści, rusycyści.

Moja analiza jest odmienna od wielokrotnie przywoływanej w tej monografii konfrontacji dwujęzycznej polsko-rosyjskiej autorstwa Z. Czapiği, dla której obszarem badania operatorów metatekstowych są głównie rosyjskie teksty beletrystyczne i ich przekłady na język polski. Koncepcja opisu przyjęta przez autorkę powoduje, iż praktycznie każde wyrażenie metatekstowe zaproponowane przez tłumacza jest elementem leksykonu, co, moim zdaniem, może budzić wątpliwości. Należy także zwrócić uwagę na fakt, że w odróżnieniu od niniejszego opracowania, w pracy *Rosyjskie operatory metatekstowe i ich polskie odpowiedniki* badaczka analizuje kilka grup wyrażeń metatekstowych, nie koncentrując się na jednej wybranej o określonej funkcji (C z a p i g a 2006).

Metodologicznie praca wpisuje się w obszar zagadnień będących domeną lingwistyki tekstu, teorii dyskursu, gramatyki komunikacyjnej oraz językoznawstwa pragmatycznego. Z uwagi na fakt, iż praca jest konfrontacją trójjęzyczną, na moją perspektywę badawczą autora miały wpływ koncepcje badaczy wymienionych języków.

Podstawowym rozstrzygnięciem metodologicznym jest uznanie wyrażeń metatekstowych za elementy tekstu, które oprócz pełnienia funkcji konstrukcyjnych, są nacechowane pragmatycznie. Innymi słowy, w jednostkach metatekstowych upatruję głównie zjawisko tekstotwórcze i pragmatyczne.

Tekstotwórczość wyrażeń metatekstowych przejawia się w zapowiadaniu tematu, rodzaju nawiązań między wypowiedziami (zdaniem), or-

ganizacji tekstu poprzez wskazanie ekwiwalencji czy reguł hierarchizacji (Wierzbicka 1971: 118).

Wyrażenia metatekstowe są także obiektem analizy pragmalingwistycznej. Wynika to z faktu, iż ujawniają one strategię komunikacyjną mówiącego, jego stosunek zarówno do treści przez niego wypowiedzianych, jak i do rozmówcy. To wyrażenia metatekstowe narzucają określoną interpretację wypowiedzi, wskazują interlokutorowi określony sposób jej odbioru. Wszystko to razem sytuuje analizowane wyrażenia metatekstowe w obszarze badań pragmalingwistycznych.

Jednak nie należy zapominać, iż tekst mówiony jest strukturą, której opis poza kategoriami pragmatycznymi powinien uwzględniać również kategorie gramatyczno-semantyczne. Wszak tekst mówiony stanowi zjawisko, w którym zatarcie granic między semantyką a pragmatyką jest szczególnie widoczne. Nie przypadkiem więc w opisie analizowanych wyrażen metatekstowych widać wyraźny wpływ tzw. polskiej szkoły semantycznej, koncepcji najbliższej autorowi niniejszej monografii.

Głównym zadaniem, które sobie postawiłem, była analiza wyrażen metatekstowych w strukturze syntaktyczno-semantycznej oraz na poziomie funkcjonalno-pragmatycznym wypowiedzi. Dodam jeszcze, że badanie jednostek metatekstowych przeprowadzone zostało w szerokim planie tekstologicznym.

Mam nadzieję, że niniejsza praca będzie pożytecznym wkładem w badania nad jednostkami metatekstowymi w polskim, czeskim i rosyjskim języku mówionym.

Głęboką wdzięczność chciałbym wyrazić Panu Profesorowi Piotrowi Czerwińskiemu za wiele cennych uwag i sugestii, które w sposób zasadniczy wpłynęły na ostateczny kształt niniejszej monografii, Panu Profesorowi Kazimierzowi Ożogowi za niezwykle wnikliwą i pełną przychylności ocenę moich dociekań badawczych, czeskim i rosyjskim Koleżankom i Kolegom, dzięki którym mogłem weryfikować i konfrontować zebrany materiał językowy.

Słowa podziękowania za życzliwość i wsparcie kieruję również do Koleżanek i Kolegów z macierzystego Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego.

1. Wyrażenia metatekstowe w lingwistyce polskiej, czeskiej i rosyjskiej

Terminu *metajęzyk* użyto po raz pierwszy w pracach logików i filozofów, którzy wyróżnili właśnie *metajęzyk* i *język przedmiotowy* (Tarski 1933; Reichenbach 1965). To rozróżnienie wraz z odniesieniem *metajęzyka* do wypowiedzi mówionej pozwoliło językoznawcom na wyodrębnienie funkcji metatekstowej. Wraz z pięcioma pozostałymi, czyli poznawczą, emotywną, poetycką, konatywną i facytną, po raz pierwszy została ona zdefiniowana przez R. Jakobsona (1989: 88). Funkcja metatekstowa nastawiona jest na wyjaśnienie rozmówcy sensu kodu, którym posługuje się nadawca.

Zjawisko *meta* w równym stopniu dotyczy języka i tekstu, z czasem więc w literaturze językoznawczej zaczęto używać również terminów *metajęzyk*, *metatekst*, *metadyskurs*, *metajęzykowy*, *metakomunikacyjny* i *metatekstowy*. Trzeba podkreślić, iż od samego początku wymienione terminy nie były traktowane przez badaczy jednoznacznie, co więcej, różnie je rozumiano. Główną przyczyną była i pozostaje sama istota metatekstu. Czy traktować metatekst jako system znaków, czy jako zjawisko niesystemowe? Ten spór, jak się wydaje, został już rozstrzygnięty. Z językoznawczego punktu widzenia metatekst to zjawisko systemowe. Kwestią do rozstrzygnięcia pozostawały i pozostają granice tego zjawiska. Sam formant *meta-* wskazuje na denotat, którym jest sam znak językowy. Innymi słowy, możemy mówić o tym, że system *metajęzykowy* jest zorientowany na język – system znaków.

Częste występowanie pokrewnych terminów *metajęzykowy*, *metakomunikacyjny*, *metatekstowy*, *metadyskursywny* w opracowaniach doty-

czących języka mówionego jest wynikiem odnoszenia metatekstu do różnych poziomów funkcjonowania języka¹.

¹ We współczesnym językoznawstwie kwestią wywołującą wiele polemik jest określenie zakresu użycia pojęć *rozmowa*, *dialog* (*mówiony*), *tekst* (*potoczny*, *mówiony*) i *dyskurs*. W wielu opracowaniach, również w moim, są one traktowane jako synonimy i odnoszone do procesu komunikacji językowej. Jednak niektórzy badacze podkreślają istniejące między pojęciami różnice i wskazują na ich wieloznaczność. Ograniczę się do prezentacji poglądów tylko tych językoznawców, których prace wielokrotnie w tej monografii przywołuję.

T.A. van Dijk dokonuje rozróżnienia między dialogiem a rozmową, widząc w tej ostatniej zjawisko węższe, występujące tylko w języku mówionym zarówno w sytuacji oficjalnej, jak i w nieoficjalnej (van Dijk 1980: 241). Można sądzić, iż wieloznaczność terminu *dialog* skłania badaczy, opisujących język mówiony, do jego poszerzenia o element wskazujący na interakcyjny proces komunikacji. Stąd właśnie spotykane w literaturze przedmiotu sformułowania *dialog mówiony* i *dialog potoczny*.

U. Żydek-Bednarczuk używa terminu *rozmowa*, tak motywując swój wybór i zarazem rezygnację z pojęcia *dialog*: „[...] różnica między dialogiem, konwersacją a rozmową tkwi nie w samym zakresie analizy, ale w materiale językowym. W rozmowie może bowiem wystąpić zarówno dialog, monolog, polilog, jak i opowiadanie, także wymiany typu: pytania – odpowiedzi, opisy czy argumentacje. Pojęcie dialogu rozumiane jako wymiana ról nadawczo-odbiorczych wydaje mi się za wąskie” (Żydek-Bednarczuk 1994: 31).

A. Wilkoń rozmowę uznaje za typ dialogu (rozumianego przez autora jako forma ponadgatunkowa), w którym dominują funkcje ludyczne, informacyjne, kontaktowe, a także zaspokajające potrzebę ciekawości, wiedzy, wymiany opinii itp. Ponadto badacz określa cechy konstytutywne rozmowy, którymi są: nastawienie na kontakt, wymiana informacji, spontaniczność, swobodna wymiana ról nadawczo-odbiorczych, luźny układ tematów (codziennych), wielość odmian socjalnych (Wilkoń 2002: 230–231).

Wielu badaczy precyzuje relacje między dyskursem a tekstem.

M.Ł. Makarow w analizie triady *język mówiony* – *tekst* – *dyskurs* (*речь – текст – дискурс*) za pojęcie podstawowe uznaje *dyskurs*, który jest złożeniem języka mówionego i tekstu. Jak sam przyznaje, dyskurs traktuje jako kategorię wyjściową, szerszą i bardziej ogólną od pojęć takich jak: *język mówiony*, *tekst* i *dialog*. Zdaniem lingwisty, tekst to produkt dyskursu (dialogu), który sam jest procesem (Makarow 2003: 89–90).

Wiele ważnych spostrzeżeń dotyczących złożonych relacji *tekst* – *dyskurs* znajdujemy we *Wprowadzeniu do lingwistycznej analizy tekstu* U. Żydek-Bednarczuk (2005).

Uczona odnotowuje opozycję *dyskurs* – *tekst*, która jest zasługą rozwoju lingwistycznych badań nad tekstem. Sam tekst stanowi dla niej całość komunikacyjną, składającą się z ciągu zdań w układzie linearnym, które tworzą określone sekwencje – uporządkowane pod względem semantycznym i podporządkowane tematowi. Kolejne cechy sekwencji to: spójność; pełnienie określonych funkcji; powstawanie w procesie

Termin *metajęzykowy*, jak już wspomniałem, wypływa z metajęzyka, który jest przeciwieństwem języka przedmiotowego, odnoszącego się do rzeczywistości pozajęzykowej. Pojęcie *metajęzykowy* wskazuje na opis znaków językowych i stanowi konsekwencję rozróżnienia języka przedmiotowego i metajęzyka.

Termin *metatekstowy*, którego używam w niniejszej monografii, odnosi się, jak sam termin wskazuje, do tekstu. Wyrażenia metatekstowe są bowiem elementami tekstu jako bytu interakcyjnego, który konstruuje i organizuje, umożliwiając jego właściwy odbiór. Przy czym wyrażenia metatekstowe są elementem tekstu, rozumianego jako zdarzenie komunikacyjno-pragmatyczne i badanego na poziomie funkcjonalnym.

Rzadziej używany bywa w literaturze przedmiotu wariant *metakomunikacyjny*, który zwykle traktowany jest jako synonim terminu *metadyskursywny*. Wskazanie jest oczywiste – segmentacja i kontrola procesu komunikacji. Jeśli postrzegać tekst jako całość komunikacyjną, składającą się z wypowiedzi w układzie linearnym, to termin *metakomunikacyjny* wydaje się jak najbardziej uzasadniony. Podkreśla on bardziej samo użycie jednostek języka i ich znaczenie dla wewnętrznej organizacji dyskursu. Warto wspomnieć, iż termin ten jest stosowany na określenie zarówno samych jednostek, jak i funkcji przez nie pełnionych (Макаров 1990, 2003; Почепцов 1981)².

Termin *metadyskursywny* odnosi się do poziomu organizacji tekstu. Można powiedzieć za B. Witosz, że metadyskurs wskazuje zarówno na organizację przestrzeni wypowiedzi, jak i na organizację wypowiedzianą (Witosz 2001: 79).

---

komunikacji językowej; posiadanie wymiaru językowego, tematycznego, komunikacyjnego i interakcyjnego (Żydek-Bednarczuk 2005: 66–69). Tak rozumiany tekst U. Żydek-Bednarczuk odnosi do wieloznacznego, co podkreśla, pojęcia *dyskursu*, który rozumie w znaczeniu lingwistycznym. Dyskurs – zdaniem autorki – ma uporządkowaną, spójną strukturę, posiada semantykę, jej cechami są koherencja i referencja. Jednocześnie dyskurs to proces, podczas którego powstaje tekst (mówiony lub pisany), poddający się opisowi na poziomie składniowym, semantycznym i pragmatycznym. To wszystko pozwala badaczce na konkluzję, iż dwa pojęcia *dyskurs* (w znaczeniu lingwistycznym) i *tekst* można traktować synonimicznie.

² M.L. Makarov zwraca uwagę na pełnienie funkcji metakomunikacyjnej przez różnorodne elementy dyskursu (autor tak nazywa mówioną odmianę języka): „Метакоммуникативные функции выполняют разнообразные элементы дискурса, от звука и интонации, частицы, междометия или слова до самостоятельных ходов и обменов” (Макаров 2003: 197).

Należy w tym miejscu podkreślić, że definicyjna niejednorodność badanych w niniejszej pracy jednostek nierzadko komplikuje i utrudnia ich opis. To terminologiczne zróżnicowanie jest poniekąd naturalną konsekwencją trudności z określeniem cech kategorialnych metatekstu, i co się z tym wiąże, granic jego funkcjonowania. W dużej mierze na taki stan rzeczy ma wpływ opisywanie metatekstu przez badaczy z różnych dziedzin naukowych: tekstologii, językoznawstwa, retoryki, logiki, krytyki literackiej, teorii literatury i innych. Głównie ten fakt powoduje, iż na określenie tych samych środków językowych używa się tak wielu różnych terminów. Dobrze obrazują to zjawisko prace polskich językoznawców, gdzie spotykamy takie określenia, jak *operator metatekstowy* (Ożóg 1990; Czapięga 2006), *metaoperator* (Awdiejew, Habrajska 2006), *leksykalny sygnał segmentacji* (Pisarkowa 1975), *wyrażenie metatekstowe* (Kawka 1988; Ożóg 1990), *metapredykat* (Grochowski 1986c), *metakomunikat* (Nieckula 1992), *metatekstem* (Gajewska 2004) czy *wstawka metatekstowa* (Witosz 2001). Uzasadnieniem istnienia tylu terminów jest przyjęta przez poszczególnych badaczy perspektywa badawcza, która łączy się z określonym poziomem opisu wyrażań metatekstowych. W odniesieniu do analizy językoznawczej możemy wymienić choćby płaszczyznę pragmalingwistyczną, strukturalną, semantyczną, stylistyczną czy teoriotekstową. Jak słusznie zauważa B. Witosz, każda dyscyplina badawcza inaczej określa charakter relacji między metatekstem a poziomem wypowiedzi podmiotowej, co w konsekwencji prowadzi do ciągłego rozszerzania zakresu analizowanego pojęcia (Witosz 2001: 75).

W niniejszej pracy, starając się zachować terminologiczną konsekwencję, na określenie badanych jednostek używam głównie terminów *wyrażenie metatekstowe* i *operator metatekstowy*³. Posługiwanie się tymi określeniami zapewnia integralność opisu. Jednostka metatekstowa, jak wiadomo, może być zarówno jednoelementowa, jak i składać się z dwu lub więcej elementów. Nazywanie zatem wyrażeniem metatekstowym np. *wiesz* mogłoby wzbudzać uzasadnione wątpliwości. Po-

---

³ Autorzy *Słownika współczesnego języka polskiego* do operatorów metatekstowych zaliczają „wyrazy i wyrażenia wspierające tworzenie tekstu (przede wszystkim mówionego), np. otwierające lub zamykające wypowiedź, dzielące tekst na mniejsze jednostki, sygnalizujące trwanie kontaktu między rozmówcami, np. *wiesz, znaczy, prawda, no*” (SWJP 1996: XIII).

nadto, badając grupę wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej, nie unikam określenia *sygnał fatyczny*. Przyjmuję zatem terminologię ugruntowaną w polskim językoznawstwie. W czeskiej i rosyjskiej literaturze przedmiotu analogiczne terminy, co jeszcze podkreślę, bądź nie są stosowane, bądź stosowane rzadziej.

Analiza polszczyzny, czeszczyzny i ruszczyzny mówionej, a więc trzech pokrewnych języków, już na poziomie samej nominacji badanych jednostek wskazuje na znaczne różnice, które wynikają z samej tradycji i metod ich opisu.

To, co wydaje się wspólne dla czeskich i rosyjskich badań nad metatekstem, to przede wszystkim upatrywanie w metateksie luźnego zjawiska składniowego, które funkcjonuje poza strukturą główną. Stąd tradycja nazywania analizowanych w niniejszej pracy leksemów wtrąceniami, wyrazami lub wyrażeniami wtrąconymi. Terminy te niejako wskazują na traktowanie zjawiska metatekstu głównie na poziomie formalnym – elementy poza strukturą zdania głównego. A przecież, jak można sądzić, chodzi głównie o treści wnoszone przez elementy metatekstowe do wypowiedzi. Treści te nie sprowadzają się tylko do pełnienia funkcji fatycznej, ale także narzucają pewien określony sposób rozumienia przekazywanego komunikatu przez rozmówcę. Komunikat jest kształtowany przez subiektywny punkt widzenia mówiącego, który w ten sposób osiąga założone wcześniej cele komunikacyjne. Można więc upatrywać w wyrażeniach metatekstowych środki leksykalne, które będąc ustosunkowaniem się mówiącego do przekazywanych informacji, bezpośrednio odnoszą się do aspektu pragmatycznego wypowiedzi. Ma to oczywisty związek z modalnością epistemiczną, ściśle powiązaną z pragmatyką. Modalność bowiem odzwierciedla subiektywny stosunek mówiącego do treści przekazywanych informacji, samego rozmówcy i rzeczywistości. Innymi słowy, za pomocą wyrażen metatekstowych mówiący może oddziaływać na rozmówcę w kwestii odbioru i oceny przekazywanych mu informacji. Nieprzypadkowo to swoiste oddziaływanie na rozmówcę poprzez narzucenie mu określonego sposobu interpretacji przekazywanych informacji odbywa się za pomocą środków wyrażających modalność epistemiczną. To one tworzą dodatkowe znaczenie pragmatyczne, współtowarzyszące komunikatowi.

Nie sposób pominąć wniosków, do których dochodzi A. Wilkoń, określając relacje między modalnością a metatekstem. Autor pisze: „Elementy metatekstowe określają stosunek nadawcy do tekstu z punk-

tu widzenia jego spójności i struktury, natomiast elementy modalne, znacznie zresztą bogatsze, określają stosunek nadawcy do rzeczywistości w tekście przedstawianej (a nie do sposobu jej werbalizacji), autentycznej czy fikcyjnej, prawdziwej czy głęboko sfalszowanej (jak w literaturze socrealistycznej). Oddzielenie tych dwu składników tekstu jest niezbędne, jeśli chcemy precyzyjnie określić strukturę i styl tekstu, a przede wszystkim jego wartości semantyczne. Podkreślmy: metatekst odsyła do tekstu, modalność do tego, co tekst przedstawia, o czym informuje, co komentuje itp. Nie znaczy to jednak, iż nie ma wyrażen modalno-metatekstowych, występują one przede wszystkim w strukturach z *verba sapiendi*: *myślę, że..., przypuszczam, że..., sądzę, że...* itp.” (Wiłkoń 2002: 45–46).

A. Wilkoń odnosi swoje wnioski do tekstów wszystkich gatunków, podkreślając, że kategoria modalności może odgrywać dużą rolę w poszczególnych odmianach mówionych i pisanych języka. Wskazuje również, iż modalność spełnia istotną funkcję w zakresie spójności tekstu.

Uwzględniając chęć autora zarysowania wyraźnych granic między wyrażeniami metatekstowymi a elementami modalnymi, należałoby określić miejsce badanych przeze mnie jednostek, tym bardziej że przez A. Wilkońa nie są one wymieniane jako modelowe. Otóż wydaje się, że badane tu jednostki są zarówno elementami metatekstu, jak i łączą się z kategorią modalności. Jako elementy metatekstu, najogólniej mówiąc, organizują i zespalają strukturę formalną i semantyczną tekstu. W przypadku odmiany mówionej języka metatekstowość operatorów o funkcji fatycznej jest szczególnie widoczna. Również związek z modalnością wydaje się niewątpliwy. Jeśli przyjąć, że modalność to ustosunkowanie się mówiącego do treści wypowiedzenia (komunikatu), czyli rzeczywistości w nim przedstawionej, to jednym z jej obligatoryjnych elementów jest rozmówca. Właśnie on jest odbiorcą wypowiedzenia, które stanowi odzwierciedlenie postawy mówiącego wobec odbiorcy i przekazywanych mu treści. Tak więc operatory, które są obiektem analizy językoznawczej w niniejszej monografii, można klasyfikować jako, co zresztą dopuszcza A. Wilkoń, wyrażenia modalno-metatekstowe. W każdym razie wzajemne przenikanie kategorii modalności i metatekstowości jest faktem i ich oddzielenie od siebie, badawczo wskazane, stanowi zadanie trudne.

Pierwszą pracą dotyczącą wielu zagadnień polskiego metatekstu, rozumianego zresztą bardzo szeroko, jest *Metatekst w tekście*

A. Wierzbickiej (1971). W tej fundamentalnej dla interesujących mnie tutaj badań pracy autorka do metatekstu zalicza m.in.:

- wyrażenia akcentujące sam akt mówienia;
- wyrażenia dystansujące mówiącego od poszczególnych elementów zdania;
- formuły sygnalizujące temat;
- wyrażenia wskazujące na związki pomiędzy fragmentami wypowiedzi;
- sygnały następstwa i porządku logicznego;
- wyrażenia ustalające ekwiwalencję lub quasi-ekwiwalencję wewnątrz tekstu (W i e r z b i c k a 1971).

A. Wierzbicka włącza do leksykonu metatekstowego eksplicytne performatywy typu *radzę*, *proszę*, *obietuję*, które pozostają, moim zdaniem, poza obszarem metatekstu. Jeśli ten ostatni rozumieć jako zbiór znaków, które służą do wypowiadania się o języku przedmiotowym, to wspomniane performatywy tego warunku nie spełniają. Nie posiadają również podstawowej właściwości jednostek metatekstowych – nie organizują procesu dyskursu. Tak szerokie traktowanie metatekstu, w którym każda w zasadzie jednostka może ingerować w proces przekazu, nie wydaje się uzasadnione.

W językoznawstwie polonistycznym szczegółowe badania języka mówionego zostały zapoczątkowane przez K. Pisarkową pracą *Składnia rozmowy telefonicznej* (1975). To właśnie w niej autorka wygłosiła postulat o potrzebie badań nad językiem mówionym. Ponadto zwróciła uwagę na zjawisko, jak dotąd niewystarczająco dostrzegane przez językoznawców, a mianowicie – rolę leksykalnych sygnałów segmentacji w konstruowaniu tekstu. Badaczka nie używa terminów *parenteza*, *operator metatekstowy*, *wyrażenie metatekstowe* czy *wyrażenie funkcyjne*, czyli tych, które w językoznawstwie polskim pojawiły się później. Analizowane przeze mnie jednostki są według niej sygnałami – konatywnymi terminalnymi, konatywnymi kontynuującymi, fatycznymi akceptującymi, symulowanymi lub leksykalnymi ekwiwalentami interpunkcji (P i s a r k o w a 1975: 18–45). Należy jednak nadmienić, że autorka nie unika terminu *funkcja metatekstowa*. Według K. Pisarkowej, taką właśnie funkcję pełni składnia hipotaktyczna, która „jest jednym z istotnych mechanizmów spójności tekstu wielowymiarowego” (P i s a r k o w a 1975: 138). To zjawisko jest ciekawe ze względu na swój unikalny charakter. Otóż, jak wiadomo, metatekstowość kojarzy się

z funkcjonowaniem określonych jednostek czy wyrażen leksykalnych w tekście. W tym przypadku K. Pisarkowa widzi w składni hipotaktycznej środek systematyzujący samą zawartość przekazu, będącego reprodukcją. Podkreśla, że w tego rodzaju reprodukcji następuje przełożenie architektury wielowymiarowej na tekst o architekturze linearnej (Pisarkowa 1975: 138). Rodzaj metatekstowości opisany przez K. Pisarkową nie będzie w niniejszej pracy obiektem analizy.

Swoją tradycję w językoznawstwie polskim ma również *parenteza*, czyli inaczej zdanie wtrącone, dodane do zdania głównego i niepowiązane z nim syntaktycznie. Właśnie nazwa *parenteza* często pojawiała się w opracowaniach dotyczących metatekstu w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku, m.in. w pracach M. Grochowskiego (Grochowski 1983, 1986c, 1989). Bardzo istotny dla stanu badań jest jego artykuł *Metatekstowa interpretacja parentezy* (Grochowski 1983: 247–258), i to z dwóch powodów. Po pierwsze, autor polemizuje z hipotezą o naruszaniu przez parentezę struktury linearnej wypowiedzi, a po drugie, nie tylko wskazuje na metajęzykowy charakter parentezy, ale w tej metatekstowości widzi jedyną istotną cechę parentezy (Grochowski 1983: 256). M. Grochowski stwierdza, że „parenteza i wypowiedź, do której się odnosi, są wzajemnie zhierarchizowane, z reguły w ten sposób, że treść przekazywana za pomocą parentezy ma wartość drugorzędą. Jest to rezultat celowego działania nadawcy wypowiedzi, który podjął taką właśnie decyzję w zakresie jej kompozycji” (Grochowski 1983: 254–255). Z twierdzeniem M. Grochowskiego, iż parenteza jest jednym z wykładników metatekstu, polemizuje B. Witosz, wyrażając swoje wątpliwości co do przynależności każdej postaci parentezy do płaszczyzny *meta*-. Zdaniem badaczki, parentezy są zróżnicowane pod względem zarówno formalnym, jak i treściowym. Część z nich może być uznana za komentarz do tekstu głównego, a część – ze względu na wprowadzanie nowych informacji, pojawiających się w procesie formułowania wypowiedzi i będących tym samym elementami dodanymi – nie (Witosz 2001: 77).

Pierwszą pracą poświęconą szczegółowemu i usystematyzowanemu opisowi wybranych polskich operatorów metatekstowych jest *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej* K. Ożoga (1990). To właśnie w niej autor posługuje się synonimicznymi terminami *operator metatekstowy*, *zwrot*, *wyrażenie* i *sygnał* na określenie analizowa-

nych jednostek. Jak sam podkreśla, czyni to przede wszystkim ze względów stylistycznych.

K. Ożóg wydziela 11 grup wyrażeń metatekstowych, a mianowicie:

- metatekstowe wyrażenia wspierające kontakt między nadawcą a odbiorcą;
- quasi-czasownikowe operatory kontaktu;
- jednostki metatekstowe z komponentem ‘mówię’;
- metatekstowe leksemy wprowadzające wyjaśnienie: *po prostu, znaczy*;
- metatekstowe operatory sygnalizujące składnię wyliczenia;
- metatekstowe operatory hierarchizacji fragmentów tekstu;
- sygnały korekty wypowiedzi mówionej;
- operatory quasi-spójnikowe: *ale, bo, a*;
- operatory komunikacyjnego rozczłonkowania wypowiedzi;
- operatory quasi-zaimkowe: *ten, to, ta, tego*;
- leksemy metatekstowe: *ja wiem, ach, co?, w ogóle*, typ kończący replikę (O ż ó g 1990).

Należy nadmienić, że jako materiał badawczy posłużyła K. Ożogowi nieoficjalna (niekiedy także oficjalna) odmiana polszczyzny mówionej, a warunki, które musiały spełniać wyrażenia, aby mogły być uznane za metatekstowe, autor określił następująco:

- organizowanie procesu przekazu komunikatu językowego, lub:
- odnoszenie się do jakiejś części tekstu mówionego i orzekanie o niej jako o swoistym bycie (O ż ó g 1990: 7–8).

Wszechstronną analizę komunikacji językowej w sytuacji nieoficjalnej zawiera monografia U. Żydek-Bednarczuk *Struktura tekstu rozmowy potocznej* (1994). Choć głównym zagadnieniem książki jest potoczność i jej wyznaczniki, to autorka sporo uwagi poświęca samej organizacji konwersacji, na którą składają się określone „kroki w rozmowie”⁴. Wśród tych ostatnich wyróżnia m.in. kroki inicjujące, re-agujące i reaktywujące (Ż y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 52–98). Właśnie one stanowią, jej zdaniem, podstawową jednostkę segmentacji tekstu. Autorka podkreśla również wpływ operatorów tekstowych na płynność i potoczność rozmowy (Ż y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 79). Należy zwrócić uwagę na fakt, iż badaczka nie stosuje określeń *metatekstowość* czy *metatekstowy*. Jednostki metatekstowe są przez nią

---

⁴ Termin autorki.

nazywane *krokami*, *sygnałami* lub *operatorami*. B. Żydek-Bednarczuk nie unika jednak sprecyzowania tego, co rozumie pod terminem *metatekst*. Jej zdaniem, „operatory tekstowe należą do metatekstu, organizują płaszczyznę tekstu, ujawniają stan mentalny nadawcy, rozpoczynają i kończą krok w rozmowie, przerywają wypowiedź, pełnią funkcje fatyczne, ekspresywne i konatywne (Ż y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 87). Warto odnotować, że w odróżnieniu od K. Ożoga badaczka nie zalicza operatorów tekstowych do „czystego” metatekstu, pisze jedynie o ich właściwościach metatekstowych, które zapewniają spójność i organizację tekstu.

Ciekawą pracą poświęconą zagadnieniom funkcjonowania jednostek metatekstowych w tekście naukowym są *Metatekstemy w języku nauk ścisłych* U. G a j e w s k i e j (2004). Autorka traktuje metatekst jako „element naddany tekstu, funkcjonujący z woli nadawcy w jego drugiej linii, równoległej do linii tekstu przedmiotowego, informujący o sposobie organizacji tekstu lub będący swoistym, szeroko pojętym komentarzem do zawartości głównej wypowiedzi” (G a j e w s k a 2004: 30). Tak rozumiany metatekst, a dokładniej konstrukcje syntaktyczne go tworzące, nazywa metatekstemami. Nieodwoływanie się przeze mnie do tej pracy w części analitycznej wynika ze specyfiki wybranego przez U. Gajewską materiału egzemplifikacyjnego, który stanowią teksty pisane z dziedziny matematyki, fizyki i chemii.

Odmienny od przyjętego w innych pracach polonistycznych podział operatorów metatekstowych proponuje G. Habrajska. Za operatory metatekstowe uważa ona przede wszystkim deliminatory, jednostki pozwalające rozmówcy na przyjmowanie treści przekazywanych mu przez nadawcę w określonej kolejności, oraz endofory, tj. elementy wskazujące na wzajemne powiązania sensu między częściami tekstu (H a b r a j s k a 2004: 84–95). Badane przeze mnie metatekstowe wyrażenia o funkcji fatycznej typu *śłuchaj* zaliczone zostały przez autorkę do grupy operatorów dyskursu, a ściślej, operatorów aktywizujących kontakt. Ponadto do tej grupy G. Habrajska włącza operatory umożliwiające wprowadzenie autokorekty oraz wypełniające czas potrzebny do namysłu (H a b r a j s k a 2004: 93–95). Te ostatnie, jak się wydaje, mogą być nazwane pauzami wypełnionymi.

Ta sama badaczka wraz z A. Awdiejewem jest współautorką *Wprowadzenia do gramatyki komunikacyjnej*, poświęconego wielu zagadnieniom procesu komunikacji językowej, m.in. interesującym mnie wyra-

żeniom. Według autorów tego opracowania, operatory metatekstowe razem z operatorami organizacji treści składają się na operatory organizacji tekstu, „stosowane są bez nawiązania do przekazywanej treści i służą jako zewnętrzne wyznaczniki uporządkowania formalnego tekstu” (Awdiejewa, Habrajska 2006: 179). Najbardziej dla mnie istotne jest to, iż badane w niniejszej monografii sygnały fatyczne w rozumieniu A. Awdiejewa i G. Habrajskiej nie są operatorami metatekstowymi, a operatorami organizacji dyskursu. Widać więc wyraźnie, że badacze postrzegają ich status podobnie jak rosyjscy językoznawcy S.W. Andriejewa czy A.N. Baranow, których prace nieraz jeszcze przywołam.

Nie sposób nie wspomnieć o dwóch pracach polskich językoznawców, które poświęcone są wyrażeniom metatekstowym w aspekcie porównawczym polsko-rosyjskim.

Pierwsza z nich to *Organizacja tekstu potocznego. Na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego* polonisty Jana Mazura, w której analizowane są sygnały rozpoczęcia, przerywania i zakończenia wypowiedzi (Mazur 1986). Praca tylko częściowo dotyczy interesujących mnie wyrażen metatekstowych, gdyż w większej mierze autora interesuje analiza perspektywy funkcjonalnej wypowiedzi w odniesieniu do organizacji tekstu potocznego.

Rosyjskie operatory metatekstowe i ich polskie odpowiedniki Z. Czapięgi to dotychczas najpełniejszy opis konfrontatywny funkcjonowania wybranych wyrażen w języku polskim i rosyjskim. Jako materiał do analizy posłużyły autorce głównie monologi i dialogi z literatury pięknej, teksty naukowe i publicystyczne. Wśród analizowanych wyrażen badaczka wyróżnia pięć grup:

- operatory metatekstowe będące wykładnikami modalności epistemicznej;
- operatory metatekstowe o funkcji fatycznej;
- metatekstowe operatory hierarchizacji fragmentów tekstu;
- operatory metatekstowe wprowadzające przeformułowanie, wyjaśnienie;
- operatory wskazujące na źródło informacji (Czapięga 2006).

Artykuł wiele wnoszący do stanu badań nad polskim i rosyjskim metatekstem napisała M. Szymoniuk. *Rola modulantów w dialogu* to analiza wybranych wyrażen wtrąconych (autorka używa terminów *вводные слова* i *вводно-модальные слова*) na materiale rosyjskim

(Ш и м о н ю к 2003: 85–96). Autorka pokazuje całą złożoność interpretacji określonych jednostek wtrąconych. Jej zdaniem, niektóre z rosyjskich wtrąceń są bardziej modulantami, czyli środkami wyrażającymi stosunek nadawcy do rzeczywistości, niż operatorami metatekstowymi. M. Szymoniuk odnotowuje również częste zjawisko w komunikacji rosyjskiej – modalność epistemiczną, która wyrażana jest za pomocą jednostek metatekstowych, sprzyja podtrzymaniu dialogu (Ш и м о н ю к 2003: 95).

Związek między modalnością epistemiczną a wyrażeniami metatekstowymi jest dla mnie, o czym już pisałem, bezsporny. Wyrażenia metatekstowe są środkami leksykalnymi, za pomocą których mówiący nie tylko przedstawia swój subiektywny stosunek do określonego stanu rzeczy, ale również kształtuje określoną postawę rozmówcy wobec przekazywanych mu informacji.

W językoznawstwie czeskim pracą, która w znacznej mierze stworzyła podwaliny zainteresowania językiem mówionym, była *Paranteze v současné češtině* B. Rulíkovéj (1973). Pod względem znaczenia dla badań nad czeskim językiem mówionym można tę publikację porównać ze *Składnią rozmowy telefonicznej* K. Pisarkowej w językoznawstwie polskim. Podkreślając wielość interpretacji *parentezy*, B. Rulíková świadomie rezygnuje z czeskiego ekwiwalentu tego terminu, czyli określenia *vsuvka*⁵, uznając go za zbyt wieloznaczny. Według niej, terminu *vsuvka* można używać pod warunkiem jego konkretyzacji i dlatego proponuje terminy *wtrácenia konstrukcyjne* (*syntaktické*) (*vsuvky konstrukční* (*syntaktické*)) oraz *wtrácenia tematyczne* (*wypowiedzeniowe*) (*vsuvky tematické* (*promluvové*)) (Rulíková 1973: 35). To, co najistotniejsze dla niniejszej analizy, to stwierdzenie autorki, że „v komunikační praxi, a to v projevech mluvených, zvl. v řečnictví, nebo i v odborných projevech psaných, vyhranily se dokonce určité druhy [...] autorských komentujících poznámek, např. poznámky dokreslující modální postoj mluvčího, poznámky k způsobu vyjádření, odbočky k posluchači aj. Kromě toho se ustálily pro stručné komentování a dokreslení projevu určité obraty: např. pro vyjádření modálního postoje *zdá se, je známo*, pro poznámky ke způsobu vyjádření *řekl bych, abych tak řekl*, pro uvedení příkladu *dejme tomu, řekněme* aj.

⁵ Należy podkreślić, iż wielu czeskich lingwistów traktuje terminy *vsuvka* i *parenteze* synonimicznie (por. Č e r m á k 2007: 159).

V prostě mluvě v běžném dorozumívání vyskytují se výrazy jako *to víte, poslyšte, jářku, na mou věru ap.*” (Rulíková 1973: 40).

Analizie czeszczyzny mówionej, przede wszystkim jej składni, poświęconych jest wiele prac O. Müllerowej, m.in. *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba* (1994), w której autorka przedstawia zarówno interpretacje składniowe tekstu mówionego, jak i rodzaje korekty wypowiedzi. Należy podkreślić, że w tej, jak i w innych pracach badaczki nie pojawia się termin *operator metatekstowy*. O. Müllerová konsekwentnie nazywa analizowane wyrażenia wyrazami pełniącymi funkcje sygnału.

Pracą, która pokazuje całą trudność analizy mówionej czeszczyzny, jest *Mluvená čeština v autentických textech* (Müllerová, Hoffmannová, Schneiderová 1992). Autorki postawiły sobie za zadanie zaprezentowanie przede wszystkim niezafałszowanego obrazu współczesnych czeskich tekstów mówionych, będących podstawą analizy językoznawczej.

W [*Składni českého jazyka literackého*] M. Grepla i P. Karlíka badane wyrażenia są nazywane bądź wyrazami wtrąconymi (*vsuvky*), bądź parentezami (*parenteze*) (Grepl, Karlík 1986: 224). Oba terminy są traktowane przez autorów jako synonimy.

W [*Područnej gramatyce jazyka českého*] na określenie badanych wyrażeń znajdujemy termin *sygnały fatyczne* (*kontaktní prostředky*), do których autorzy zaliczają pozdrowienia, formy na *ty* i *pan / pani*, zwroty adresatywne, zdrobnienia, aspekt, celownik etyczny, wyrazy fatyczne i partykuły enklityczne (PGJCz 2001: 853–854).

Warto również wspomnieć o poświęconej budowie wypowiedzi pracy *Stavba věty v mluvených projevech* M. Šipkovéj (1993). Choć materiał badawczy tej monografii ogranicza się do opisu syntaktycznego dialektu środkowomorawskiego, to jednak wiele wniosków autorki dotyczy struktury tekstu potocznego, czyli m.in. badanych przeze mnie wyrażeń. M. Šipková stwierdza, iż obecność rozmówcy powoduje częste użycie sygnałów fatycznych (*kontaktní výrazy*), do których zalicza:

- leksykalne (partykuły) typu *viš, víte, ne, že, pravda*;
- leksykalno-gramatyczne – np. formy 2. osoby trybu oznajmującego od czasowników *rozumět, vědět*; formy trybu rozkazującego od czasowników (*po*)*dívat se, počkat, (po)**myslet si, představit si*; tzw. celownik fatyczny; czasownik *mít* w funkcji tzw. łącznika obiektowego;

– gramatyczne – czyli „transpozycję” głównie form 2. osoby (wyrażającej czynności z ogólnie znanym wykonawcą) w funkcji fatycznej, która wynika ze starań mówiącego o współudział (zgode) rozmówcy (Š i p k o v á 1993: 8).

Zarysowana przez badaczkę granica między dwiema pierwszymi grupami sygnałów nie wydaje się zbyt ostra. Niektóre z sygnałów, np. *rozumíš, rozumíte, víš* czy *víte*, mogą być zaliczone zarówno do pierwszej, jak i do drugiej grupy. Można sądzić, iż wynika to z metody badawczej, którą M. Šipková stosuje na płaszczyźnie formalnej – poziomie strukturalno-gramatycznym.

Najwięcej terminów określających wyrażenia metatekstowe można znaleźć we współczesnej lingwistyce rosyjskiej. W gramatykach języka rosyjskiego używane są tradycyjnie dwa określenia wyrazów metatekstowych: *słowa (wyrażenia) wtrącone* (вводные слова (выражения)) i *słowa (wyrażenia) modalne* (вводно-модальные слова (выражения)). Jednak już w opracowaniach dotyczących bezpośrednio badań nad ruszczyzną mówioną występują nowe terminy, które w dużej mierze wynikają z niewykształconego jeszcze ostatecznie aparatu terminologicznego. Tak więc, analizowane w danej pracy jednostki są dla Je.W. Paduczewej *elementami metatekstowymi* (метатекстовые элементы) (П а д у ч е в а 1996), M.Ł. Makarowa – *elementami metakomunikacyjnymi* (метакоммуникационные элементы) (М а к а р о в 1986, 2003), I.N. Borisowej – *regulatywami komunikacyjnymi* (коммуникативные регулятивы) (Б о р и с о в а 2007), S.W. Andriejewej – *dyskursywami (operatorami dyskursu)* (дискурсивы) (А н д р е е в а 2006), A.N. Baranowa – *wyrazami dyskursywnymi* (дискурсивные слова) (Б а р а н о в 1993), I.T. Wiepriejew – *refleksywami* (рефлексивы) (В е п р е в а 1999), autorów [Słownika wyrazów strukturalnych języka rosyjskiego] – *wyrazami strukturalnymi* (структурные слова) (SWSJR 1997). To „bogactwo” terminologiczne bierze się głównie z rozpatrywania operatorów metatekstowych na różnych poziomach – formalnym, semantycznym lub funkcjonalno-pragmatycznym.

Autorzy [*Gramatyki języka rosyjskiego w zarysie*] interesujące mnie wyrażenia wydzielają spośród innych, stwierdzając: „[...] особую группу образуют вводные слова, которые выражают разные виды коммуникативного контакта говорящего и адресата. Это может быть обращение к адресату с целью привлечь его к чему-л. (заметьте, обратите внимание); установление коммуникативного

контакта (*послушай, послушайте*); заполнение паузы, во время которой говорящий ищет подходящее выражение, отвечая на вопрос собеседника (*видишь ли, видите ли, понимаете, знаете, как вам сказать*); воздействие на мнение, волю и эмоции адресата в том или ином направлении, например, желание убедить, вызвать доверие (*поверьте, право же, честное слово*); призыв к сопереживанию, к согласию (*подумать только, можете себе представить, вообразите, посудите сами, согласитесь*); выражение разных оттенков искренности (*говоря по совести, надо сознаться, по правде говоря, между нами*)” (KGR 1989: 505).

Według W.W. Winogradowa, analizowane wyrażenia można traktować jako partykuły lub słowa modalne (Виноградов 1972: 572–575). Przy czym sam autor zwraca uwagę na rozmytą granicę między tymi dwiema grupami wyrazów: „[...] граница между модальными частицами и модальными словами очень неопределенна и подвижна. В оценке выражения с этой точки зрения играют роль и его фонетические свойства, и его смысловой вес, и система разных его значений, и его функциональные связи с другими словами” (Виноградов 1972: 575).

Definicję samego metatekstu proponuje N.K. Riabcewa: „[...] метатекст – это своего рода коммуникативный »дейксис«, указывающий на тему сообщения, организацию текста, его структурность и связность” (Рябцева 1994: 90).

Godne podkreślenia jest to, że większość językoznawców rosyjskich, używając terminów *metatekst* i *metatekstowy*, przywołuje artykuł A. Wierzbickiej *Metatekst w tekście* (1971). Tak czynią autorki [*Граматики коммуникативной речи русского языка*], używając terminów *środki metatekstowe* i *metaorganizatory*. Zaliczają do nich czasowniki mówienia, performatywy, zaimki anaforyczne, rodzajniki, niektóre spójniki, wtrącenia i zwroty (GKJR 2004: 433). Badaczki podkreślają, że „как волюнтивные средства, так и метаорганизаторы текстовой структуры в конечном счете объединены прагматически-коммуникативной установкой воздействия на адресата: эксплицируя членение текста и логические связи, говорящий либо способствует восприятию и усвоению текста читателем, аудиторией, либо использует дополнительные возможности, усиливающие эффективность речевого действия. Эта их роль выступает очевиднее в свете наблюдений над речевыми интенциями говорящего

и коммуникативно-типологическими особенностями текста” (GKJR 2004: 433–434).

Zagadnienia potocznego języka mówionego, w tym elementów metatekstowych, omawia w swojej monografii *Русский разговорный диалог: структура и динамика* I.N. Borisowa (2007). Autorka pisze o metatekście fatycznym, którego funkcja sprowadza się do organizacji kontaktu między rozmówcami i który wraz z narratywem właściwym tworzy narracyjny typ dialogu dynamicznego (Борисова 2007: 197). Zdaniem badaczki, wprowadzenie metatekstowe narratywu (*метатекстовый ввод нарратива*) to inaczej replika-integrant, w której występują zleksykalizowane sygnały trzech rodzajów:

- „сигналы перспективного распределения коммуникативных ролей Рассказчика и Слушателя (*слушай*);
- сигналы ведущей коммуникативной установки нарративной речевой партии (*расскажу*);
- сигналы темы (*про твоего любимого*)” (Борисова 2007: 195).

Najbardziej istotne dla niniejszej pracy jest wyróżnienie przez I.N. Borisową odrębnego rodzaju aktów mowy – regulatywów komunikacyjnych (*социальные регулятивы*), do których zalicza m.in. sygnały fatyczne, potwierdzenia obecności kontaktu, asemantyczne kontaktywy, pauzy wypełnione itp. (Борисова 2007: 160).

Ważną pracą poświęconą analizie jednostek języka mówionego jest monografia S.W. Andriejewej *Речевые единицы устной русской речи – система, зоны употребления, функции* (2006). Oprócz zagadnień ogólnych, autorka omawia wiele kwestii szczegółowych dotyczących funkcjonowania badanych przez mnie operatorów metatekstowych. Wyróżnia trzy grupy pomocniczych jednostek komunikacji językowej:

- dyskursywy (*дискурсивы*);
- powtórzenia dialogowe (*диалогические повторы*);
- gesty dźwiękowe (*звуковые жесты*) (Андреева 2006: 84–106).

S.W. Andriejewa wskazuje m.in. jednostki *представь, знаешь i понимаешь*, które nazywa markerami fatycznymi „inkorporowanymi do wypowiedzi informacyjnej w celu zwrócenia uwagi i synchronizacji psychologicznej rozmówców” (Андреева 2006: 65).

Terminem *dyskursywy* posługuje się również M.A. Krongauz na oznaczenie jednostek, które zapewniają spójność tekstu. Jego zdaniem, koherencja i kohezja tekstu w największym stopniu zależą od partykuł i spójników. Badacz zwraca uwagę na specyfikę i znaczenie początku

(зачин) i końca tekstu (концовка), które stanowią o jego zwartości. Podkreśla istnienie określonych środków formalnych służących do rozpoczęcia i zakończenia tekstu w różnych językach (Кронгауз 2001: 262–263). To właśnie między innymi wymienione elementy są przedmiotem analizy w niniejszej publikacji, mimo że terminów *meta-tekstowy* czy *metatekstowość* na ich określenie M.A. Krongauz nie używa.

Szczególne miejsce w opisie badanych jednostek w języku rosyjskim zajmuje [Słownik zwrotów emocjonalno-ekspresywnych żywego języka mówionego] W.Ju. Melikiana. Badacz wprowadza pojęcie *komunikema*, które jest „коммуникативная предикативная единица синтаксиса, представляющая собой слово или сочетание слов, грамматически нечленимая, характеризующаяся наличием модусной пропозиции, нерасчленённо выражающая определённое непонятное смысловое содержание, не воспроизводящая структурных схем предложения и не являющаяся их регулярной реализацией, служащая реакцией на различного рода факты объективной действительности и выполняющая в языке прагматические функции. В отличие от других нечленимых предложений коммуникема лишена номинативной функции” (Меликян 2001: 7). Autor proponuje wydzielenie siedmiu funkcjonalno-semantycznych grup komunikem:

- komunikemy potwierdzenia/negowania, np. *Хорошо!*, *Ужё бы!*;
- komunikemy emocjonalno-oceniające, np. *Здрасьте!*, *Слушайте!*;
- komunikemy wyrażające wolę – imperatywne okrzyki, przywołania i komendy, np. *Давай!*, *Ну!*;
- komunikemy kontaktowe, np. *Внимание!*, *Послушай!*;
- komunikemy etykiety językowej – podziękowania, akty przeprosin, powitania, np. *Благодарю!*, *Простите!*, *Добрый день!*, *Пока!*;
- komunikemy pytające, np. *Ведь так?*, *Неужели?*;
- komunikemy tekstotwórcze, organizujące tekst i pełniące w nim funkcję kompozycyjną – dzielące go na części, określające jego granice (początek i koniec), łączące poszczególne jego elementy itp., np. *Так вот*, *Итак* (Меликян 2001: 11).

Jak widać, wiele komunikem analizowanych jest w niniejszej pracy.

Należy zauważyć, że w ostatnich latach terminu *метатекстовый* zaczęto coraz częściej używać w rosyjskich pracach językoznawczych, w różnych zresztą połączeniach, np. *выражения (единстки) метатекстовые*

(метатекстовые выражения) (Шаймиев 1995, 1996, 1999; Ростова 2000; Перфильева 2006).

Kolejne dwa opracowania, choć nie dotyczą bezpośrednio poruszanej problematyki, to jednak w dużej mierze z nią korespondują.

Pierwsze z nich to *Очерки по синтаксису русской разговорной речи* N.Ju. Szwiedowej, prezentujące badania sekwencji złożonych między innymi z partykuł i wykrzykników, charakterystycznych dla potocznego języka mówionego (Шведова 2000).

Drugim jest *Русский разговорный синтаксис* O.A. Łaptiewej, w którym analizowane są modele składniowe języka potocznego i możliwe ich modyfikacje (Лаптева 2003). Monografia ta dotyczy jednak głównie zjawisk na poziomie składni, natomiast zagadnienia leksykalne zajmują w niej miejsce drugorzędne.

Jak dowiodłem, dotychczasowe badania nie doprowadziły do stworzenia usystematyzowanej, całościowej teorii metatekstu. To, co cechuje opracowania dotyczące opisu jednostek metatekstowych, to ich fragmentaryczność i rozproszenie. Ponadto samo pojęcie *metatekst* do dziś wzbudza kontrowersje z uwagi na wielość jego interpretacji we współczesnym językoznawstwie.

2. Metatekstowe wyrażenia o funkcji fatycznej w językoznawstwie polskim, czeskim i rosyjskim

Wyobrażenie sobie codziennej komunikacji językowej bez udziału w niej metatekstowych operatorów kontaktu byłoby chyba niemożliwe. Operatory te tworzą odrębną grupę wyrażen pełniących funkcję fatyczną. To ich zadaniem jest organizacja procesu komunikacji – nawiązanie, kontynuowanie i zakończenie rozmowy, aktualizowanie więzi fatycznej czy aktywizacja uwagi rozmówcy¹. Choć operatory kontaktu nie są elementami obligatoryjnymi w wypowiedzi, to jednak bez ich udziału proces komunikowania mógłby być uznany za sztuczny i nienaturalny, a jego płynność w dużej mierze zostałaby zachwiana. Mimo że naruszają linearną ciągłość wypowiedzi (pozostając poza jej strukturą) i jedność tematu, to paradoksalnie organizują i segmentują tekst mówiony.

---

¹ Należy mieć na uwadze, że funkcję fatyczną pełnią również środki parajęzykowe i niewerbalne, co odnotowują O. Müllerová i A. Šimečková w artykule *Způsoby a prostředky navazování kontaktu v telefonických rozhovorech*. Autorki piszą: „Výraznou kontaktnou funkci hlavně v dialogické komunikaci mají prostředky parajazykové; především intonace a pauzy by zasloužily výzkum právě z hlediska jejich podílu na vztváření a udržování kontaktu v monologických a dialogických projevech. Významnou úlohu při navazování a udržování kontaktu mají kromě prostředků jazykových i prostředky neverbální (např. gestikulace, mimika, směr pohledu mluvčích apod.)” (Müllerová, Šimečková 1987: 293).

W tym miejscu chciałbym podkreślić, iż nie widzę w użyciu wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej zjawiska jednoznacznie pozytywnego. Ich nadużywanie może być świadectwem braku kultury językowej, zdradzać kłopoty z generowaniem tekstu czy stanowić przykre przyzwyczajenie, którego mówiący nie potrafi się wyzbyć. Nadmierne nasycenie wypowiedzanego tekstu elementami metatekstowymi – w tej samej mierze co ich brak – może prowadzić do jego dezorganizacji i niespójności.

Mam świadomość, iż posługiwanie się tymi czy innymi wyrażeniami metatekstowymi zdradza indywidualne skłonności werbalne rozmówców. Tworzą one niejako ich werbalny wizerunek, nie pozbawiony słabości, wynikających choćby z faktu, że spontaniczna wypowiedź najczęściej nie bywa płynna. Z obiektywnych więc względów tenże wizerunek werbalny będzie zawsze odbiegał od nieskazitelnie czystej formy języka, stając się zarazem obiektem krytyki purystów.

Pierwszą polską pracą językoznawczą poświęconą jednostkom o funkcji fatycznej, pracą, która zainicjowała zainteresowanie badaczy tekstem mówionym, jest *Składnia rozmowy telefonicznej* K. Pisarkowej. Analizowane leksykalne sygnały segmentacji autorka nazywa:

- sygnałami konatywnymi terminalnymi;
- sygnałami konatywnymi kontynuującymi;
- sygnałami fatycznymi akceptującymi (Pisarkowa 1975: 18–45).

K. Pisarkowa pisze: „[...] z punktu widzenia struktury syntaktycznej sygnały te są nieistotne, zbędne, nie wchodzi w związki syntaktyczne z częściami zdania i poprawność gramatyczna tekstu nie ucierpiałaby na ich usunięciu. Jest jednak faktem, że służąc organizowaniu spójności tekstu, segmentują go na części syntaktyczne lub parasyntaktyczne: informacyjne. W wypadku rozpoczynania i kończenia rozmowy dokonuje się wydzielenie jednostki większej, w wypadku jednostki wewnątrz rozmowy (tzw. kwestia) jest to segmentacja na wypowiedzenia lub ich części. Rolę taką mogą np. pełnić sygnały oceniające. Główna rola segmentacji przypada w zasadzie innemu zespołowi środków spójnościowych. Są to środki zastępowane w piśmie interpunkcją i innymi sygnałami graficznymi” (Pisarkowa 1975: 35–36). Do leksykalnych środków segmentacji tekstu K. Pisarkowa zalicza jeszcze leksykalne ekwiwalenty interpunkcji, które służą segmentacji tekstu na jednostki modalne (Pisarkowa 1975: 36).

Funkcję fatyczną pełnią przez określone grupy wyrażen metatekstowych dostrzega K. Ożóg. Podkreślając ich zróżnicowanie formalne oraz różnorodność fatycznego oddziaływania, wyróżnia cztery grupy:

- rytualizmy fatyczne służące do nawiązania i zakończenia kontaktu;
- sygnały fatyczne ze strony nadawcy kontrolujące kontakt;
- sygnały fatyczne ze strony odbiorcy kontrolujące kontakt;
- zwroty adresatywne o funkcji fatycznej ze strony zarówno nadawcy, jak i odbiorcy (O ż ó g 1990: 24).

K. Ożóg, omawiając polskie quasi-czasownikowe operatory kontaktu, wymienia następujące leksemy: *wiesz, słuchaj, rozumiesz, widzisz, wyobraź sobie, czekaj, zobacz i popatrz*, wraz z możliwymi wariantami: *wiesz co, wiecie co, wie pan, wie pani, słuchajcie i widzicie*. Podkreśla ich wspólne cechy: podtrzymywanie więzi fatycznej, utrzymywanie dialogu w stałym napięciu i pełnienie funkcji pauzy wypełnionej. Jednocześnie autor akcentuje to, co wydaje się najistotniejsze, czyli brak synonimiczności poszczególnych quasi-czasownikowych wyrażen metatekstowych i różny sposób ich oddziaływania na pole informacyjne. Wychodząc z tego założenia, K. Ożóg analizuje je odrębnie, wykazując podobieństwa i różnice między nimi. Jest to podejście odmienne od stanowiska K. Pisarkowej, która użycie wariantów typu *rozumiesz, widzisz, popatrz* tłumaczy monotonią wynikającą z wysokiej frekwencji *wiesz* w języku mówionym (P i s a r k o w a 1975: 20–29).

J. Mazur prezentuje pogląd o synonimiczności operatorów kontaktu, dodaje im cechę – brak oddziaływania na pole informacyjne (M a z u r 1986: 100). (Celem mojej pracy jest dowiedzenie czegoś odwrotnego – różnych typów oddziaływania operatorów metatekstowych na pole informacyjne repliki). Ponadto autor opisuje interesujące mnie operatory kontaktu, odnosząc je do przerw wypełnionych i nazywając „pustymi” czasownikami adresatywnymi. Jego zdaniem, *wiesz, rozumiesz, widzisz* w przypadku takiego automatycznego użycia tracą swoją funkcję podgrzewania kontaktu (M a z u r 1986: 124). Wydaje się, że badacz upatruje w mechanicznym, nazbyt częstym powtarzaniu badanych jednostek metatekstowych zjawisko dewiacyjne, dezintegrujące tekst mówiony. Moim zdaniem, funkcja tych elementów nie świadczy o zamiarze przerywania wypowiedzi, ale o chęci jej kontynuowania. Uzasadnione jest zatem traktowanie ich, jak to proponuje M. Kita, jako przerywniki. „[...] ta nazwa [przerywniki – A.Ch.] bardziej odpowiada funkcji tych elementów [metatekstowych – A.Ch.] organizacji tekstu

potocznego. Ich użycie nie przerywa przecież ostatecznie wypowiedzenia, mówiący ma bowiem zamiar kontynuować tekst, o czym świadczy – nieraz nieświadome – używanie takich właśnie słów pustych semantycznie, ale obciążonych komunikacyjnie. Przerwanie wypowiedzi jest nie zamierzonym efektem użycia przez mówiącego któregoś z wymienionych słów lub zwrotów” (K i t a 1989: 105).

Do ważnych wniosków dochodzi U. Kriger, która leksemy typu *wiesz, słuchaj, rozumiesz, widzisz czy popatrz* traktuje nie tylko jako puste przerywniki² o funkcji fatycznej, ale także jako sygnały strukturalne, współtworzące ramę modalną. Jak wynika z poczynionych przez autorkę obserwacji, najczęściej badane elementy w strukturze predykatywno-argumentowej lokalizowane są między predykatem a argumentem (K r i g e r 1983: 32).

Jak już było wspomniane wcześniej, wszechstronną analizę rozmowy w sytuacji nieoficjalnej przedstawia U. Żydek-Bednarczuk w pracy *Struktura tekstu rozmowy potocznej* (1994). W analizie segmentacji tekstu mówionego autorka przyjmuje „krok w rozmowie” jako najmniejszą jednostkę jego rozczłonkowania i wyróżnia:

- kroki inicjujące: kroki wprowadzające temat; kroki sterujące, kierujące rozmową; kroki kontrolujące;
- kroki reagujące: sygnały słowne; powtórzenia; dopowiedzenia i uzupełnienia; odpowiedzi całkowite lub częściowe zamykające krok (brak kontynuacji);
- kroki reaktywujące: kroki podchwytujące temat z kroku inicjującego; kroki reaktywujące – rozwijające i kontynuujące temat; kroki reaktywujące, zapowiadające zmianę tematu w kooperacji z partnerem (Ż y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 60–84).

W kontekście naszej analizy ważne jest to, że badaczka przypisuje krokom inicjującym i reagującym funkcję fatyczną, konatywną i ekspresywną. Tę ostatnią traktuje jako czynnik dynamizujący wypowiedź. U. Żydek-Bednarczuk podejmuje zagadnienie dla badań nad językiem mówionym niezwykle istotne – omawia początki kroków, które określa jako incipity. Podział, jak sama pisze, jest wynikiem ich różnej budowy gramatycznej i pełnionych funkcji. Są to: formuły pozdrowień, zwroty adresatywne, incipity emocjonalne, quasi-czasownikowe sygnały kontaktu, spójniki pełniące funkcję konatywną i połączenia różnych incipi-

---

² Termin autorki.

tów (Ż y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 61). Wśród quasi-czasownikowych sygnałów kontaktu autorka wymienia *śłuchaj, wiesz, wyobraź sobie, rozumiesz, znaczy, widzisz, patrz, wiedzieć (wiesz, wie pan), proszę ja ciebie, mówić (mówię ci)*. Wymienia także sygnały *no, a, ee, że, to i bo* w funkcji incypitów (Ż y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 64–65).

Nakłaniającymi do uwagi wypowiedzeniami³ nazywa badane przeze mnie elementy metatekstowe o funkcji fatycznej B. Boniecka i wymienia czasowniki *zobaczyć, patrzeć, popatrzeć, spoglądać*⁴ i *zgadywać*, które muszą przybrać formę imperatywną, czyli *zobacz, zobaczcie, spójrz, spójrzcie, patrz, popatrz, patrzcie, popatrzcie, zgadnij, zgadnijcie*. Odnotowuje również pewną wyjątkowość form *widzisz / widzicie*, które mogą przyjąć wyłącznie postać 2. osoby liczby pojedynczej lub mnogiej. Badaczka, odwołując się do teorii J.R. Searle'a, proponuje nazywać te wyrażenia aktami zwracania uwagi lub genrami zwracania uwagi (B o n i e c k a 1999: 56–58).

Inny od przyjętego przez K. Pisarkową, K. Ożoga, U. Żydek-Bednarczuk i B. Boniecką podział operatorów przyjmuje G. Habrajska. Za operatory metatekstowe uważa ona przede wszystkim delimitatory, tj. jednostki pozwalające rozmówcy na przyjmowanie treści przekazywanych mu przez nadawcę w określonej kolejności, oraz endofory, czyli elementy wskazujące na powiązania sensu między częściami tekstu (H a b r a j s k a 2004: 84–95). Wyrażenia o funkcji fatycznej typu *śłuchaj, czekaj* zaliczone zostały przez autorkę do grupy operatorów dyskursu, a ściślej: operatorów aktywizujących kontakt. Do tej samej grupy operatorów dyskursu G. Habrajska włącza operatory umożliwiające wprowadzenie autokorekty oraz wypełniające czas potrzebny do namysłu przed kontynuowaniem wypowiedzi lub między wypowiedziami. Wśród tych ostatnich autorka umieszcza *i wiesz, prawda, no i, no i wiesz* (H a b r a j s k a 2004: 93–95).

Analizowane przeze mnie wyrażenia metatekstowe jako nieodzowny element bezpośredniej komunikacji opisuje A. Awdiejew; nazywa je operatorami dyskursywnymi realizującymi funkcję fatyczną pozwala-

---

³ Autorka jako wypowiedzenie traktuje zdanie lub równoważnik zdania (B o n i e c k a 1999: 56).

⁴ Wydaje się, że bardziej precyzyjne byłoby wskazanie na czasownik *spójrzeć*, od którego tworzone są przytoczone dalej przez autorkę formy imperatywne *spójrz / spójrzcie*.

jącą rozpocząć, podtrzymać i zakończyć kontakt. Do tej samej grupy autor zalicza również formuły powitań i pożegnań, czyli zwroty grzecznościowe (A w d i e j e w 2004: 19).

Nie przypadkiem prace G. Habrajskiej i A. Awdiejewa przytaczam jedna po drugiej. Jak można zauważyć, reprezentują one zbieżne podejście do interpretacji badanych jednostek, czego dowodem jest współautorska praca badaczy *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej* (2006). W pracy tej sygnały fatyczne w moim rozumieniu zostały przypisane do dwu różnych grup operatorów – organizacji dyskursu i perswazyjnych. Do pierwszej grupy zostały zaliczone znaki fatyczne, które przyciągają i utrzymują uwagę rozmówcy, pozwalają na przerwanie jego wypowiedzi w celu wyeksponowania własnej, wprowadzają pauzy wypełnione, np. *śłuchaj (no), czekaj, rozumiesz, ale wiesz co?!, (no i, i) wiesz, tak że wiesz* (A w d i e j e w, H a b r a j s k a 2006: 174–178). Natomiast do grupy operatorów perswazyjnych należą, zdaniem autorów, m.in. *wyobraź sobie, widzisz, zobacz, popatrz, ale patrz* (A w d i e j e w, H a b r a j s k a 2006: 174–178). Innymi słowy, dla pierwszej grupy operatorów funkcją wiodącą jest funkcja fatyczna, dla drugiej zaś – perswazyjna. Propozycja takiego podziału jest ciekawa, zakłada bowiem heterogeniczność wyrażen metatekstowych, których funkcjonowanie w języku mówionym charakteryzuje się własną, odrębną specyfiką.

Wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej w dialogu potocznym dostrzega J. Warchała, który do aktów metakomunikacyjnych kontrolujących przebieg rozmowy zalicza: akty wprowadzające pobudzające, akty kontynuujące, akty zamykające (dialog, linię tematyczną, akty komentujące i podsumowujące, kontrolowanie sposobu mówienia, kontrolowanie szczerości, przyciąganie i utrzymywanie uwagi) (W a r c h a ł a 1991: 111–112). Jako ilustrację tych ostatnich podaje *śłuchajcie no i patrzcie się*.

Operatory metatekstowe o funkcji fatycznej jako odrębną grupę wydziela w konfrontacji polsko-rosyjskiej swojego autorstwa Z. Czapięga. Jej zdaniem, szczególną rolę w podtrzymaniu kontaktu między rozmówcami, oprócz form adresatywnych, odgrywają formy osobowe czasowników percepcyjnych typu:

- *знаешь(-те), понимаешь(-те), видишь(-те), послушай(-те), поверь(-те), подумай(-те), вообрази(-те), помни(-те), представь(-те) себе;*

- *wiesz (wiecie), rozumiesz (rozumiecie), widzisz (widzicie), (po)słuchaj(-cie), uwierz(-cie), pomyśl(-cie), wyobraź(-cie) sobie* (C z a - p i g a 2006: 109–137).

Jest oczywiste, że sferą użycia wyrażen metatekstowych jest najczęściej sytuacja nieoficjalna. Nie należy jednak zapominać, iż pojawiają się one również w kontaktach oficjalnych. Uwzględnienie więc wśród przytoczonych operatorów o funkcji fatycznej oficjalnych wariantów typu *wie pan, rozumie pan, widzi pan, niech pan posłucha (proszę posłuchać), niech pan uwierzy (proszę uwierzyć), niech pan pomyśli (proszę pomyśleć), niech pan sobie wyobrazi (proszę sobie wyobrazić)* byłoby, moim zdaniem, ze wszech miar uzasadnione.

Z. Czapięga w dużej mierze opiera swe wnioski na rosyjskich tekstach literackich i ich przekładach na język polski; powoduje to, że polskich odpowiedników operatorów rosyjskich jest niekiedy zbyt wiele, a niektóre są wręcz translatorsko nietrafne. Nie ulega jednak wątpliwości, że sklasyfikowanie i porównanie polskich i rosyjskich operatorów aktywizujących percepcję rozmówcy jest bardzo cennym wkładem autorki do współczesnych badań nad wyrażeniami metatekstowymi, zwłaszcza w planie konfrontatywnym.

Wielkie zasługi dla badań nad metatekstem ma zespół analizujący miejską polszczyznę mówioną mieszkańców Krakowa, a skupiony w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. To właśnie pod redakcją B. Dunaja powstała pierwsza praca leksykograficzna, w której operatory metatekstowe otrzymały odrębne hasła słownikowe. W *Słowniku współczesnego języka polskiego*, bo o nim mowa, zostały opisane m.in. operatory: *wiesz, rozumiesz, słuchaj, patrz, popatrz, widzisz, wyobraź sobie, prawda, nieprawda, czekaj, poczekaj* (SWJP 1996).

Niepodobna nie wspomnieć także o dwóch pracach leksykograficznych, które odnotowują operatory metatekstowe o funkcji fatycznej: *Innym słowniku języka polskiego* (ISJP 2000) i *Nowym słowniku języka polskiego* (NSJP 2005).

W *Innym słowniku języka polskiego* nie wydziela się operatorów metatekstowych jako odrębnych jednostek leksykalnych i włącza je do paradygmatu właściwych czasowników – *wiesz* do *wiedzieć*, *rozumiesz* do *rozumieć*, *patrz* do *patrzeć* itd. Niemniej każda jednostka leksykalna ma objaśnienie łączliwości leksykalnej i składniowej, a ponadto komentarz pragmatyczny dotyczący na przykład jej potoczności. To opracowanie leksykograficzne w największym stopniu z powstałych do tej

pory opisuje i demonstrowa konteksty użycia poszczególnych leksemów w języku mówionym.

Badane w niniejszej monografii wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej autorzy *Nowego słownika języka polskiego* pod redakcją B. Dunaja nazywają modulantami.

Poszczególne wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej są omawiane w wielu pracach językoznawców czeskich.

Jak już wspomniałem, wielkie znaczenie dla kierunku badań na językiem mówionym miała praca *Paranteze v současné češtině* (1973) B. Rulíkovéj. Autorka zauważa: „[...] v komunikační praxi, zvláště v projevech mluvených (řečnických), ale také v projevech psaných (odborných a publicistických) vyhranily se určité druhy autorských poznámek, bezprostředně se vztahujících k obsahu sdělení i ke způsobu vyjádření. V promluvách se často vyskytují jako výpovědi vložené, parentetické” (Rulíková 1973: 78). Lingwistka wyróżnia trzy grupy komentarzy autorskich:

- wyrażające stosunek autora do treści (*autorské poznámky postojové*);
- odnoszące się do stylistycznej strony komunikatu (*poznámky stylistické*);
- nawiązujące kontakt z rozmówcą (*kontaktní poznámky*).

Do trzeciej grupy zostały zaliczone bezpośrednie zwroty do rozmówcy, które mają na celu zwrócić jego uwagę i wzbudzić zainteresowanie, oraz prośby o przyzwolenie na to, o czym będzie mowa (Rulíková 1973: 78–82).

O. Müllerová w wielu swoich pracach podkreśla znaczenie wyrazów fatycznych dla właściwego przebiegu komunikacji (np. Müllerová 1966, 1979, 1994). W pracy *Komunikativní složky výstavby dialogického textu* pisze: „Pro udržování kontaktu má jazyk (zvl. běžně mluvený) speciální kontaktní slova (*ano, jo, že, že ano, že ne* apod.), která jsou v textu intonačně oddělena a vyjadřují většinou výzvu mluvčího, abych partner k něčemu vyjádřil. Mají zároveň výraznou funkci kontaktní (posilování a udržování kontaktu slouží často také výrazy *poslyš, rozumíš, poslouchej* atd.). Kromě toho se vyskytují v dialogu repliky, jejichž hlavní komunikativní funkcí je právě kontakt” (Müllerová 1979: 100). Właśnie wszystkie wymienione przez O. Müllerową operatory są przedmiotem niniejszej pracy.

J. Hoffmannová widzi w wyrazach *jo, že, žejo, no, ne, tak, takže, tedy, takhle, prostě* zarówno elementy segmentujące tekst, jak i kohe-

rentne. Jednak jako dominującą ich funkcję wskazuje funkcję fatyczną (Hoffmannová 1989: 196).

Rolę i znaczenie elementów o funkcji fatycznej w strukturze dialogu odnotowuje M. Hirschová w monografii *Pragmatika v češtině* (Hirschová 2006). Dotykając istoty dialogu i jego faz, pisze: „[...] v zahajovací a ukončovací fázi se pravidelně objevuje fatická komunikace – pozdravy, zdvořilostní fráze. Ve středové části lze sledovat postupný vývoj tématu/témat na základě příspěvků individuálních mluvčích. [...] Při podrobné analýze se zřetelně ukazuje, jak probíhá přerušování tematické linie bezprostředními vyrušeními např. ze situace, zavádění nových témat, ukončování” (Hirschová 2006: 211). Nie dziwi brak w tej pracy odrębnego omówienia wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej, występują one w przytoczonych przez autorkę przykładach dialogów. Cała monografia ma charakter ogólnojęzykoznawczy, autorka celowo nie rozpatruje zagadnień bardziej szczegółowych.

M. Šipková podkreśla związek języka mówionego z sytuacją komunikacyjną, której podstawowymi elementami są nadawca i adresat. Co zrozumiałe, ten czynnik powoduje częste stosowanie sygnałów fatycznych („kontaktové výrazy”). Lingwistka do sygnałów fatycznych, które dzieli na leksykalne, leksykalno-gramatyczne i gramatyczne, zalicza wiele z badanych przeze mnie w niniejszej pracy wyrażen metatekstowych: *víš, víte, ne, že, no, pravda, představ si, (po)dívej (se), rozumíš, pomysli (si), počkej* (Šipková 1993: 8). Choć praca M. Šipkowej, jak już wspomniałem wcześniej, wpisuje się w nurt badań dialektologicznych nad składnią dialektu środkowomorawskiego (hanackiego), to mimo to zawiera wiele cennych spostrzeżeń odnoszących się do zagadnień ogólniejszych, które bezpośrednio korespondują z opisem funkcjonowania współczesnej czeszczyzny mówionej.

Odrębnie wyrażenia o funkcji fatycznej (kontaktowej) analizują autorzy [*Składni českého jazyka literackého*], uznając je za środki niezbędne do nawiązania i podtrzymania bezpośredniego kontaktu z rozmówcą. Do podstawowych środków fatycznych zaliczone są tu:

- zwroty do adresata (wokatywy);
- wykrzykniki apelatywne, np. *haló, hej, hola*;
- dativus ethicus;
- tzw. łącznik obiektowy;
- różnego typu wtrącenia lub wyrazy nawiązania, np. *že, žeano, vid'te, pravda*;

- imperatyw fatyczny, np. *podívejte, koukni, představ si, poslyšte, poslechni, počkej, ukaž* (G r e p l, K a r l i k 1986: 68, 104–105).

Podobny, choć jednak różniący się zbiór wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej znajdujemy w [*Područnej gramatyce jazyka cze-skiego*]. Na ich określenie użyty został termin *sygnały (šrodki) fatyczne (kontaktní prostředky)*, który odnosi się do następujących grup wyrażen:

- pozdrowienia;
- formy na *ty* i *pan / pani*;
- zwroty adresatywne;
- zdrobnienia;
- aspekt;
- dativus ethicus;
- partykuły enklityczne;
- wyrazy fatyczne (PGJCz 2001: 853–854).

Jak widać z przytoczonego zestawienia, grupa wyrażen o funkcji fatycznej jest zbiorem bardzo pojemnym i jednocześnie zróżnicowanym pod względem formalnojęzykowym. W celu zilustrowania wyrazów fatycznych autorzy przywołują m.in. *poslyš, člověče, vole, hele, počkej, povídám ti, říkám ti, poslouchej(te), (po)dívej(te)* (PGJCz 2001: 854).

W pracy [*Czeszczyzna: mowa i jazyk*] wyrażenia o funkcji fatycznej wymienione są wśród jednostek niebędących częściami zdania; wyrażeniami o funkcji fatycznej są:

- wyrazy fatyczne (*kontaktné výrazy*): *víš, poslyš, počkej, rozumíš, no vidíš, že jo*;
- wyrazy inicjujące wypowiedź (*preparativní výrazy*): *tak, no tak, tak tedy*;
- wyrazy wartościujące (*modálně hodnotící výrazy*): *nu, ostatně, rozumíš, vážně*;
- wyrazy pełniące funkcję pauz retardacyjnych i wypełnionych (*retardační a výplňkové výrazy*): *abych tak řekl, ja říkám, že*;
- zwroty adresatywne jako wtrącone sygnały apelatywne (*přívětné apelové signály*): *Karle*;
- wykrzykniki ekspresywne i apelatywne jako ekspresywne modyfikatory wypowiedzi (*expresivní modifikátory výpovědí*): *br, Ježíši*;
- partykuły twierdzące i przeczące jako wtrącone wyrazy modalne (*přívětné modální výrazy*): *ano, ne* (Cz – MiJ 2000: 285).

Niniejsza klasyfikacja wydaje się mi najbardziej przejrzysta i usystematyzowana. Z pewnością wynika to z samego podejścia autorów, którzy badają jednostki języka mówionego. Samo zorientowanie wypowiedzi na rozmówcę pozwala precyzyjniej sklasyfikować elementy języka mówionego.

Jak można zauważyć, w językoznawstwie czeskim nie ma jednoznacznej klasyfikacji wyrażen o funkcji fatycznej. Wynika to przede wszystkim z poziomów ich analizy, a co się z tym wiąże – metodologii badań. Stąd zarówno zróżnicowanie samych zbiorów, jak i ich nominiowanie.

Nie inaczej jest w rosyjskiej literaturze przedmiotu.

W.W. Winogradow badane przeze mnie wyrażenia o funkcji fatycznej zalicza do wyrazów modalnych, przybierających tę samą postać co formy osobowe czasowników i dodatkowo poszerzonych o partykułę pytającą *ли*. Jako przykłady wymienia m.in. *видишь, веришь ли, знаете ли* (Виноградов 1972: 575). Badacz dostrzega ich unikalność: „[...] в особый разряд замыкаются модальные слова, свойственные диалогической речи и заключающие в себе призыв к собеседнику, стремление возбудить его внимание к чему-нибудь, подчеркнуть перед ним что-нибудь, какой-нибудь факт или вызвать в нем то или иное отношение к сообщению. Модальные слова этого рода, облеченные в форму императива или в форму второго лица настоящего времени, представляют как бы промежуточный тип между категорией модальности и междометиями. [...] Развитие модальных оттенков в этих глагольных формах сопровождается изменением их лексических и грамматических значений. Они постепенно превращаются в новые потенциальные слова и совсем отделяются от соответствующих глаголов (ср. отсутствие реальных значений глагола *знать* в таких вводных словах, как *знаешь, знаешь ли*)” (Виноградов 1972: 580). Jak widać, uczony trafnie wskazuje też inne możliwe funkcje, które mogą być pełnione przez analizowane wyrażenia metatekstowe, np. impresywną i ekspresywną.

W [Gramatyce języka rosyjskiego] znajdujemy następującą charakterystykę badanych wyrażen: „Значение акцентирования, подчеркивания, выделения в сочетании с усилением и с обращенностью к адресату с желанием привлечь внимание собеседника – выражается такими вводными словами, сочетаниями и предложениями, как *напоминаю* (*напоминаем, напомним, напоминаю*), *повторяю, под-*

черкиваю, что важно, что еще важнее, что существенно, что еще существеннее, представьте, представь себе, поверьте, поверите, поверишь ли, вообразите, не поверишь, согласишь, заметьте, заметим, можете себе представить, например, к примеру. В ряде случаев эти значения ослаблены и вводные слова оказываются словами-вставками, свободными от какой-либо семантической функции и свидетельствующими только о затрудненности или поиске выражения. В такой роли почти пустых вставок могут оказаться такие, например, вводные слова и сочетания, как *так сказать, знаете, знаешь, значит, понимаете, понимаешь, скажу вам, надо сказать, в общем, главное дело, собственно, собственно говоря*” (GJR II 1980: 229–230). Autorzy odnotowują najbardziej istotne właściwości wyrażzeń metatekstowych o funkcji fatycznej: przywołanie uwagi rozmówcy, pełnienie funkcji pauzy wypełnionej oraz ich pustość semantyczną.

Wielu aspektom analizy języka mówionego, w tym jednostkom o funkcji fatycznej, są poświęcone dwie monografie – Je.A. Ziemskiej (Земская 1968) i O.B. Sirotininy (Сиротинина 1974).

Je.A. Ziemskaja, dokonując pierwszej, wszechstronnej analizy rosyjskiego języka potocznego, zwraca uwagę na elementy fatyczne – zwroty do rozmówcy i formę wołacza. Szczegółowo omawia spójniki i partykuły, czyli elementy, które bezpośrednio sąsiadują z analizowanymi przeze mnie wyrażeniami.

O.B. Sirotinina operatory typu *значит, знаешь, понимаешь* zalicza do leksemów synsemantycznych (często „ulubionych” wtrąceń rozmówców), służących głównie do wypełnienia pauz w trakcie spontanicznej wypowiedzi. Podkreśla, iż do zapelnienia pauz służą często partykuły *вот* i *ну*, które „встречаются в качестве заполнителей пауз у всех носителей разговорной речи, тогда как другие слова и частицы индивидуальны” (Сиротинина 1974: 71). Badaczka nazywa analizowane przeze mnie operatory „zbędnymi” i postuluje ich pomijanie. Sama, mając jednak wątpliwości, stwierdza: „Но следует помнить, что спонтанность разговорной речи приводит к непринужденным паузам, которые обычно заполняются. У культурных людей [...] есть заполнители пауз, но их отличает разнообразие самих заполнителей, использование для этой цели нюансаторов, что маскирует основную роль таких слов в речи” (Сиротинина 1974: 79). Wydaje się, iż słowa lingwistki dobrze oddają pewne nastawienie, jakie można było dostrzec jeszcze całkiem niedawno, do określonych jednostek

metatekstowych. Do dziś pejoratywnie nacechowane terminy *слова-сорняки* czy *слова-паразиты* występują w niektórych pracach językoznawczych, choć należy przyznać, że są to już przypadki rzadkie.

Badanie jednostek języka mówionego na poziomie funkcjonalno-pragmatycznym znalazło odzwierciedlenie w wielu pracach rosyjskich językoznawców.

Próba uporządkowania dotychczasowej wiedzy o jednostkach metatekstowych jest już wcześniej wymieniona monografia S.W. Andriejewej *Речевые единицы устной русской речи – система, зоны употребления, функции* (А н д р е е в а 2006). Autorka wskazuje i szczegółowo omawia funkcjonowanie interesujących mnie jednostek metatekstowych, nazywając je markerami fatycznymi. Wśród nich wymienia: *представь, знаешь, понимаешь, смотри, слушай, прикинь, вообрази, представляешь* (А н д р е е в а 2006: 53, 65, 74). Lingwistka nie tylko odnotowuje ich funkcję nawiązania i podtrzymania kontaktu z rozmówcą, ale także trafnie wskazuje inny cel użycia markerów fatycznych – psychologiczną synchronizację z rozmówcą. W tym ostatnim spostrzeżeniu można się doszukać podkreślenia przez S.W. Andriejewą funkcji konatywnej pełnionej przez te wyrażenia metatekstowe.

I.N. Borisowa pisze o metatekście fatycznym, którego funkcja sprowadza się do organizacji kontaktu między rozmówcami i który wraz z narratywem właściwym tworzy narracyjny typ dialogu dynamicznego (Б о р и с о в а 2007: 197). Zdaniem badaczki, wprowadzenie metatekstowe narratywu (*метатекстовый ввод нарратива*) to inaczej replika-integrant, w której występują zleksykalizowane sygnały trzech rodzajów:

- „сигналы перспективного распределения коммуникативных ролей Рассказчика и Слушателя (*слушай*),
- сигналы ведущей коммуникативной установки нарративной речевой партии (*расскажу*),
- сигналы темы (*про твоего любимого*)” (Б о р и с о в а 2007: 195).

Najbardziej istotne dla niniejszej pracy jest wydzielenie przez badaczkę odrębnego rodzaju aktów mowy – regulatywów komunikacyjnych (*коммуникативные регулятивы*), do których zalicza m.in. sygnały fatyczne, potwierdzenia obecności kontaktu, asemantyczne kontaktywy, pauzy wypełnione itp. (Б о р и с о в а 2007: 160).

Je.N. Szirijajew, analizując narrację potoczną, podkreśla ustawiczne apelowanie do rozmówcy za pomocą środków służących do nawiązania

kontaktu typu *видишь, понимаешь, представляешь, знаешь*. Konstatuje także nadużywanie tych elementów przez niektórych mówiących, co zdaniem Szirajewa, świadczy o ich niedoskonałości narracyjnej (Ширяев 1982: 117).

M.Ł. Makarow i G.G. Poczepcow interesujące mnie wyrażenia metatekstowe widzą jako elementy szerszego zjawiska, którym jest meta-komunikacja fatyczna (*фатическая метакommunikация*) (Почецов 1981; Макаров 2003).

Zdaniem M.Ł. Makarowa, elementami fatycznymi są formuły nawiązania i podtrzymania kontaktu z rozmówcą, czyli wszelkiego rodzaju „wtrącenia” (*well, look, you know, listen*), zwroty do adresata, elementy kontrolujące przebieg komunikacji (*Do you follow me?, Is it clear?, Are you listening?* itp. (Макаров 2003: 199)⁵.

Duże znaczenie dla badań nad rosyjskim metatekstem fatycznym ma monografia M.G. Bieziajewej *Семантика коммуникативного уровня звучащего языка* (Безяева 2002), która, co może się wydać paradoksalne, nie przedstawia analizy samych wyrażen metatekstowych. Autorka opisuje bowiem sygnały fatyczne⁶ jako komponenty aktów mowy wyrażających określone intencje żądania, prośby, rady, propozycji, ostrzeżenia, groźby itp., i skupia swoją uwagę na badaniu relacji syntagmatycznych i paradygmatycznych. Ta nowatorska pod wieloma względami praca poświęcona strukturze semantycznej wypowiedzi pokazuje, że poszczególne wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej lokalizują się w różnych aktach mowy. Innymi słowy, operatory fatyczne stanowią element konstrukcyjny wypowiedzi realizujących określone intencje mówiącego. Opracowanie M.G. Bieziajewej potwierdza tezę o polifunkcjonalności badanych przeze mnie operatorów metatekstowych, których użycie nie sprowadza się wyłącznie do pełnienia funkcji fatycznej.

Współczesne rosyjskie źródła leksykograficzne odnotowują analizowane w mojej pracy wyrażenia o funkcji fatycznej, takie jak:

---

⁵ M.Ł. Makarow w pracy [*Podstawy teorii dyskursu*] (2003) wszystkie przykłady przytacza w języku angielskim, co wiąże się z jego zainteresowaniami badawczymi. Jego trafne spostrzeżenia mają jednak charakter uniwersalny, tj. odnoszą się również do języków badanych w niniejszej monografii.

⁶ Wiele z analizowanych w niniejszej pracy wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej M.G. Bieziajewa nazywa strukturami lub konstrukcjami i z reguły nie opisuje ich funkcji, lecz znaczenia.

- *знаешь (ли), знаете (ли), понимаешь (ли), понимаете (ли), видишь (ли), видите (ли), слушай, слушайте, поверишь ли, поверите ли, поверь, поверьте, подумай, подумайте, представь (себе), представьте (себе), согласись, согласитесь* (SWSJR 1997);
- *знаешь, знаете, понимаешь (ли), понимаете (ли), видишь (ли), видите (ли), поверишь (ли), поверите (ли), поверь, поверьте, слушай, слушайте, вообрази, вообразите, представь (себе), постой, постоит, подумай, подумайте, смотри, смотрите* (WSOJR 2000);
- *вообрази, вообразите, знаешь, знаете, понимаешь (ли), понимаете (ли), представь (себе), представьте (себе), подумай, подумайте, постой, постоит, слушай, слушайте, смотри, смотрите* (SOJR 2003).

Jak widać, między przytoczonymi zbiorami można dostrzec znaczne różnice. To samo dotyczy opisu funkcjonowania poszczególnych wyrażeń w języku mówionym. Jeśli w przypadku jednych podkreśla się ich fatyczność, to w przypadku drugich odnotowuje się inne funkcje, np. perswazyjną, o fatycznej nie wspominając. Warto zwrócić uwagę, że niektóre z operatorów (np. *согласись, согласитесь*) definiowane są tylko w jednym ze źródeł. Najczęściej są opatrzone kwalifikatorem *слово втрácone*, choć zdarzają się też inne, np. wykrzyknik. Wszystkie rozbieżności wynikają z problemów dotyczących ustalenia wiodącej funkcji badanego leksemu – semantycznej lub metatekstowej. W tej właśnie kwestii należy upatrywać przyczynę tak zróżnicowanego ich opisu.

We wspomnianym już [*Słowniku zwrotów emocjonalno-ekspresywnych żywego języka mówionego*] W.Ju. Melikian wśród analizowanych jednostek wymienia komunikemy kontaktowe, podając przykłady: *Алло!, Внимание!, Послушай!*. Inne wyrażenia, którym przypisujemy funkcję fatyczną, znalazły się w odrębnych grupach, np. komunikem pytających czy tekstotwórczych (М е л и к я н 2001: 11).

Podstawową tezę niniejszej monografii jest ukazanie analizowanych jednostek jako niejednorodnego zbioru wyrażeń metatekstowych, które:

- w różny sposób oddziałują na przebieg komunikacji;
- różnią się od siebie rodzajem sygnału fatycznego;
- tworzą odrębne skupienia metatekstowe, pełniące w tekście rozmaite funkcje.

Dowiedzeniu braku synonimiczności wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej w poszczególnych językach służy sama konstrukcja

pracy, której układ wewnętrzny wynika ze specyfiki analizowanych operatorów fatycznych.

Operatory *wiesz* / *víš* / *знаешь* charakteryzują się aktualizacją więzi fatycznej i tworzeniem odpowiedniej atmosfery komunikacji. O różnorodności funkcji operatorów tego typu świadczy choćby fakt, iż mogą być pauzą wypełnioną czy swoistym skrótem komunikacyjnym, pozwalającym na kontynuowanie dyskursu bez podawania szczegółowych informacji.

Grupa operatorów typu *rozumiesz* tworzy zbiór sygnałów fatycznych, których funkcje metatekstowe są zdeterminowane przez ich pierwotną semantykę – rozumienie wypowiedzianych treści. Podobieństwo operatorów typu *rozumiesz* do sygnałów fatycznych typu *wiesz* jest duże. Zwraca uwagę heterogeniczność wariantów operatorów typu *rozumiesz*, a także bogactwo ich funkcji pragmatycznych.

Operatory „odwołujące się” do elementów semantycznych słyszenia i widzenia jako podstawowych kategorii odbioru świata i komunikatu, w odróżnieniu od *wiesz* i *rozumiesz*, nie są modelowymi pauzami wypełnionymi⁷, nadużywanymi słowami w procesie mówienia. Typową ich lokalizacją jest pozycja inicjalna w wypowiedzi, a one same są mocnymi sygnałami fatycznymi. Wynika to z dyrektywności samych form rozkaznikowych, które w sposób stanowczy skupiają uwagę rozmówcy.

Operatory metatekstowe w analizowanych w dalszej części monografii pytaniach dopingujących różnią się od pozostałych typów sygnałów fatycznych nie tylko zwykle odmienną budową gramatyczną (w niewielkiej części są to quasi-czasowniki), ale również lokalizacją w wypowiedzi – początkową (rzadziej) lub końcową (częściej).

Dostrzegam wyraźne różnice choćby między polskimi *wiesz* a *rozumiesz*, czeskimi *víš* a *rozumíš* czy rosyjskimi *знаешь* a *понимаешь*. Swoją tezę opieram na tym, że poszczególne wyrażenia metatekstowe w różny sposób segmentują tekst mówiony, odmiennie oddziałują na pole informacyjne, przybierają różne lokalizacje w wypowiedzi, często nie stwarzają możliwości wzajemnego substytuowania. Wszystko to jest wynikiem ich wiodących funkcji, które pełnią w komunikacji językowej.

Odrębna analiza lingwistyczna polskich jednostek metatekstowych pozwala również na bardziej precyzyjne określenie ich możliwych ekwiwalentów w języku czeskim i rosyjskim.

---

⁷ Odmiennego zdania jest U. Kriger, która operatory typu *sluchaj* i *popatrz* uznaje również za pauzy wypełnione (K r i g e r 1983: 32).

3. Operator kontaktu *wiesz* i jego odpowiedniki czeskie i rosyjskie

Wiesz / víš / знаешь należą do najczęściej występujących operatorów metatekstowych w polszczyźnie, czeszczyźnie i ruszczyźnie mówionej. Potwierdza to zebrany przeze mnie materiał, w którym *wiesz / víš / знаешь* mają największą frekwencję. To, co je odróżnia od analizowanych w dalszej części „słuchowych” typu *śłuchaj* i „wzrokowych” typu *patrz* operatorów metatekstowych, to:

- dowolna lokalizacja w wypowiedzi;
- mniejszy ładunek ekspresji;
- bycie pauzą wypełnioną;
- pełnienie funkcji interpunkcyjnej, konstruującej wypowiedź.

Z przytoczonego zestawienia funkcji wynika, że istnieje większe podobieństwo *wiesz / víš / знаешь* do grupy operatorów typu *rozumiesz*¹ niż do mocnych sygnałów fatycznych atakujących rozmówcę, typu *śłuchaj* i *patrz*. Z pewnością wynika to z faktu, iż *wiesz / víš / знаешь* manifestują więź fatyczną, podtrzymują kontakt z rozmówcą, nie ma w nich elementu dyrektywności.

3.1. W polskiej komunikacji językowej najczęściej używanym operatorem kontaktu jest *wiesz*.

---

¹ Na podobieństwo funkcjonowania *wiesz* i *rozumiesz* w polszczyźnie mówionej zwracają uwagę autorzy *Wprowadzenia do gramatyki komunikacyjnej*, którzy przypisują im rolę operatorów wprowadzających pauzy wypełnione pozbawione wartości informacyjnej, ale jednocześnie usprawniające płynność komunikacji językowej i utrzymujące uwagę rozmówcy (A w d i e j e w, H a b r a j s k a 2006: 178). Tę uwagę możemy również odnieść do ich czeskich i rosyjskich odpowiedników.

Krystyna Pisarkowa, analizując sygnał konatywny kontynuujący *wiesz*, zwraca uwagę na jego wysoką frekwencję oraz nieposiadanie przez niego autonomicznej treści semantycznej. Tę ostatnią dopisuje kontekst i jest to wtórna cecha semantyczna (P i s a r k o w a 1975: 22).

Najpełniejszą analizę *wiesz* znajdujemy u K. Ożoga, który w *Leksykonie metatekstowym współczesnej polszczyzny mówionej* uznaje *wiesz* za podstawowy operator kontaktu w polskich tekstach mówionych. Autor, nazywając *wiesz* operatorem metatekstowym, traktuje go jako odrębny leksem, który narusza linearną strukturę wypowiedzi. Ponadto wskazuje na istniejące we współczesnej polszczyźnie warianty *wiesz*, *wiesz co*, *wiecie co* (w sytuacji nieoficjalnej) i *wie pan*, *wie pani*, *wie pan co*, *wie pani co*, *wiedzą państwo* (w sytuacji oficjalnej) (O ż ó g 1990: 44). Co ciekawe, leksem *wiesz* jest traktowany przez badacza jako swoisty inwariant, który w zależności od oficjalności / nieoficjalności sytuacji może przybierać przytoczone formy. K. Ożóg wskazuje również na istnienie ekspresywnych zwrotów metatekstowych z *wiesz*, np. *ty wiesz co*.

B. Witosz zalicza *wiesz* do grupy przerywników o funkcji fatycznej (W i t o s z 1988: 26).

U. Kriger widzi w *wiesz* pauzę wypełnioną leksykalnie, która pojawia się w spontanicznym dialogu i oddziela od siebie elementy zdań hipotaktycznych i parataktycznych (K r i g e r 1983: 40).

Tę właśnie cechę *wiesz*, dającą mówiącemu czas potrzebny do namysłu, dostrzega również G. H a b r a j s k a (2004: 94).

Odmienne interpretują użycie operatora *wiesz* J. Labocha i K. Rudek-Data, które zaliczając go do przerw wypełnionych, dostrzegają w nim sygnał trudności mówiącego odnośnie do wyboru leksykalnego i formalnego (L a b o c h a 1981; R u d e k - D a t a 1981). Analiza polskich tekstów mówionych, co należy podkreślić, często potwierdza spostrzeżenia autorek.

W opracowaniach leksykograficznych zwykle nie poświęca się analizowanym wyrażeniom odrębnych haseł słownikowych, jakby nie dostrzegając znaczenia tych jednostek w polszczyźnie mówionej. Inna sprawa, że opis jednostek tak wieloznacznych jest zadaniem trudnym samym w sobie. Jednak ostatnie lata przyniosły zmiany i na tym polu opisu jednostek języka.

W *Nowym słowniku języka polskiego* pod redakcją B. Dunaja *wiesz* jest traktowane jako modulant, któremu przypisuje się dwa znaczenia:

- jest sygnałem kontaktu między uczestnikami dialogu, zapowiada nową wypowiedź, wyraża chęć mówienia, jest początkiem wielu replik;
- stanowi pauzę wypełnioną, dając uczestnikowi rozmowy czas do namysłu, dzieli wypowiedź na odcinki, często zamyka daną wypowiedź (NSJP 2005: 776).

W *Innym słowniku języka polskiego* pod redakcją M. Bańko mimo iż *wiesz* przypisano do hasła czasownika *wiedzieć*, to jednak wskazano jego cztery użycia w polszczyźnie mówionej:

- służy do nawiązania lub podtrzymania kontaktu z rozmówcą;
- wypełnia pauzę w wypowiedzi, np. gdy zastanawiamy się, jakiego słowa użyć;
- wyjaśnia coś, odwołując się do wiedzy lub doświadczenia rozmówcy;
- zwraca uwagę rozmówcy na to, co chcemy powiedzieć (ISJP II 2000: 1002).

To, co jest bezsporne, to „spajająca” funkcja operatora kontaktu *wiesz*, za którego pomocą podtrzymywana jest więź komunikacyjna i emocjonalna między rozmówcami. To właśnie ten operator organizuje przebieg komunikacji językowej, choć, oczywiście, jego funkcja nie ogranicza się wyłącznie do tego. Zwraca na ten fakt uwagę K. Pisarkowa: „[...] odcień znaczeniowy, który często towarzyszy sygnałowi *wiesz*, można by nazwać motywującym. Odnajdujemy go w usprawiedliwieniach i w objaśnieniach usprawiedliwiających żądanie, któremu nadaje posmak prośby” (Pisarkowa 1975: 22). Oprócz tego autorka podkreśla jedną charakterystyczną cechę wielu użyć *wiesz*: motywujący odcień znaczenia (Pisarkowa 1975: 22).

Z tego wynika, że nie sposób sprowadzać użycia operatora kontaktu *wiesz* do pełnienia przez niego tylko funkcji fatycznej i konatywnej. Należy poszerzyć obszar analizy o inne funkcje, które w zależności od rodzaju przekazywanej informacji i lokalizacji operatora *wiesz* w wypowiedzi mogą być nawet wiodące. Właśnie miejsce operatora *wiesz* w wypowiedzi pokazuje, jak różne treści pragmatyczne mogą być przekazywane przez mówiącego².

---

² W niniejszej analizie lingwistycznej celowo pomijam te konteksty, w których *wiesz*, *víš* i *знаешь* występują jako pauzy wypełnione czy jednostki „ulubione”. Ich pojawienie się jest niejako wymuszone przez problemy z generowaniem tekstu lub przy-

3.2. Omawiając czeską literaturę przedmiotu poświęconą jednostkom typu *víš*, należałoby zwrócić szczególną uwagę na pracę *Paranteze v současné češtině*, której autorką jest B. Rulíková (1973). Tam właśnie znajdujemy wyjaśnienia metatekstowych operatorów kontaktu, które są przedmiotem mojej analizy. Według autorki, można je nazwać „ustálené autorské komentující poznámky (výrazy)” lub „přidatné konstrukce k výpovědi” (Rulíková 1973: 40–41).

Podobnie definiują analizowany przeze mnie operator *víš* brneńscy językoznawcy; nazywają go „kontaktní výraz” (PGJCz 2001: 854).

Problematyce funkcjonowania czeskich operatorów kontaktu, m.in. *víš*, poświęcony jest artykuł *Výrazy „víš”, „chápeš”, „rozumíš” v souvislých textech* I. Kolářovéj (1998). Omawiając te operatory, autorka stwierdza, że „upozornovací, upoutávací a kontaktní platnost bývá někdy přisuzována i tvarům 2. osoby některých sloves, zejména *víš / víte, chápeš / chápete, rozumíš / rozumíte*. Při jejich užití se mluvčí snaží ověřit si, zda adresát alespoň zaregistroval výpověď, popř. zda její význam a funkci správně interpretoval” (Kolářová 1998: 216).

Odrębnego hasła w [Słowniku českého jazyka literackého] operator *víš* nie ma, co można tłumaczyć zasadą niedostrzegania przez jego autorów wyrażen metatekstowych, nie tylko zresztą *víš* (SCzJL 2001).

W pracy [Czeszczyzna – mowa i język] operator *víš* wraz z *rozumíš, poslyš, počkej* i innymi został zaliczony do grupy wyrazów fatycznych, niebędących częścią zdania (Cz – MiJ 2000: 285).

3.3. W językoznawstwie rosyjskim W.W. Winogradow w operatorach *знаешь* i jego wariantach widzi „модальные слова, свойственные диалогической речи и заключающие в себе призыв к собеседнику, стремление возбудить его внимание к чему-нибудь, подчеркнуть перед ним что-нибудь, какой-нибудь факт или вызвать в нем то или иное отношение к сообщению” (Виноградов 1972: 580). Oprócz tego, badacz podkreśla brak realnych znaczeń w wyrażeniach metatekstowych (autor używa terminu „модальные слова”) typu *знаешь* (Виноградов 1972: 580).

S.W. Andriejewa charakteryzuje (*ты*) *знаешь (что)* jako sygnał fatyczny („контактный стимул”), którego zadaniem jest akcentowanie

---

zwyczajenia językowe mówiących. W tym przypadku nie można zatem mówić o świadomym wykorzystaniu wyrażen metatekstowych jako elementów konstrukcyjnych wypowiedzi.

emocjonalnej bliskości rozmówców i stworzenie przyjaznej tonacji rozmowy (А н д р е е в а 2006: 135).

O.B. Sirotinina operator *знаешь* wymienia przy okazji analizy leksemów synsemantycznych. Stwierdza, że jest on często „ulubionym” wtrąceniem, pauzą wypełnioną (С и р о т и н и н а 1974: 71).

W swojej analizie środków nawiązania kontaktu Je.N. Sziriajew wymienia *знаешь* (*знаешь ли*) jako wyraz nawołujący do aktywnego odbioru tekstu (Ш и р я е в 1982: 117).

Rosyjskie opracowania leksykograficzne uwzględniają w opisach *знаешь*, często wraz z wariantami (SWSJR 1997: 129–130; WSOJR 2000: 368; SOJR 2003: 232; К о л е с н и к о в 2000: 22).

Według [*Wielkiego słownika objaśniającego języka rosyjskiego*], potocznych leksemów *знаешь* (*знаете*) w znaczeniu wtrącenia używa się w celu zwrócenia uwagi rozmówcy na przedmiot rozmowy (WSOJR 2000: 368). Mamy więc do czynienia z wyrażeniem, które pełni wyłącznie funkcję fatyczną.

[*Słownik wyrazów strukturalnych języka rosyjskiego*] podaje dwa użycia wyrażen *знаешь* (*ли*) / *знаете* (*ли*):

- („zwykle z partykulą *ну*”) używa się w celu wyrażenia wątpliwości, zdziwienia, niezadowolenia z powodu czyichś słów lub czyjegoś postępowania;
- używa się w celu skupienia uwagi rozmówcy na przedmiocie rozmowy, nadania wypowiedzi charakteru wzajemnego zrozumienia (SWSJR 1997: 129–130).

N.P. Kolesnikow wyróżnia trzy warianty: *знаете*, *знаете ли*, *знаете что*, które, jak pisze, „имеют назначение задержать, сосредоточить внимание собеседника на предмете разговора” (К о л е с н и к о в 2001: 22). Badacz, odnotowując funkcję fatyczną przytoczonych wariantów, traktuje je jako synonimy i nie wskazuje różnic między nimi. Należy podkreślić nieobecność w tej pracy leksykograficznej analogicznych wariantów nieoficjalnych *знаешь*, *знаешь ли*, *знаешь что*.

Zwraca uwagę nieuwzględnienie w [*Słowniku zwrotów emocjonalno-ekspresywnych żywej mowy*] operatora *знаешь*, który zwykle jest postrzegany jako typowy sygnał fatyczny (М е л и к я н 2001). Otóż, jak się wydaje, W.Ju. Melikian celowo go pomija, nie widząc w nim właściwości, które powinna posiadać komunikema. Chodzi zapewne o niewielki potencjał ekspresji *знаешь*, co nie pozwala na stosowanie go jako emocjonalnego środka oddziaływania na rozmówcę i osiągania

w ten sposób określonych celów komunikacyjnych. Choć należy zaznaczyć, że niektóre sekwencje, np. (a) *ну знаешь*, charakteryzują się dużym ładunkiem ekspresji.

3.4. Ustanawiając czeskie i rosyjskie odpowiedniki *wiesz*, uznaje *viš* i *знаешь* za jego semantyczne i funkcjonalne ekwiwalenty.

W badanych językach *wiesz*, *viš* i *знаешь* mogą otwierać wypowiedź, znajdować się wewnątrz niej oraz ją zamykać. W zależności od lokalizacji w wypowiedzi ich funkcje mogą być zróżnicowane. Na początku wypowiedzi pełnią one funkcję sygnału fatycznego i konatywnego, który poprzedza wprowadzenie informacji, innymi słowy, otwarcie pola informacyjnego. Oczywiście, mogą być użyte w funkcji pragmatycznej – mogą zapowiadać określone treści, które zostaną wypowiedziane. Może to być z jednej strony swoisty przedtakt, np. usprawiedliwienia, prośby czy objaśnienia, a z drugiej – wynik trudności z właściwym sformułowaniem treści spowodowany zdenerwowaniem, zakłopotaniem, skrepowaniem itp., np.:

- *Wiesz, Stasiu, przyjaźń przyjaźnią, ale to wcale nie znaczy, że nie widzi się wad tej drugiej osoby* (Hen);
- *Viš, já si nemamlouvám, že je na naši poště všechno v naprostém pořádku* (Viewegh);
- *Víte, hodně lidí překvapí, že si udělali nebezpečný a nesprávný úsudek o našem hnutí a veškerém Německu...* (Lustig);
- *Знаешь, сегодня я получила письмо. Совсем неожиданно. И, думаешь, от кого?* (Вампилов);
- *Знаешь, ты меня не провожай. Чемодан легкий... Я возьму такси* (Вампилов).

Należy zwrócić uwagę na nierzadkie zjawisko użycia operatorów kontaktu wraz z formami adresatywnymi, które przecież również pełnią funkcję fatyczną. Jak się wydaje, taka sytuacja jest wynikiem, po pierwsze, podwojenia sygnału fatycznego, czyli dążenia do maksymalnego skupienia uwagi rozmówcy, a po wtóre, przyjęcia przez mówiącego określonej strategii komunikacyjnej. Ta ostatnia może sprowadzać się do wzmocnienia oddziaływania na rozmówcę, np. uzyskania jego aprobaty przedstawianych decyzji, ocen, interpretacji itp.

3.4.1. Analizując użycie *wiesz* w różnych miejscach wypowiedzi i w różnych skupieniach, K. Ożóg opisuje grupę wariantów wzmocnionych, zawierających zwrot adresatywny. Wśród nich wymienia *ty wiesz*

(wie pan co), czyli wyrażenie z zaimkiem osobowym, słusznie przy tym zauważa w nim dublowanie relacji między mówiącym a jego rozmówcą (O ż ó g 1990: 51). Odniesienie tych spostrzeżeń do języka czeskiego i rosyjskiego pokazuje, że tylko w tym drugim znajdujemy ekwiwalentne *ты знаешь* (*вы знаете*)³. Porównajmy przykłady:

- *Ты weiß, она jest niebezpieczna. Tak sytuacja to pokazuje* (zasłyszane);
- *Ты знаешь, он вчера сделал мне предложение* (Домбровский);
- *Ты знаешь, мне даже кажется, что он тебя бьет* (Розов).

Uwagę zwraca element wnioskowania lub podsumowania, które zwykle pojawia się za analizowanymi wyrażeniami. W zebranych materiale widać także treści, które mogą mieć charakter zaskakujący dla rozmówcy⁴.

W materiale czeskim podobnego wyrażenia metatekstowego nie udało się znaleźć⁵. Można sądzić, że podobny efekt wzmocnienia *víš* osiąga się w czeszczyźnie za pomocą innych środków językowych.

3.4.2. Analiza zebranego materiału przekonuje do zwrócenia uwagi na obecność spójników pytających w wyrażeniach metatekstowych badanych języków. Często analizowane operatory tworzą z innymi jednostkami całe ciągi metatekstowe, które oddziałują na pole informacyjne – pozwalają przewidzieć treści, które się następnie pojawiają.

Na zjawisko braku intonacji pytającej w zwrotach typu *weiß co, weiß jak* itp. zwracała już uwagę K. Pisarkowa, podkreślając jednocześnie ich funkcję konatywną i strukturalną (P i s a r k o w a 1975: 24). Uwagę tę można również odnieść do czeskiego *víš co* i rosyjskiego *знаешь что*⁶.

---

³ N.P. Kolesnikow odnotowuje wariant *ты знаешь*, jednocześnie nie przywołując kontekstu użycia (К о л е с н и к о в 2001: 66).

⁴ K. Ożóg zalicza polskie m.in. *ty weiß* do zwrotów ekspresywnych. Wydaje się, że odniesienie tego spostrzeżenia do ekwiwalentnych wyrażań w języku rosyjskim jest uprawnione.

⁵ W zebranych materiale empirycznym *ty víš* użyte było wyłącznie w funkcji semantycznej.

⁶ *Знаешь что!* stanowi dla M.G. Bieziajewej konstrukcję wprowadzającą propozycję, radę i prośbę. Zdaniem badaczki, *знаешь что!* może pojawiać się w sposób nagły, nieoczekiwany i być efektem analizy bieżącej sytuacji dokonywanej przez mówiącego (Б е з я е в а 2002: 322). Zgromadzony przeze mnie materiał fotograficzny pozwala odnieść te spostrzeżenia do polszczyzny i czeszczyzny mówionej.

Co ciekawe, I. Kolářová zauważa, że czeskie „*víš co* je ustálené eliptické spojení chápané převážně jako spoluindikátor návrhu, výraz *to* *víš* je často považovaný za kontaktní prostředek” (Kolářová 2006: 1). Jak można z tego wnioskować, *víš co* jest nie tyle operatorem fatycznym, ile elementem wskazującym na funkcję pragmatyczną wypowiedzi, która stanowi propozycję. Z tego wynika, że badaczka bardziej dostrzega w *víš co* element konstrukcyjny wypowiedzi niż element pełniący funkcję fatyczną. Broni takiej interpretacji praktyka codziennej komunikacji, w której, rzeczywiście, *víš co* często sygnalizuje propozycję.

Zwłaszcza na początku wypowiedzi operator kontaktu może przybierać formę *wiesz co*, charakterystyczną właśnie dla tej lokalizacji. Wyrażenie *wiesz co*, prócz osiągnięcia oczywistego celu, jakim jest skupienie uwagi rozmówcy, zapowiada treści nowe i często takie, które wymagają reakcji interlokutora. Analogicznie funkcjonują *víš co* i *знаешь что* – zakres ich użycia zawęża się do wprowadzania nowej informacji, co w praktyce sytuuje te wyrażenia głównie na początku wypowiedzi, np.:

- *Wiesz co? Ja nikdy nie viděla žádného związku między твоім urodzením a mužczyzną* (Kofta);
- *Víš co? Běž si klidně sám. Já jdu k Pavle. Běž si sám* (Viewegh);
- *Víš co? Napíšu Vám adresy, kam se všude musíš podívat* (zastłyszane);
- *Знаете что, Катя... Поскольку мы голые сейчас, и в буквальном и в переносном смысле слова, то, я думаю, лучше всего будет руководствоваться в поступках тем подсознательным, что условно называется совестью* (Гинзбург).

Jak widać, treścią nowej informacji może być odmienne od wcześniejszego ustosunkowanie się do istniejącego stanu rzeczy, złożenie propozycji, próba znalezienia rozwiązania problemu itp. Trudno nie zauważyć pewnej perswazyjności badanych formuł – mówiący oczekuje określonej reakcji rozmówcy. Innymi słowy, użycie *wiesz co?* / *víš co?* / *знаешь что?* może być motywowane pragmatycznie. Jeszcze bardziej jest to wyraźne, gdy owa formuła zostanie poszerzona o zwrot adresatywny.

Reasumując, można stwierdzić, że wyrażenia metatekstowe *wiesz co* / *víš co* / *знаешь что* mogą być użyte w celu:

- zasygnalizowania wprowadzenia informacji nowych, często pozostających w opozycji do tego, co zostało powiedziane wcześniej przez rozmówcę;

- wniesienia elementu zaciekawienia rozmówcy wypowiedzianymi treściami;
- uwydatnienia funkcji fatycznej, czyli silniejszego oddziaływania na percepcję rozmówcy;
- wydłużenia pauzy wypełnionej, co może być spowodowane poszukiwaniem odpowiedniego składnika i świadczyć o trudnościach w generowaniu tekstu.

3.4.3. Badanie elementów sąsiadujących z *wiesz co / víš co / знаешь что* pozwala dostrzec prawidłowości w poprzedzaniu ich przez spójniki rozłączne *albo / nebo / или*, czyli *albo wiesz co / nebo víš co / или знаешь что*, np.:

- *Albo wiesz co, pójdź teraz do niej i opowiedz o tym* (zasłyszane);
- *Nebo víš co, odjed' někam, kde tě nikdo nezná* (zasłyszane);
- *Или знаешь что, давай вместе сядем и подумаем над этим* (zasłyszane).

Albo wiesz co / nebo víš co / или знаешь что należy postrzegać jako środki służące otwarciu nowego pola informacji czy propozycji działań wyrażnie alternatywnych wobec wcześniejszych. Lokalizacja początkowa wynika z nawiązania do wypowiedzi rozmówcy i generalnie odrzucenia tego, co zostało przez niego powiedziane. Alternatywność wnoszona przez *albo wiesz co / nebo víš co / или знаешь что* wyklucza jednoczesne zaakceptowanie na przykład dwóch planów potencjalnych działań.

Godne odnotowania jest to, iż *albo / nebo / или* w zasadzie tworzą sekwencje wyłącznie z badanymi operatorami. To jeszcze raz potwierdza niecelowość rozpatrywania zbiorczo poszczególnych grup operatorów metatekstowych. Różnice w zakresie ich łączliwości składniowej z innymi elementami metatekstowymi na to nie pozwalają.

3.4.4. Należy zwrócić uwagę na występowanie w rosyjskiej komunikacji językowej formacji *знаешь ли*, która w źródłach leksykograficznych jest zwykle traktowana jako wariant *знаешь*, choć zasługuje, jak się wydaje, na odrębne potraktowanie. Badacze, podkreślając synonimiczność formacji *знаешь* i *знаешь ли*, zwracają uwagę na pełnienie przez nie funkcji fatycznej oraz uwiarygodnienie informacji zawartych w wypowiedzeniu (SWSJR 1997: 129–130). Kluczowe znaczenie w tym wyrażeniu ma partykuła *ли*, wyróżniająca to słowo, po którym jest użyta – w tym przypadku *знаешь*. Niestety, charakter tych relacji

w literaturze przedmiotu nie jest bliżej zdefiniowany, z czego można wnioskować, że partykułę *ли* traktuje się jako semantycznie pustą. Wynika to choćby z przekładów na język polski, w których partykuła ta nie znajduje odpowiednika. Moim zdaniem, operator *знаешь ли* stanowi mocniejszy i dłuższy sygnał fatyczny niż *знаешь*⁷, ponadto, *знаешь ли* ma charakter wyłącznie metatekstowy, podczas gdy *знаешь* oprócz funkcji fatycznej może nosić także funkcje semantyczne. Można stwierdzić zatem, że *ли* w wyrażeniu *знаешь ли* jest wykładnikiem metatekstowości.

Lokalizacja formuły *знаешь ли* jest dowolna, może ona znajdować się na początku, wewnątrz lub na końcu wypowiedzi. To oznacza, że nie sposób upatrywać w niej na przykład synonimicznego wariantu *знаешь что*, który, jak już wcześniej było powiedziane, nie może zamykać pola informacyjnego. Przytoczmy przykłady:

- *Знаешь ли, выпускники не очень охотно дают деньги в институт* (zasłyszane);
- *Потому что ночь. Ночью, знаешь ли, темно* (Бушков);
- *Пойми (шепот), немцы оставляют гетмана на произвол судьбы, и очень, очень может быть, что Петлюра войдет... а это, знаешь ли...* (Булгаков).

Analiza przytoczonych użycí dowodzi, że nie można mówić o pełnej ekwiwalencji między *знаешь ли* a *знаешь что*.

Partykuła-spójnik *ли*, całkowicie się nie desemantyzując i wnosząc w wyrażenie *знаешь ли* semantyczne elementy pytałości i niekategoryczności, sprawia, że wypowiedzenie może być odbierane jako bardziej grzeczne. Dodanie *ли* można więc traktować jako element określonej strategii komunikacyjnej, w tym przypadku grzecznościowej, bądź jako element perswazji. W przypadku lokalizacji końcowej w wypowiedzi można mówić o pewnym fatycznym zamknięciu wypowiedzi, chęci jej kontynuacji, a zarazem jej niedopowiedzeniu.

Choć analogiczna formacja *víš-li* występuje w języku czeskim, to jednak nie w funkcji wyrażenia metatekstowego, tylko jako forma czasownika *vědět*, czyli w swojej pierwotnej funkcji semantycznej. Podob-

---

⁷ Na funkcję wydzielającą, a co za tym idzie, także wzmacniającą, partykuły *ли* wskazuje I.A. Kisieliow. Jego zdaniem, partykuła *ли* wzmacnia słowo, wobec którego znajduje się w postpozycji (К и с е л е в 1976: 87).

nie jak partykuła *-li*, której użycie powoduje, że mamy do czynienia z rzeczywistym pytaniem retorycznym.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że partykuła *li* w funkcji partykuły pytającej we współczesnej polszczyźnie mówionej praktycznie nie jest używana; określana bywa jako książkowa, archaiczna i podniosła. Polski ekwiwalent rosyjskiego *ли* i czeskiego *-li*, czyli partykuła *czy*, również nie tworzy wyrażenia metatekstowego.

Wynika z tego, że tylko w języku rosyjskim analizowany wariant używany jest sekundarnie w funkcji operatora metatekstowego.

3.4.5. Do otwarcia pola informacyjnego mogą być użyte formuły rozszerzone o spójnik nawiązujący⁸ *a* – *a wiesz*, *a знаешь* i *a víš*. To, co jest wspólną cechą polskiego, czeskiego i rosyjskiego *a*, to jego funkcja, która sprowadza się do uwydatnienia przedstawianych w dalszej części treści. Wyrażenia te więc nie zamykają pola informacyjnego, np.:

- *A wiesz*, jestem ciekawa jak ci poszła rozmowa w zeszły piątek (zasłyszane);
- *A wiesz*, śniło mi się, że się z nią spotkałem i powiedziałem, co o tym wszystkim myślę (zasłyszane);
- *A víš*, já jsem chtěl zůstat s Janou, o samotě, bohužel to nevyšlo (zasłyszane);
- *A знаешь*, эта шутка похожа на правду (Вампилов);
- *A знаешь*, так даже лучше... Я, конечно, не хочу ни с кем враждовать... (zasłyszane).

Wydaje się, że analizowane wyrażenia metatekstowe przez dodanie *a* pozwalają mówiącemu na zmianę tematu rozmowy, odniesienie się do istniejącego stanu rzeczy czy wreszcie na wydłużenie pauzy w przypadku generowania pola informacyjnego.

3.4.6. Inaczej funkcjonują polskie *i wiesz* oraz rosyjskie *и знаешь*, będące wyrażeniami „kontynuacji”, tj. pozwalającymi na wprowadzanie nowych, często dodatkowych informacji. Otwierają lub spajają one zwykle dłuższe wypowiedzi, w których pojawiają się informacje nowe, istotne. Wynika to z samej istoty tych spójników tworzących związki parataktyczne w zdaniu, np.:

---

⁸ W gramatyce języka czeskiego dana funkcja jest przypisana nie spójnikowi *a*, lecz partykule *a*.

- *Dlaczego? Powiem ci dlaczego... bo nie podobają mi się niusy w telewizji... i wiesz*, myślę, że to jest twoja wina... (film);
- *Ja po prostu się wypowiadam na dany temat i wiesz... wcale nie chcę nikogo bezpodstawnie krytykować* (zasłyszane);
- *Мы с ним решили стать настоящими друзьями... и знаешь*, мне кажется, что так и будет (zasłyszane);
- *Да, что-то не того. Я ведь звонил в горсовет и ничего не узнал. И знаешь*, говорят, что ниоткуда удав не сбежал и нигде не появлялся, а тут совсем иная история (Домбровский).

W odróżnieniu od *a wiesz* / *a знаешь*, które najczęściej otwierają wypowiedź, wyrażenia *i wiesz* / *u знаешь* lokowane są z reguły wewnątrz wypowiedzi. Jest to logiczna konsekwencja funkcjonowania spójników łącznych *i* / *u*, czyli wprowadzenia przez nie zdania parataktycznego.

Jak wiadomo, w języku czeskim mamy spójnik-partykułę *i*, którego funkcjonowanie w wielu kontekstach wskazuje na synonimiczność między nim i spójnikiem-partykułą *a*. Różnicą semantyczną jest to, że spójnik *i* łączy elementy wypowiedzi ściślej i wyraźniej niż *a*. Ponadto oba leksemy we współczesnej czeszczyźnie mogą funkcjonować jako partykuły nawiązujące. Niemniej formacja *i víš* w funkcji metatekstowej nie jest używana, a odpowiednikiem polskiego *i wiesz* oraz rosyjskiego *u знаешь* pozostaje *a víš*, np.:

- *Zkus to ještě jednou, a víš*, mně to pomohlo (zasłyszane);
- *Tak jsme teď strávili hodinu se stylisty... a víš*, oni nás kompletně změnili, *a víš...* bylo to fakt těžký, ale tohle je to, co jsme přestali nosit (zasłyszane).

Fakt niewystępowania w funkcji metatekstowej *i víš* wynika, jak można przypuszczać, ze specyfiki użycia samego *i* w języku czeskim, w którym *i* funkcjonuje prymarnie jako partykuła wskazująca, a sekundarnie jako spójnik łączny (G r e p l, K a r l í k 1986: 213). Co istotne, w odróżnieniu od języka polskiego i rosyjskiego, w czeszczyźnie spójnik *a* może być spójnikiem zarówno łącznym, jak i przeciwnym. W konsekwencji treści, które poprzedza wyrażenie *a víš*, mogą być również analogiczne jak w przypadku wyrażenia *ale víš*.

3.4.7. W języku rosyjskim oprócz *u* w lokalizacji inicjalnej, otwierającego pole informacyjne, używana jest również partykuła potoczna *da*. Wyrażenie metatekstowe przybiera formę *da знаешь* lub *да ты знаешь*, np.:

- *Да знаешь, трудно сказать. Раньше в это я не верил* (zasłyszane);
- *Да ты знаешь, пока меня всё устраивает... а там посмотрим... не буду загадывать...* (zasłyszane).

Partykuła *да* użyta na początku wypowiedzi dodatkowo podkreśla treść przekazywanych informacji, często będących rezultatem analizy bądź przemyśleń mówiącego⁹. *Да* nie jest jednak typowym sygnałem rozpoczęcia wypowiedzi, którego funkcję można opisać jako „uwaga, zaczynam mówić”. Wraz z elementem *знаешь* tworzy wyrażenie metatekstowe *да знаешь*, które jest zwykle repliką na wcześniej zadane pytanie. Ten fakt wyznacza niejako miejsce *да знаешь* w dialogu. Użycie tego wyrażenia, będącego reakcją na wypowiedź rozmówcy, może być zarówno celowym działaniem mówiącego, jak i rezultatem jego zastanowienia czy problemów z generowaniem tekstu.

3.4.7.1. Ciekawym wariantem wyrażenia *да знаешь* jest *да вот знаешь*, które zachowuje charakter reakcji na wypowiedź rozmówcy. Całe wyrażenie przejmuje właściwości partykuły złożonej *да вот*, która używana jest jako pierwszy element odpowiedzi na pytanie. *Вот* wydłuża fatyczną część wypowiedzi, pozwala na wybór odpowiednich składników przy jej konstruowaniu, por.:

- *Ты же его терпеть не можешь – Да вот знаешь, решил а посмотреть и...понравился!* (telewizja);
- *На мой взгляд, он тебе совсем не нравится. Неприятен. – Да вот знаешь, Саша, абсолютно нет. Полное безразличие* (radio);
- *А что же вы сами не прочитали до сих пор? – Да вот, знаешь ли, разучился в последнее время. А раньше-то я хорошо умел читать, да только сейчас разучился* (Шуляк).

Wydaje się, że użycie *да вот знаешь* pozwala mówiącemu na lepszą segmentację elementów spontanicznie tworzonej wypowiedzi, która zwykle doprecyzowuje, objaśnia informacje przekazane wcześniej. Prawdopodobnością jest sygnalizowanie przez *да вот знаешь* dłuższej wypowiedzi. Niekiedy użycie *да вот знаешь* może wynikać z zakłopotania mówiącego, który jest zmuszony przedstawić oceny czy poglądy odmienne od poglądów rozmówcy.

⁹ W [Słowniku wyrazów strukturalnych języka rosyjskiego] można przeczytać o tej funkcji *да*: „[...] употребляется в начале предложения для придания высказыванию большей силы, выразительности” (SWSJR 1997: 89).

3.4.8. W przeciwieństwie do lokalizacji inicjalnej, określenie funkcji *wiesz* wewnątrz wypowiedzenia lub na granicy wypowiedzi nie zawsze jest proste. Często można mówić o polifunkcjonalności *wiesz*, którą zwłaszcza w przypadku tej lokalizacji łatwo dostrzec. Oczywiście, analizowane operatory kontaktu wprowadzane są przez mówiących do struktury wypowiedzi w celu skoncentrowania uwagi odbiorcy na dalszej treści komunikatu, choć nie jest to tak wyraziste, jak w przypadku *wiesz co* i jego odpowiedników, np.:

- *No trzeba jutro to zrobić, wiesz, na spokojnie, bez paniki...* (za-słyszane);
- *Ne, děkuji, ja mám ten oubín, víš. Já žlučník nesmím. Neměl bys ro-hlík?* (Kohout);
- *Tady jde o to, jestli vy po těch řidičích, samozřejmě všichni máme jezdít podle předpisů, ale vzhledem ke stavu našich silnic, víte, člověk má koukat před sebe, pomalu pod sebe, jestli tam není díra, na značky, a tak dále* (radio);
- *Конечно. Но я на них, знаешь, часами могу глядеть...* (Розов);
- *Мне за него, знаешь, чего только не предлагали* (Розов).

Warto zwrócić także uwagę na ciekawą analogię, którą można zaobserwować w rosyjskiej, czeskiej i polskiej komunikacji językowej. Badane operatory kontaktu zwykle są wykorzystywane przez rozmówców w sytuacjach, gdy mają oni trudności ze sformułowaniem swych prze-myśleń czy intencji. Użycie *wiesz, víš, знаешь* jest w pewien sposób rozwiązaniem ich bieżących problemów komunikacyjnych, np. poszuki-wania właściwego słowa. Oczywiście, operatory te mogą również pełnić funkcję pauzy wypełnionej, zastępując milczenie, które nie jest akceptowane społecznie.

Należy odnotować zjawisko, które często pomija się w opisie podob-nych wyrażen, a mianowicie – treści, które następują za nimi, mają istotną wartość informacyjną lub też są wynikiem przemyśleń i reflek-sji mówiącego, czyli elementem subiektywizacji wypowiedzi.

Operatory kontaktu *wiesz, víš, знаешь* zwykle traktowane są jako środ-ki językowe pozwalające wprowadzić nową informację bez dodatkowych objaśnień, stanowią rodzaj komunikacyjnego skrótu. Mówiący, wykorzy-stując te operatory, odwołuje się do wspólnej wiedzy własnej i rozmówcy, który powinien określoną informację odebrać i zrozumieć we właściwy sposób. Jest to więc ważny element konstrukcji wypowiedzi, umożli-wiający przekaz informacji w formie skróconej, bardziej zwartej.

3.4.9. Konsekwencją lokalizacji polskiego *wiesz* wewnątrz wypowiedzenia jest powstawanie jego połączeń ze spójnikami i z partykułami w funkcji motywującej (P i s a r k o w a 1975: 23). Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku czeskiego *viš* i rosyjskiego *знаешь*. Trudno jednak poprzestać na postawieniu znaku równości między poszczególnymi kontaminacjami, ponieważ, jak się wydaje, ich wpływ na pole informacyjne może być różny.

Jak już wspomniałem, *wiesz* może być użyte w celu usprawiedliwienia, rozwinięcia tematu czy wyjaśnienia zaistniałego stanu rzeczy. Wiadać to szczególnie w połączeniu *wiesz* ze spójnikiem *bo*¹⁰, poprzedzającym podanie przyczyn aktualnych lub potencjalnych działań mówiącego lub rozmówcy, np.:

- *Nie mów nikomu, bo wiesz..., to głupio, uśmiechaj się jakby nigdy nic* (zastłyszane);
- *Słuchaj, Andrzej, bo wiesz... Jacek ma problem i chyba trzeba mu pomóc* (zastłyszane).

Przytoczone przykłady pokazują, jak poprzez użycie *bo wiesz*, czyli bezpośrednie odwołanie się do wspólnej wiedzy i doświadczeń, rozmówca może skrócić przekazywaną informację, np.:

- *Bo wiesz, to nie jest lek na wszystko, akurat na to pomaga* (zastłyszane).

Bo wiesz bywa często poprzedzone przez *no*, tworząc synonimiczne wyrażenie *no bo wiesz*.

3.4.9.1. Wariantem nienotowanym w pracach językoznawczych i leksykograficznych jest *nie bo wiesz*. Operator ten sygnalizuje zastrzeżenie, negację, np.:

- *Nie bo wiesz, różnie to może być potem. Lepiej uważać* (zastłyszane).

Co ciekawe, negacja może być w podobnych użyciach sygnałem faktycznym i nie odnosić się bezpośrednio do tego, co powiedział rozmówca.

3.4.9.2. Podobieństw do wyrażenia *bo wiesz* można się doszukać w formacji *(a) więc wiesz*, choć trudno mówić o funkcjonalnej ekwiwalencji tych wyrażen. Jeśli w informacji, którą *bo wiesz* wprowadza, akcent jest położony na przyczynowość, to *(a) więc wiesz* inicjuje treści, będące rezultatem wnioskowania, analizy. Prześledźmy przykłady:

---

¹⁰ Więcej o *bo* metatekstowym w artykule Macieja Kawki *Metatekstowe zdania z „bo” w języku Jana Kochanowskiego* (K a w k a 1988: 215–216).

- *Trochę krzyczy, więc wiesz, to jest głos dość chrapliwy, brutalny* (zasłyszane);
- *Ale ja mam już wystarczająco pieniędzy, więc wiesz, na mały dom będzie* (zasłyszane).

W wariantach *bo wiesz* i *więc wiesz*, jak się okazuje, zachowują się prymarne znaczenia spójników: przyczynowość *bo* i wynikowość *więc*.

Należy zaznaczyć, że połączenia *bo wiesz* i (a) *więc wiesz* mogą występować i często występują w wypowiedzi w funkcji semantycznej.

3.4.9.3. Przyczynowość, która jest cechą wyrażenia *bo wiesz*, odnajdujemy w rosyjskim *а то знаешь*. Ta właśnie konstrukcja występuje we współczesnym języku rosyjskim w funkcji wyrażenia metatekstowego, synonimiczne spójniki *так как* i *потому что* takich formacji nie tworzą, np.:

- *Алеша, держись от них подальше, а то знаешь, всякое бывает...* (zasłyszane);
- [...] *Я люблю, когда горят канделябры, хоть и не знаю толком, что это такое... А то, знаешь, опять мне делается тревожно...* [...] (Ерофеев).

Należy zwrócić uwagę na to, że spójnik kauzalny *а то* w analizowanym wyrażeniu metatekstowym zachowuje swoją funkcję logiczną – wprowadza dodatkowe informacje, dotyczące przede wszystkim wyjaśnienia przyczyn lub motywów działań, zachowań, reakcji itp. Zwykle *а то знаешь* lokuje się na początku lub wewnątrz wypowiedzi, rzadziej ją zamyka.

3.4.9.4. We współczesnej czeszczyźnie można znaleźć kilka semantycznych ekwiwalentów polskiego spójnika *bo*, np. *protože, poněvadž, neboť*, jednak żaden z nich razem z *viš* nie tworzy wyrażenia metatekstowego, a jeśli nawet, to są to użycia jednostkowe.

Analogiczna sytuacja ma miejsce w przypadku czeskiego spójnika *tedy (teda)*, który także nie jest elementem wyrażenia metatekstowego z *viš*. W tym przypadku brak formacji *tedy (teda) viš* wynika z tego samego statusu operatorów i pełnionych funkcji. *Tedy (teda)* pełni wiele funkcji analogicznie do funkcji *viš*, m.in. pauzy wypełnionej. Rodzimi użytkownicy języka czeskiego, sięgając po *tedy (teda)*, rezygnują niejako z metatekstowego *viš* – nie ma więc możliwości podwojenia sygnału. Ponadto używana sekwencja *tedy (teda) viš* nosi wyraźne cechy semantyczne i może być tłumaczona jako *więc wiesz*, np.:

- *Tak už teda viš, co je nejpotřebnější* (zasłyszane).

Wydaje się, że podobieństwa do wyrażenia *bo wiesz* można się dopatrzeć w formacji z czeską partykułą nawiązującą *to*, czyli *to víš*. O. Müllerová zwraca uwagę na właściwości wyrażenia *to víš* – podtrzymywanie kontaktu i występowanie jako pauza wypełniona (Müllerová 1994: 60). Właśnie tę formację metatekstową można znaleźć w kontekstach, w których rodzimy użytkownik języka polskiego stosuje wyrażenia *bo wiesz* i *(a) więc wiesz*, np.:

- *Tak dítě já jsem vlastně ani nikdy nechtěla. Nějak na to při mým životě nebylo místo, to víš, pořád u jinýho chlapa...* (radio);
- *Snad ti stihnu tu hlavu ještě udělat, napřed musím Mařenku, na ty záležitosti nejvíc, pak sebe – to víš, taky chci hezky vypadat* (radio);
- *Na ostatním se pracuje, to víš, všechno se neudělá hned a samo* (zasłyszane).

Warto zauważyć, że *to víš* jest w pewien sposób połączeniem wyjątkowym. Element *to* nie występuje w sąsiedztwie innych czeskich operatorów metatekstowych o funkcji fatycznej, np. *poslyš*, *rozumíš* itp.

3.4.9.5. Kolejnym możliwym czeskim ekwiwalentnym operatorem metatekstowym może być również *tak víš co*, czyli z użyciem partykuły nawiązującej *tak*, o której I. Kolářová pisze: „Běžný uživatel jazyka si však takový obecný významový vztah zřejmě neuvědomuje a chápe *tak* jako pomocný výraz, kterým v běžně mluvených projevech i v projevech oficiálních začínají svoje promluvy nebo části promluv mnozí mluvčí. Pro toto vysvětlení by hovořila i skutečnost, že takto užitě slovo *tak* stojí především na počátku promluvy nebo její části, často nemá přízvuk a následuje po něm pauza” (Kolářová 2003: 146)¹¹. Warto podkreślić, że elementem decydującym o metatekstowym charakterze tej formacji jest *co*. Właśnie *co* zaburza linearność struktury wypowiedzenia i znosi funkcje semantyczną i strukturalną, którymi charakteryzuje się *víš*. Przytoczmy przykłady użycia *tak víš co*:

- *Tak víš co, to je skutečně solidní výkon* (zasłyszane);
- *Tak víš co, tady máš seznam a vyber si* (zasłyszane);
- *Když ti vadím já, tak víš co, nakonec tu se mnou bydlet nemusíš!* (zasłyszane).

¹¹ Podobieństwo czeskiego *tak* do polskiego operatora *tak*, który również jest używany jako wypełnienie pauzy, jest niewątpliwe. W języku rosyjskim ich odpowiednikiem może być *так (отом)*.

Ponieważ *tak viš co* otwiera pole informacyjne, zwykle w treściach, które poprzedza, nie ma wskazania przyczyn albo powodów działań, zachowań, reakcji itp., jak to ma miejsce w przypadku rosyjskiego *a to znaeš* czy polskiego (*a*) *więc wiesz*. Ta właściwość nie pozwala wyrażeniu *tak viš co* na lokalizację na końcu wypowiedzi.

Wart podkreślenia jest fakt, że w badanym wyrażeniu *tak* nie może być substytuowane przez synonimiczne *tedy* (*teda*) lub *także*, co powoduje, że nie mogą być utworzone analogiczne *tedy* (*teda*) *viš*, *także viš*.

3.4.10. Wyrażeniem metatekstowym, mającym wiele wspólnego w planie funkcjonowania z (*a*) *więc wiesz*, jest *tak więc wiesz*¹². To, co zwraca uwagę, to występowanie *tak więc wiesz* na początku, wewnątrz i na końcu wypowiedzi. W pozycji inicjalnej wyrażenie *tak więc wiesz* pojawia się jako reakcja na to, co powiedział rozmówca. Może być również kontynuacją wypowiedzi mówiącego. Lokalizacja wewnątrz wypowiedzi wskazuje na przytoczenie wnioskovania, podsumowania czy usprawiedliwienia. Szczególnie jednak trzeba podkreślić możliwość występowania *tak więc wiesz* w pozycji końcowej, np.:

– *Nie zrobiłem. Nie miałem czasu..., a poza tym nie za bardzo mi się chciało... tak więc wiesz...* (zastłyszane).

Tak więc wiesz w pozycji zamykającej wypowiedź akcentuje więc fatyczną, a ponadto pełni funkcję elementu kontrolującego przebieg komunikacji. Można dostrzec również ślady funkcji perswazyjnej – mówiący oczekuje aprobaty rozmówcy odnośnie do tego, co było powiedziane.

Za odpowiedniki polskiego wyrażenia *tak więc wiesz* można uznać rosyjskie *так (вам) знаешь* i czeskie *to viš*, które jednak nie zamykają wypowiedzi, a odnoszą się wyłącznie do tekstu prawostronnego, np.:

– *Так, знаешь, каждый сказать может, что ему не нравится...* (zastłyszane);

– *Так, знаешь ли, хочется отдохнуть, нигуда не спешить* (zastłyszane);

– *То viš, šetrím svůj čas a nikam nechodím* (zastłyszane).

W przypadku wariantu rosyjskiego potwierdzają się spostrzeżenia N.Ju. Szwiedowej, która pisze: „[...] предложения с *так* обозначают

¹² Analogicznie do *tak więc wiesz* funkcjonuje praktycznie nienotowane w pracach językoznawczych i opracowaniach leksykograficznych wyrażenie *tak że wiesz*, którego z tego względu nie omawiam odrębnie.

уяснение на основе известного или узнанного, а также заключающее возвращение к предмету речи. Частица всегда находится в начале предложения” (Шведова 2003: 168).

Wariant *так (вот) знаешь* nie jest jedyną inicjalną, dłuższą sekwencją tego typu w komunikacji rosyjskiej. Takie same właściwości posiada rzadziej używane wyrażenie *так что знаешь*, czyli formacja ze spójnikiem wynikowym *так что*, który „употребляется для присоединения придаточной части сложноподчиненного предложения и указывает на то, что в ней сообщается результат, итог, заключение, вытекающее из того, о чем в главной части (придаточная часть следует за главной)” (SWSJR 1997: 341–342).

Należy wspomnieć o czeskim wariancie *tak to víš*, również ekwiwalentnym *tak więc wiesz*, który wynika z łączliwości *tak to*. Na możliwość poprzedzenia inicjującego wypowiedź *to* partykułami *tak* i *ale* wskazuje I. Kolářová (2003: 143), np.:

– *Tak to víš, prožili jsme spolu moc krásných i těžších chvil* (zasłyszane).

Sekwencja *tak to víš* jest początkiem reakcji na to, co powiedział rozmówca. Może być również kontynuacją wypowiedzi mówiącego, który po pauzie powraca do wcześniejszego wątku.

3.4.11. Operatory metatekstowe *wiesz / víš / знаешь* bywają poprzedzone partykułami *no / no / ну*, które są zwykle elementem potocznych konstrukcji nacechowanych ekspresywnie. Jak wiadomo, szczególnie jest to widoczne w sytuacji, gdy analizowane partykuły wzmacniają rozkaznik. W przypadku użycia ich w połączeniu z elementami metatekstowymi, oprócz ekspresywności tej formuły można mówić także o różnorodności funkcji, które te elementy mogą pełnić.

3.4.11.1. Interpretacja podobnych wyrażen wymaga opisu kontekstów użycia samego *no* w polszczyźnie mówionej, który podaje *Inny słownik języka polskiego*. Według tego źródła leksykograficznego, słowa *no* używamy m.in.:

- „na początku zdania, aby nawiązać do wcześniejszej wypowiedzi lub wpłynąć na przebieg rozmowy”;
- „zastanawiamy się nad czymś lub się wahamy”;
- „szukamy właściwego słowa lub próbujemy sobie coś przypomnieć” (ISJP I 2000: 1037).

Jeszcze bardziej precyzyjny opis *no* znajdujemy w artykule K. Ożoga *Wyrazy częste w polszczyźnie mówionej: „no”, „tam”*,

w którym badacz przedstawia konteksty użycia *no*. Z tekstu można wysnuć wniosek, że konstruując tekst *no*:

- zapowiada replikę, jest przedtaktem wypowiedzi;
- w lokalizacji inicjalnej wprowadza wypowiedzi o różnym nacechowaniu modalnym;
- zamyka wypowiedź, pełniąc analogiczną funkcję do kropki w tekście pisanym;
- w funkcji organizującej występuje wewnątrz wypowiedzi;
- jako pauza wypełniona w pewien sposób segmentuje tekst mówiony;
- służy do rozbudowywania pauz wypełnionych, dzięki czemu pozwala na dłuższe zastanowienie i opóźnienie generowania tekstu;
- w powiązaniu z określoną intonacją pełni funkcję indeksu emocjonalnego, np. zdziwienia, zniecierpliwienia, niedowierzania itp. (O ż ó g 1985: 146–152).

3.4.11.2. W tradycyjnej gramatyce rosyjskiej *ну* jest traktowane dwojako – jako partykuła wzmacniająca lub wykrzyknik.

Badając jednostki mówionego języka rosyjskiego, S.W. Andriejewa klasyfikuje *ну* jako „rozpoczynający” komunikatyw. Widzi w nim reakcję mówiącego na replikę rozmówcy i jednocześnie „zaproszenie” do przyjęcia własnego komunikatu (А н д р е е в а 2006: 66)¹³.

[*Słownik wyrazów strukturalnych języka rosyjskiego*] podaje m.in. dwa użycia partykuły *ну*:

- na początku repliki w celu wyrażenia kategoryczności, braku wątpliwości itp.;
- na początku pytania retorycznego lub zdania, zawierającego takie pytanie, na które mówiący chciałby sam znaleźć odpowiedź, w celu ich wzmocnienia (SWSJR 1997: 232).

W tym samym źródle leksykograficznym można również znaleźć definicję operatora *ну знаешь* – „[употребляется – А.Сh.] при обращении к одному лицу, с которым говорящий на ты” (SWSJR 1997: 233). Według autorów, jest to potoczny wykrzyknik używany jako zwrot do rozmówcy. Taka sama charakterystyka przypisana jest oficjalnemu wariantowi *ну знает*.

3.4.11.3. Szczegółową charakterystykę funkcjonowania *no* we współczesnej czeszczyźnie mówionej podaje O. Müllerová i wskazuje między innymi takie konteksty użycia:

---

¹³ Cudzysłowy zostały przytoczone za autorką.

- sygnalizuje absolutny początek tekstu (np. przy opowiadaniu), początek po pytaniu, wprowadzenie nowego tematu;
- używane jest w przypadku zastanawiania się nad rozpoczęciem wypowiedzi;
- poprzedza wypowiedzenie jakiegoś sądu, poglądu, oceny itp.;
- pełni funkcję pauzy wypełnionej;
- jest reakcją na pytanie lub replikę (Müllerová 1999: 101–103).

3.4.11.4. Jak widać z zestawienia, wspólną właściwością *no* (pol.), *no* (czes.) i *ну* (ros.) jest pełnienie funkcji sygnału rozpoczęcia wypowiedzi. Operatory *no wiesz* / *no víš* / *ну знаешь* często rozpoczynają wypowiedź, która zwykle jest kontynuacją tego, co było powiedziane wcześniej. Trudno też nie zauważyć, iż *no wiesz*¹⁴ może się pojawiać w sytuacji, gdy mówiący wyraża swoją ocenę sytuacji, często odmienną od oceny rozmówcy. Innymi słowy, *no wiesz* w niektórych kontekstach dobitniej akcentuje element polemiczności z treściami wcześniej wypowiedzianymi, np.:

- *No wiesz, ten twój przykład budujący akurat nie jest* (zasłyszane);
- *No wiesz, nie wiem, czy to takie dobre, pisać podanie jeszcze w tym roku* (zasłyszane);
- *No víš, ale on má pravdu...* (zasłyszane);
- *Ну знаешь, зря ты так говоришь, никто здесь не жалуется* (zasłyszane);
- *Ну, знаешь, если бы все были такими благоразумными, как ты...* (Вампилов);
- *Ну знаешь... Это ты так можешь о себе думать. А нам еще жить хочется. Правда, Клава?* (Быков).

Podstawową właściwością *no wiesz* / *no víš* / *ну знаешь* jest odwołanie się do wiedzy rozmówcy, który powinien, bo tak się zakłada, wiedzieć o tym, o czym traktuje rozmowa. W ten sposób mówiący pomija informacje, które, jego zdaniem, są oczywiste i które nie mają wpływu na rozumienie całości jego wypowiedzi. *No wiesz* w większym stopniu niż *wiesz* odwołuje się do tego, co K. Ożóg nazywa „rachunkiem presupozycji” (Ożóg 1990: 49), np.:

---

¹⁴ B. Żydek-Bednarczuk zauważa, że *no wiesz* jest operatorem eksplikacyjnym, który zapowiada rozwiązywanie problemów z poprzednich kroków (Żydek-Bednarczuk 1994: 78).

- *Ale nie, **no** wiesz, jeżeli pokazujemy w telewizji film, facet w telewizji reklamuje przestępców ściganych listem gończym...* (radio);
- *Dominika, **no** wiesz, też tak się zastanawiam, ale zawrócić nie zawrócę...* (zastłyszane);
- *No, **víš**, nejsem si jistý jak dlouho to bude fungovat* (zastłyszane);
- *Ну, **знаешь**, я бы хотел еще это сделать и все* (zastłyszane).

Wyrażenia metatekstowe *no wiesz* / *no víš* / *ну знаешь* mogą uszczegółowiać treści, które wcześniej zostały przedstawione, np.:

- *No wiesz, jakieś tam załatwiania, wiesz, odroczenia od wojska, wiesz, jakiś przetarg, coś...* (radio);
- *А я пью чай для похудения, ну **знаешь**, слабительный* (zastłyszane);
- *Ну **знаешь**, у меня уже есть личный опыт в данной ситуации* (zastłyszane).

K. Ożóg w opisie *wiesz* podkreśla częstą obecność w jego sąsiedztwie elementów *no* i *znaczy*, dopatrując się w tym zjawisku wydłużenia pauzy w sytuacji, gdy mówiący ma problemy z wyborem odpowiedniego składnika. Autor podkreśla także, że *no wiesz* może zwalniać z poszukiwania nowego składnika poprzez akcentowanie oczywistości tego, o czym jest mowa (O ż ó g 1990: 49).

3.4.12. W języku polskim i rosyjskim występują warianty poszerzone o *i* / *u* – *no i wiesz* / *ну и знаешь*, np.:

- *No i wiesz, ludzie zaczynają mieć pretensje* (zastłyszane);
- *Ну и знаешь, Вань, такое не забывается никогда* (zastłyszane).

Powstają dwa zasadnicze pytania. Czy wariant *no i wiesz* posiada takie same właściwości jak *no wiesz*? Jakie są właściwości jego rosyjskiego odpowiednika?

Zebrany materiał pokazuje stosunkowo rzadkie użycie *no i wiesz* w sytuacji problemów mówiącego z generowaniem tekstu¹⁵. Częstym zjawiskiem jest natomiast pojawianie się *no i wiesz* przed przytoczeniem podsumowania, wyciągnięciem wniosku itp. Wreszcie może być *no i wiesz* swoistym skrótem myślowym, który stosuje mówiący, pomijając szczegółowe informacje i odwołując się do „rachunku presupozycji”.

¹⁵ Tę właściwość przypisuje również z osobna operatorom *no i* oraz *i wiesz* G. Habrajska; badaczka pisze: „[...] wypełniają czas potrzebny do namysłu przed dalszym ciągiem wypowiedzi lub między wypowiedziami” (H a b r a j s k a 2004: 94). Analizowany przeze mnie operator *no i wiesz* można zatem traktować jako złożenie dwóch innych, zachowujące ich cechy.

Te same cechy można przypisać *ну и знаешь* w komunikacji rosyjskiej. Wynika to już z samych funkcji partykuły złożonej *ну и*, o której N.Ju. Szwidowa pisze: „[...] с ее участием формируются предложения со значениями:

- 1) следствия (основная группа) и
- 2) акцентированного утверждения” (Шведова 2003: 165).

Warto odnotować, że w źródłach językoznawczych i leksykograficznych wymienia się również inne funkcje partykuły *ну и*, m.in. otwieranie repliki, która podkreśla związek logiczny z poprzednią wypowiedzią (Андрева 2006: 66; SWSJR 1997: 233). Ta właśnie cecha *ну и*, czyli nawiązanie do poprzedniego kontekstu, jest widoczna w wyrażeniu *ну и знаешь*.

Wyrażenie *no a видишь* w badanej funkcji nie jest używane w języku czeskim.

W wielu przypadkach można mówić o synonimii funkcjonalnej *wiesz* i *no wiesz*, ale wystarczy przytoczyć kilka użyć, które wskazują, że nie zawsze ona występuje, np.:

- *Więc chodzi o to, aby, **no wiesz**, aby nie było jak wtedy, pamiętasz?* (zasłyszane);
- *A spoko nawet, **no wiesz**, same nudy, właściwie to mam już dosyć tego* (zasłyszane);
- *Jej trzustka praktycznie nie pracuje, **no wiesz**, miała wyrostek dwa lata temu usuwany* (zasłyszane);
- ***No wiesz**, praca w dużej firmie – duża odpowiedzialność, duże obowiązki...* (zasłyszane).

Można dojść do wniosku, że *no wiesz*, w porównaniu z *wiesz*, bardziej przypomina konteksty, w których używa się leksemów *po prostu* i *znaczy* w funkcji wyjaśnienia, usprawiedliwienia czy komentarza do zaistniałej sytuacji.

Analiza funkcjonalno-pragmatyczna pokazuje ciekawe zjawisko, niedostrzegane w opracowaniach dotyczących opisu języka mówionego, a mianowicie lokalizację polskiego elementu *no* w postpozycji wobec *wiesz*, np.:

- *To naprawdę pomaga... **wiesz no**, co ja będę mówić, trzeba się przekonać* (zasłyszane);
- ***Wiesz no**, na tym nie zarobię tyle, co na prowadzeniu biura* (zasłyszane).

Przykłady wskazują na problemy mówiącego z generowaniem tekstu, poszukiwanie właściwego składnika. Badane wyrażenia można zatem traktować jako pauzy wypełnione, wynikające z zabiegów, nierzadko nieskutecznych, konstruowania wypowiedzi. Zwraca uwagę wyraźne podobieństwo do wyrażenia *wiesz co*, które również nierzadko stanowi wydłużoną pauzę.

W komunikacji czeskiej i rosyjskiej sytuacja wygląda odmiennie. Skupienia *знаешь ну* / *viš no* w niej nie występują. Jeśli nawet pojawiają się w bezpośrednim sąsiedztwie, to oddzielone są pauzą w mówieniu i dotyczą innych fragmentów wypowiedzi. Czeskie *no* i rosyjskie *ну* odnoszą się wtedy do tekstu prawostronnego. Można to prześledzić w następujących przykładach:

- *Viš, no prostě s některými lidmi se nedomluvíš* (zasłyszane);
- *Viš, no já... přišel jsem se... přišel jsem se ti omluvit za to, že jsem ti ublížil* (zasłyszane);
- *Это такой фильм, знаешь, ну такой, где действие так закрывается...* (zasłyszane);
- *Мы там были два дня, знаешь..., ну просто хорошо мне там было* (zasłyszane).

W literaturze poświęconej operatorom metatekstowym nie opisuje się sekwencji *ale wiesz no*, która w polszczyźnie mówionej ma wysoką frekwencję, np.:

- *Ale wiesz no... samo to się to nie robi, trzeba samemu tego dopilnować* (zasłyszane).

Nieuwzględnianie w opisie operatorów *ale wiesz no* wynika, jak można przypuszczać, z niewątpliwego podobieństwa funkcjonowania tej formuły do sekwencji *ale wiesz*. Niemniej *ale wiesz no* można uznać za wariant wzmocniony, bardziej podkreślający polemiczność wobec wypowiedzi rozmówcy. W języku czeskim i rosyjskim nie znajdziemy podobnie skonstruowanych wyrażen.

Wspólnie z elementem *no* badane operatory kontaktu są często składnikiem konstrukcji nacechowanych ekspresywnie. Wprowadzają do pola informacyjnego różnorakie emocje, których rodzaj jest dookreślany przez sytuację i kontekst. Mogą wyrażać zarówno emocje pozytywne (podziw, akceptację itp.), jak i negatywne (niechęć, dezaprobatę, oburzenie itp.).

Trzeba mieć na uwadze również niemeteaktowe użycie *no wiesz* / *no viš* / *ну знаешь* w reakcji na wypowiedź lub działania mówiącego.

Autorzy *Innego słownika języka polskiego* w *no wiesz* widzą formację, z której pomocą wyrażane jest oburzenie lub zaskoczenie (ISJP II 2000: 1002). Analogiczne zjawisko występuje w językach czeskim i rosyjskim.

3.4.13. W rosyjskiej komunikacji językowej używane jest także wyrażenie *ну вот знаешь*, które potwierdza częste występowanie *ну* i *вот* w bezpośrednim sąsiedztwie. *Ну вот* może poprzedzać nie tylko *знаешь*, ale także inne wyrażenia metatekstowe. *Ну* znajduje się zawsze w prepozycji wobec *вот*, tworząc formację *ну вот знаешь*. W aspekcie pragmatycznym wiele wspólnego z *ну вот знаешь* mają wyrażenia *так вот знаешь* i *а вот знаешь*. Nie można ich jednak traktować synonimicznie, gdyż konteksty, w których się pojawiają, są odmienne.

А вот знаешь ma wiele wspólnego z wyrażeniem *а знаешь*. To podobieństwo nie jest bynajmniej przypadkowe. Wynika ono ze zgodności funkcji pełnionych przez *а* i *а вот* w procesie komunikacji¹⁶. Ich wspólną właściwość stanowi pozycja inicjalna w wypowiedzi, a także sygnalizowanie zmiany tematu rozmowy. Oczywiście, użycie *а вот* zamiast *а* można interpretować również jako sposób na wydłużenie pauzy w przypadku generowania pola informacyjnego. Przytoczmy przykłady:

- *А вот знаешь, я где-то читал, что такое есть в планах, но пока не видел ничего конкретного* (zasłyszane);
- *А вот знаешь был такой случай, что пациент жил с металлом в голове несколько лет* (zasłyszane).

Podobnie jak *а знаешь*, wyrażenie *а вот знаешь* jest odpowiednikiem polskiego *а wiesz* i czeskiego *а víš*.

Wyrażenia metatekstowe *а знаешь* i *а вот знаешь* uzupełnia trzeci możliwy wariant – *вот знаешь*, np.:

- *Вот знаешь, Олег, лучше молчать, чем говорить что попало* (zasłyszane).

W aspekcie przekładoznawczym zagadnieniem podstawowym jest wskazanie polskich i czeskich odpowiedników formacji z partykułą *вот*, jedną z najczęściej używanych partykuł w rosyjskim języku mówionym¹⁷.

¹⁶ [Słownik wyrazów strukturalnych języka rosyjskiego] wskazuje na synonimie *а* i *а вот* (SWSJR 1997: 26).

¹⁷ Wysoką frekwencję i polifunkcjonalność *вот* w języku mówionym odnotowują badacze Je.A. Ziemskaja i O.B. Sirotinina (Земская 2006: 92–94; Сиrotинина 1974: 71).

Wydaje się, że w przekładzie wyrażen *a вот знаешь* i *вот знаешь* na język polski można dokonać dwu operacji. Pierwsza z nich sprowadza się do uznania *вот* za element semantycznie pusty, który może być pominięty, i tłumaczenia wyrażen jako *a wiesz*. Druga operacja to zastosowanie jako ekwiwalentu *вот* omawianego wcześniej *ano*, w tym przypadku formacja metatekstowa przybiera formę *ano wiesz*.

Wśród czeskich odpowiedników *a вот знаешь* i *вот знаешь* można wskazać *a viš* oraz *no viš*. Zarówno czeskie *a*, jak i *no* mogą sygnalizować rozpoczęcie wypowiedzi. Ta ich właściwość w połączeniu z quasi-czasownikowym *viš* pozwala na zajmowanie *a viš* i *no viš* pozycji inicjalnej.

Ważne dla przeprowadzanej tu analizy porównawczej jest spostrzeżenie N.Ju. Szwiedowej o możliwym rozszerzeniu partykuły *ну* i o element *вот*, w wyniku czego powstają wyrażenia *ну вот* i oraz *ну и вот* (Шведова 2003: 166), które, jak pokazuje praktyka językowa, nie tworzą ze *знаешь* wyrażen *ну вот и знаешь* oraz *ну и вот знаешь*.

3.4.14. W polszczyźnie mówionej przed *wiesz* może być użyte *ano*. Źródła leksykograficzne klasyfikują *ano* następująco:

- „tym słowem użytym na początku fragmentu wypowiedzi mówiący podkreśla go” (NSJP 2005: 10);
- „słowo *ano* używamy na początku fragmentu wypowiedzi, który chcemy podkreślić” (ISJP I 2000: 31)¹⁸.

Jak widać, obydwa słowniki traktują *ano* jako element wzmacniający wypowiedzane treści. Należy podkreślić, że zajmowana przez *ano* lokalizacja inicjalna w wypowiedzi wskazuje również na pełnienie funkcji nawiązania, np.:

- *Tak, ale może to wszystko nie iść jak po maśle. – Ano wiesz, problemy pojawić się zawsze mogą. Tego nie przewidzisz* (zasłyszane).

W języku czeskim i rosyjskim występują analogiczne do *ano wiesz* i *no wiesz* wyrażenia *no viš* i *ну знаешь*. Zwraca uwagę funkcjonalne podobieństwo tych wyrażen metatekstowych do ich polskiego odpowiednika *no wiesz*, co oznacza, że *ну знаешь* i *no viš* są ekwiwalentami zarówno *ano wiesz*, jak i *no wiesz*.

¹⁸ To źródło ponadto podkreśla przynależność *ano* do stylu potocznego (ISJP I 2000: 31).

3.4.15. Powszechnym zjawiskiem w analizowanych językach jest funkcjonowanie *wiesz*, *víš* i *знаешь* w bezpośrednim sąsiedztwie *ale* (pol.), *ale* (czes.) i *но* (ros.), które pozwalają na wprowadzanie nowych lub uzupełnianie podanych wcześniej informacji. Jeśli w języku polskim i czeskim *ale* ma znaczenie spójnika, partykuły i wykrzyknika, to rosyjskie *но* jest klasyfikowane jako spójnik i wykrzyknik. Wydaje się, że najczęściej na funkcjonowanie samego wyrażenia metatekstowego przekłada się semantyka spójnika przeciwnego, czyli sygnalizowanie przeciwieństwa, kontrastu z tym, co było powiedziane wcześniej.

Trudność jednoznacznej klasyfikacji *ale* i jego czeskich i rosyjskich odpowiedników wynika z ich różnych funkcji w zdaniu i wypowiedzi ustnej. Ponieważ interesuje mnie analiza języka mówionego, to cenne wydają się wnioski dotyczące funkcjonowania *ale* w wypowiedzi, sformułowane przez U. Żydek-Bednarczuk. Otóż charakteryzuje ona *ale* jako operator tekstowy i przypisuje mu cechy incipitu oraz spójnika przeciwnego (Ż y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 78). Uznanie *ale* za element inicjujący rozmowę wskazuje na pełnioną przez niego funkcję fatyczną, która to jest odnotowywana również przez J. T a m b o r (1991: 177–182).

Podobnie jest z *ale* w czeskim języku mówionym, w którym może ono pełnić funkcję środka nawiązania, kontynuacji (M ü l l e r o v á 1994: 55). Mimo to *ale* zachowuje zawsze element przeciwstawności.

Charakterystyczne, że pojawienie się *ale wiesz*, *ale víš* i *но знаешь* zapowiada brak zgody z rozmówcą, korygowanie informacji przez niego wypowiedzianych itp. Przytoczmy przykłady:

- *No wiesz, no i Marka, ale wiesz, też się zapytaj, spotkaj* (radio);
- *Starasz się zachować normalny uśmiech, ale wiesz, to nie jest takie łatwe* (zasłyszane);
- *Snažila jsem se, ale víš, když ten druhej nechce, nenaděláš nic* (zasłyszane);
- *Od tebe tohle jídlo miluju, ale víš, mám bohužel nějaké zdravotní problémy – žlučník, k tomu teď žaludek a tak vůbec* (zasłyszane);
- *Отлично... Но знаешь, твой герой такое чудовище, что даже не верится...* (Вампилов);
- *Но, знаешь что... Мы все время шли немного отдельно, я чувствовал, что он хочет что-то мне сказать* (zasłyszane).

Niepodobna nie zgodzić się z K. Ożogiem, który w polskich użyciach *ale wiesz* i *ale wiesz co*¹⁹ widzi przede wszystkim zapowiedź uzupełnienia repliki partnera lub polemizowania z nim (O ż ó g 1990: 52). W przykładach rosyjskich i czeskich sytuacja wygląda podobnie, mówiący koryguje lub uszczegółowia wypowiedź rozmówcy.

Należy odnotować niewystępowanie w polskiej komunikacji synonimicznego wyrażenia *lecz wiesz*, które, jak można sądzić, nie jest używane ze względów stylistycznych. Książkowy i oficjalny spójnik *lecz* nie pasuje do potocznego operatora *wiesz*.

W czeszczyźnie mówionej używa się wyrażenia *ale to víš*, które zwykle znajduje się na początku i wewnątrz wypowiedzi, np.:

- *Ale to víš, možné je vše...* (zasłyszane);
- *Zatím šetřit nemusím, ale to víš, co bude dál, nevím* (zasłyszane);
- *Nezlob se, že jsem tak dlouho nepsal, ale to víš, nebyl čas* (zasłyszane).

Ale to víš można uznać za wzmocniony wariant *ale víš*, o czym decyduje funkcja partykuły wzmacniającej *to*. To właśnie partykułowe właściwości *to* decydują o jego użyciu w formacji metatekstowej.

K. Ożóg, analizując polski operator *to wiesz*, podkreślił jego wskazywanie na temat wypowiedzi i otwieranie jej rematu. W rezultacie grupa tematyczna jest wyraźniej oddzielona od rematycznej (O ż ó g 1990: 53). Wydaje się jednak, że oprócz wymienionych właściwości, wyrażenie *to wiesz*, a także jego rosyjski odpowiednik mogą być używane jako odwołanie się do wiedzy wspólnej rozmówców – ‘wiesz to, o czym wiem i tobie o tym mówię’ lub ‘to, co mówię, jest oczywiste’.

Przytoczmy przykłady:

- [...] A w sądzie, *to wiesz*, różnie bywa, człowiek jest zdenerwowany, może nie pomyśleć jak trzeba (zasłyszane);
- Wcześniej szylałam z wykrojów dokładnie jak kazali, a teraz, *to wiesz*, radosna twórczość (zasłyszane);
- Оптимизм, *это знаешь*, когда надеешься на лучшее, а ожидаешь худшего (zasłyszane);
- Прямой эфир, *это знаешь*, такая штука, когда чего-нибудь ляпнул, и тут же надо забывать и идти дальше (zasłyszane).

---

¹⁹ Autorzy *Wprowadzenia do gramatyki komunikacyjnej* podają *ale wiesz co?!* jako przykład operatora fatycznego, który pozwala na zmianę tematu rozmowy, kontrolę uwagi interlokutora lub przerwanie jego wypowiedzi (A w d i e j e w, H a b r a j s k a 2006: 177).

Prawidłowością, którą można zaobserwować we wszystkich przykładach, jest wprowadzenie informacji mających charakter wyjaśnienia, wnioskowania, komentarza wobec tego, co już zostało powiedziane. Potwierdzają to dwujęzyczne słowniki czesko-polski i polsko-czeski, w których taka właśnie symetria semantyczna *to* jest wskazywana. Jednakże, analizując przykłady czeskie, można zauważyć, że ich funkcjonowanie ma swoją specyfikę, np.:

- *To bylo tak padesát na padesát, to víš, nejdřív musíš někam přijít a ohlásit se – jsem tady* (zasłyszane);
- *Dik, ted' už jsem to našel, to víš, pod svícnem bývá největší tma* (zasłyszane);
- *To už si nepamatuju, to víš, zašli jsme s kamarádama na večeri do hospody a trochu se nám to protáhlo* (zasłyszane).

Przytoczone przykłady pokazują, że wyrażenie metatekstowe *to víš* bardziej można uznać za ekwiwalent polskiego *bo wiesz*. Przyłączana część wypowiedzi jest rozwinięciem, uzasadnieniem lub przytoczeniem przyczyn tego, o czym mowa wcześniej.

3.4.16. W polszczyźnie mówionej występuje rzadko opisywany w literaturze przedmiotu wariant *no ale wiesz*, którego funkcjonowanie jest niejako wypadkową operatorów *ale wiesz* i *no wiesz*, np.:

- *No ale wiesz... oszukiwanie ludzi nie jest dobre* (zasłyszane);
- *No ale wiesz... z tym też mogą być problemy* (zasłyszane).

No ale wiesz wnosi najczęściej uszczegółowienie repliki partnera lub korektę jego wypowiedzi. Nie jest przypadkiem pozycja początkowa tego wyrażenia, wynikająca z właściwości *no* – elementu inicjującego replikę odnoszącą się do wypowiedzi rozmówcy.

Analogiczne czeskie wyrażenie *no ale víš* używane jest sporadycznie, natomiast ewentualne, jak by się mogło wydawać, rosyjskie *ну но знаешь* – wcale.

3.4.17. Jak już wspomniano, *wiesz, víš* i *знаешь* mogą zamykać wypowiedzi – i są to użycia nierzadkie, np.:

- *Na razie to jeszcze nic nie wiadomo, wiesz* (zasłyszane);
- *Asi jsem nevěděl... víš* (zasłyszane);
- *Ох-хо, бумаги надо. Ты грамотная, сама, однако, знаешь...* (Вампилов).

Zamieszczone przykłady pokazują, że wiodącą funkcją *wiesz, víš, знаешь* pozostaje funkcja fatyczna. Niekiedy badane operatory w tej lo-

kalizacji mogą być sygnałem świadczącym o wahaniach rozmówcy lub jego problemach ze znalezieniem odpowiedniego słowa.

3.5. Za wspólne właściwości operatorów *wiesz*, *víš* i *знаешь* i sekwencji z ich udziałem można uznać:

- nawiązanie i podtrzymanie kontaktu z rozmówcą;
- pełnienie funkcji pauzy wypełnionej, której celem jest usprawnienie płynności wypowiedzi;
- organizowanie procesu przekazu – otwieranie i zamykanie pola informacyjnego;
- występowanie jako element wspomagający funkcję perswazyjną;
- pełnienie funkcji elementu wzmacniającego określone fragmenty wypowiedzi;
- pełnienie różnych funkcji pragmatycznych;
- funkcjonowanie jako swoisty skrót komunikacyjny, polegający na założeniu, że rozmówca wie, o czym jest mowa.

3.6. Różnice, które wynikają z konfrontacji operatorów polskich, czeskich i rosyjskich, są następujące:

- występowanie w języku rosyjskim wariantu *знаешь ли* (*знаете ли*), który nie pełni funkcji semantycznej;
- funkcjonowanie rosyjskiej sekwencji *да знаешь* w lokalizacji początkowej wypowiedzi wraz z możliwymi wariantami;
- istnienie w języku rosyjskim wielu wariantów wyrażen metatekstowych z *вам*;
- występowanie w polszczyźnie mówionej operatora *wiesz no*, czyli lokalizacji elementu *no* w postpozycji wobec *wiesz*;
- niewystępowanie w czeszczyźnie mówionej operatora, który byłby odpowiednikiem polskiej sekwencji *no i wiesz*.

3.7. Operatory *wiesz* / *víš* / *знаешь* nie ograniczają się do pełnienia funkcji fatycznej, pełnią również funkcje perswazyjną i ekspresywną. Są ważnym elementem konstrukcyjnym wypowiedzi, którą organizują – spajają i delimitują. *Wiesz* / *víš* / *знаешь* nadają przekazowi określoną strukturę: otwierają i zamykają pole informacyjne, na które często oddziałują. Z innymi elementami tworzą wiele różnorodnych sekwencji metatekstowych.

4. Operator kontaktu *rozumiesz* i jego odpowiedniki czeskie i rosyjskie

Odrębny opis *rozumiesz* i jego czeskich i rosyjskich odpowiedników wynika głównie z wysokiej frekwencji tych operatorów w codziennej komunikacji. To, co wyróżnia w jakiś sposób tę grupę wyrażen spośród innych, to pełnienie nie tylko funkcji sygnału fatycznego, ale także innych funkcji, np. perswazyjnej. Istnieje pewne podobieństwo tej grupy operatorów do grupy operatorów typu *wiesz*. Otóż zarówno pierwsze, jak i drugie mogą być pauzami wypełnionymi, elementami podtrzymującymi temperaturę komunikacji, wyrazami nadużywanych przez rozmówców. Te właściwości odróżniają je od analizowanych w następnych rozdziałach grup operatorów „słuchowych”, „wzrokowych” i „myślowo-przestrzennych”, których udział w procesie komunikowania się ma inny charakter – jest bardziej przywoławczy.

Warte podkreślenia jest zjawisko występowania wielu sekwencji metatekstowych właśnie z *rozumiesz* i jego czeskimi i rosyjskimi odpowiednikami. To wszystko uzasadnia szczególne traktowanie tej grupy operatorów metatekstowych.

4.1. K. Pisarkowa uważa *rozumiesz* za synonimiczny wariant *wiesz* i zalicza go do sygnałów konatywnych kontynuujących (P i s a r k o - w a 1975: 20–25).

Odwołując się do ustaleń K. Pisarkowej, U. Żydek-Bednarczuk klasyfikuje *rozumiesz* jako incipit rozpoczynający rozmowę i pełniący funkcję konatywną (Ż y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 64).

Badania polskich językoznawców wskazują na rzadsze użycie *rozumiesz* w porównaniu z innymi wyrażeniami jak *wiesz* i *posłuchaj* (O ż ó g 1990: 60), choć, jak dowodzi zebrany przeze mnie materiał, jego frekwencja w polszczyźnie mówionej jest również wysoka.

Inny słownik języka polskiego podaje trzy możliwości użycia *rozumiesz* i jego wariantów w sytuacji oficjalnej *rozumie pan / rozumie pani*, a mianowicie:

- w celu zainteresowania rozmówcy tym, o czym mowa, i wciągnięcia go w rozmowę;
- wyrażenia swojego zdziwienia lub oburzenia czymś;
- wzmocnienia wydanego polecenia lub rozkazu (ISJP II 2000: 505).

Jak widać, pierwsze użycie sprowadza się do pełnienia przez *rozumiesz* funkcji fatycznej. Wydaje się jednak, że oprócz tej funkcji *rozumiesz* może pełnić także inne funkcje w organizacji tekstu mówionego.

Semantyka operatora *rozumiesz* jest ściśle związana z procesem komunikacji językowej, czyli mówieniem i jego rozumieniem. Jeśli traktować *wiesz* i jego odpowiedniki w badanych językach jako operatory odwołujące się umownie do wiedzy rozmówcy, to *rozumiesz*, *rozumíš* (*chápeš*) i *понимаешь* można określić jako operatory bezpośrednio kontrolujące rozumienie wypowiedzianych treści.

Sam wybór analizowanych operatorów wymaga objaśnienia, tym bardziej że w poszczególnych językach są leksemy bliskie znaczeniowo, które, jak można przypuszczać, mogłyby występować w funkcji wyrażenia metatekstowego.

W języku polskim znaczenie rozumienia ma forma *pojmujesz*, ale jako operator metatekstowy praktycznie nie jest używana przez Polaków.

W języku rosyjskim znajdujemy formułę *разумеешь*, która jednak ze względu na swój archaiczny charakter w funkcji wyrażenia metatekstowego nie występuje.

4.2. Oryginalnym zjawiskiem w porównaniu z językami polskim i rosyjskim jest funkcjonowanie w czeszczyźnie dwóch operatorów – *chápeš* i *rozumíš*. Co ciekawe, sami rodzimi użytkownicy języka czeskiego traktują je jako synonimy, nie dostrzegając między nimi różnic semantycznych i stylistycznych.

I. Kolářová, analizując wyrażenia metatekstowe w języku czeskim, doszła do wniosku, że jedyna różnica między *chápeš* a *rozumíš* spro-

wadza się do tego, że *rozumíš* jest używane w ostrzeżeniach i groźbach (K o l á ř o v á 1998: 219). Jak z tego wynika, we współczesnym języku czeskim mamy dwa synonimiczne operatory metatekstowe ze znaczeniem „rozumieć”.

Nadmienimy, że samo *rozumíš* we współczesnym języku czeskim może pełnić funkcję zarówno operatora fatycznego, jak i wartościującego modulanta (Cz – MiJ 2000: 285).

4.3. W rosyjskich pracach językoznawczych i leksykograficznych dotyczących wtrąceń o funkcji fatycznej *понимаешь / понимаете* i jego warianty *понимаешь ли / понимаете ли* są wymieniane jako jedne z najbardziej typowych i najczęściej używanych operatorów w języku mówionym. Podkreśla się ich znaczenie dla koherencji tekstu – koncentrowanie uwagi rozmówcy i pełnienie funkcji pauzy wypełnionej (SWSJR 1997: 272; WSOJR 2000: 919; SOJR 2003: 560; Б о р и с о в а 2007: 197; А н д р е е в а 2006: 135; Ш и р я е в 1982: 117).

I.N. Borisowa charakteryzuje *понимаешь* jako krok stymulujący („стимулирующий поступок”), którego funkcja sprowadza się do aktywizacji i podtrzymywania uwagi rozmówcy (Б о р и с о в а 2007: 197).

(*Сам*) *понимаешь* S.W. Andriejewa traktuje jako sygnał fatyczny („контактный стимул”), uwydatniający emocjonalną bliskość rozmówców i tworzący przyjazną tonację rozmowy (А н д р е е в а 2006: 135).

W.Ju. Melikian podkreśla jeszcze jedną ważną funkcję *понимаешь* – jako elementu konstruowania wypowiedzi, akcentującego określone jej części (М е л и к я н 2001: 161).

Niektóre źródła wskazują ponadto usytuowanie *понимаешь* w strukturze wypowiedzi – poprzedzanie tego, o czym będzie dalej mowa (SOJR 2003: 560). Niedostrzegana jest więc funkcja kontrolująca przebieg komunikacji i jednocześnie prowokująca do odpowiedzi w przypadku, gdy *понимаешь* zamyka wypowiedź.

4.4.1. Wspólną cechą analizowanych polskich, rosyjskich i czeskich operatorów jest ich występowanie wewnątrz wypowiedzenia, np.:
– *Nie, nie, 28 osób jest tam, rozumiesz, w jakiś sposób namierzonych, że... Wiesz, że posiadają dowody, że wiesz, są jakieś nadużycia właśnie w takich i takich...* (zastłyszane);

- *Ale tohle je anketa, rozumíš, to znamená zjistit názor většiny lidí a né dát najevo svůj názor, to je jako kdybys byl fanoušek Sparty a dal do té ankety jenom Spartu...* (zasłyszane);
- *Олег. Нет, нет! Я, понимаешь, сижу в комнате, чувствую – пахнет... Ну, поискал... Она за чемоданом была спрятана. Так я ее подальше, за шкаф запихнул, чтобы не пахла... Она там* (Розов).

Badane operatory w takiej lokalizacji pełnią najczęściej funkcję paury wypełnionej, wynikającej z bieżących problemów z generowaniem tekstu. Ich pustość semantyczna jest najbardziej dostrzegalna w lokalizacji wewnątrz wypowiedzi. W wielu przykładach analizowane wyrażenia pełnią funkcję perswazyjną, mającą przekonać rozmówcę do określonego widzenia stanu rzeczy.

Należy w tym miejscu podkreślić pełnienie przez *rozumiesz / rozumíš / понимаешь* funkcji środków, za pomocą których mówiący wyraża swoje niezadowolenie, dezaprobatę, zdziwienie itp. Pojawianie się badanych operatorów w kontekstach ekspresywnych jest zjawiskiem częstym. W tych właśnie użyciach ujawnia się różnica między czeskimi *rozumíš* a *chápeš* – występuje wyłącznie to pierwsze.

4.4.2. Badane operatory mogą również zamykać wypowiedzenie, np.:

- *Przecież ja go nie prosiłem ani nie chodziłem, ani nic, rozumiesz...* (zasłyszane);
- *To ještě stihne, zavoláme mu z Kolína a než dojedem do Pardubic, bude mít sbaleno, rozumíš* (zasłyszane);
- *Урони хоть ее. Чтоб не торчала тут. Наросли, понимаешь...* (Распутин).

Przytoczone przykłady pokazują, że wiodącą funkcją *rozumiesz / rozumíš / понимаешь* pozostaje funkcja fatyczna, ich wpływ na pole informacyjne jest niewielki. We wskazanych użyciach wyraźnie można zauważyć oczekiwanie reakcji rozmówcy, świadczącej o właściwym zrozumieniu przez niego przekazanego komunikatu. To użycie pokazuje pewne podobieństwo do funkcjonowania tzw. pytań dopingujących, zachęcających rozmówcę do zabrania głosu (Boniecka 2000: 134–164).

4.4.3. Funkcja fatyczna pytajnego operatora *rozumiesz?* ustępuje miejsca jego funkcji semantycznej. Jest to przykład prowokacji fatycz-

nej, niemniej cel główny tego wyrażenia stanowi upewnienie się, czy informacja została właściwie zrozumiana, np.:

- *Marek wczoraj po prostu ni stąd, ni zowąd woła, bo taka sytuacja, i nas informuje Sobotka, rozumiesz?* (zasłyszane);
- *Za chvíli bude po všem, chápeš?* (zasłyszane);
- *Мне мать жалко... Да и отца жалко... В конце концов, не мать, а он всегда виноват, понимаешь?* (Вампилов).

Należy zauważyć, że analizowane konstrukcje pytajne są używane wtedy, gdy rozmówca w ocenie mówiącego nie uświadamia sobie istotności informacji lub inaczej ją interpretuje. Nierzadko podobne wypowiedzenia przybierają ekspresywny charakter, np.:

- *Tak?! Jak dorośniesz, to zrozumiesz, że polityka to nie jest dziennik telewizyjny! Polityka to jesteśmy my! Tu na tym wysypisku śmieci! Albo stąd uda nam się wyjść, albo tu zostaniemy na zawsze, palancie! Rozumiesz?! (film);*
- *Zmiz, už nikdy tě nechci vidět, rozumíš?* (zasłyszane);
- *Вот это да! Черт возьми! Это что ж теперь такое?! Ты понимаешь? Ты понимаешь, Настена?* (Распутин).

W przytoczonych przykładach można zaobserwować, że mówiący stara się określić, czy przekazana informacja została zrozumiana przez rozmówcę, a jeśli tak, to w jaki sposób. Należy zatem widzieć w podobnych użyciach próbę kontrolowania procesu komunikowania się przez mówiącego, a ponadto jego oczekiwanie odpowiedniego rozumienia wypowiedzi. Ta swoista prowokacja zwykle wywołuje szybką reakcję rozmówcy, np.:

- [...] *To ja przepraszam. Ale to męczy. Rozumiesz?* – *Rozumiem* (zasłyszane);
- *To nic, to je Hedvička, dceruška polský hraběnky, která se utopila, její duch. víte? Pořád je se mnou a tedka mě tahá za zástěru, rozumíte?* – *Rozumím* (Hrabal);
- *Вы меня понимаете?* – *Чего же не понять* (Распутин).

Wydaje się, że trafną interpretację podobnych użyć w języku czeskim dokonaną przez I. Kolářową – „při jejich užití se mluvčí snaží ověřit si, zda adresát alespoň zaregistroval výpověď, popř. zda její význam a funkci správně interpretoval” (Kolářová 1998: 216) – można odnieść do polszczyzny i ruszczyzny.

Dodajmy, że we wszystkich trzech językach występują warianty z przeczeniem, czyli *rozumiesz, nie?* / *rozumíš, ne?* / *понимаешь, нет?*.

Mogą być one poprzedzone elementami *no / no / ну*. Należy odnotować kolokwialny charakter tych formacji.

4.4.4. Ze zmianą funkcji wiodącej operatora metatekstowego mamy do czynienia w przypadku czasownikowych form czasu przeszłego *zrozumiałeś?* (*zrozumiałaś?*) / *rozuměl(a)s?* (*pochopil(a)s?*) / *понял(a)?*. Celem stosującego te formy nie jest prowokacja fatyczna, tylko potwierdzenie, że wygłoszone treści zostały przyjęte do wiadomości przez rozmówcę. Przykłady:

- *Zmywanie garów mnie nie interesuje, zrozumiałeś?* (zasłyszane);
- *Nebudeš se mnou mluvit takhle, rozuměls?* (zasłyszane);
- *Я ничего. А ты не ухмыляйся, когда не следует... Невеста как невеста. Я на ней женюсь, понял?* (Вампилов).

W przytoczonych przykładach wyraźnie widać akcentowanie treści wypowiedzi z jednoczesnym domaganiem się potwierdzenia ze strony rozmówcy. Zwraca uwagę kategoriyczny i nieuprzejmy charakter tego typu wypowiedzi, które często pojawiają się w kontekstach ekspresywnych. To spostrzeżenie dotyczy głównie polskiego i czeskiego operatora. Odmienność rosyjskiego *понял(a)?* polega na tym, że może się on pojawiać w kontekstach, w których występuje np. *понимаешь?*. Dlatego nierzadko w tłumaczeniach rosyjsko-czeskich można spotkać ekwiwalencję *понял(a)? – rozumíš?* lub *понял(a)? – ano?*. Świadczy to o tym, że rosyjskie *понял(a)?* w analizowanej pozycji często nie jest elementem wzmacniającym siłę illokucyjną wypowiedzi.

Wzmocnionym wariantem jest natomiast *понял, да?*, często używany w rosyjskim języku mówionym.

4.4.5. Należy zwrócić uwagę na eksplicytne użycie przez Rosjan zaimka osobowego *ты* (w sytuacji oficjalnej *вы*). Jego wykorzystanie niejednokrotnie jest motywowane pragmatycznie, o czym świadczy fakt zastępowania *ты / вы* w komunikacji językowej przez właściwe formy adresatywne. Wypowiedzi z eksplicitnymi zaimkami osobowymi są bardziej dobitne i kategoriczne, w większym stopniu wyróżniają rozmówcę i pobudzają go do reakcji, w tym przypadku do odpowiedzi na pytanie, np.:

- *Я должен это сделать, я просто обязан, потому что никто не сделает это, кроме меня, ты понимаешь?* (Вампилов).

W odróżnieniu od Rosjan, Polacy i Czesi rzadziej używają analogicznych wyrażen *ty rozumiesz* (*pan / pani rozumie*) i *ty rozumíš* (*vy*

rozumíte). Zjawisko to można wytłumaczyć cechą charakterystyczną polszczyzny i czeszczyzny, a mianowicie elipsą form zaimków osobowych. Oczywiście, z wyjątkiem tych przypadków, gdy na zaimek pada akcent logiczny.

4.4.6. Podobnie jak inne operatory metatekstowe, *rozumiesz* i jego odpowiedniki mogą występować w różnych wariantach i łączyć się z różnymi innymi elementami metatekstowymi.

W rosyjskich pracach leksykograficznych jako odrębny leksem wykazywany jest *понимаешь ли* (*понимаете ли*) jako synonim wariantu podstawowego *понимаешь* (*понимаете*)¹. Jeśli przyjmiemy, że są to wyrażenia synonimiczne, to możemy też stwierdzić, że partykuła *ли* w analizowanych użyciach jest semantycznie pusta. Jednak, jak się wydaje, taką interpretację można podać w wątpliwość. Partykuła *ли*, posiadająca między innymi znaczenia pytajności i niekategoryczności, w wyrażeniach *понимаешь ли* (*понимаете ли*) wzmacnia funkcję facytyczną, np.:

- *Понимаешь ли, всё зависит от того, кто от кого и чего хочет* (zasłyszane);
- *Тут и спал. Вот еще тоже. Тут люди питаются, понимаете ли...* (Вампилов).

Wspomniałem wcześniej, analizując *знаешь ли*, iż partykuła *ли* w tym wyrażeniu jest wykładnikiem metatekstowości. Nie inaczej dzieje się w przypadku *понимаешь ли*. Mamy zatem przykład łączliwości *ли* z formami czasownikowymi 2. osoby trybu oznajmującego; w wyniku takiego połączenia powstaje wyrażenie metatekstowe².

4.4.7. Podobnie jak w przypadku *и* *вiesz*, we współczesnej polszczyźnie mówionej występuje wyrażenie *и rozumiesz*, pozwalające na wprowadzenie dodatkowych informacji. Wynika to z samej istoty spójnika *и*, który tworzy związki parataktyczne w zdaniu, np.:

---

¹ Do takiego wniosku można dojść, analizując objaśnienie *понимаешь* (*понимаете*) i *понимаешь ли* (*понимаете ли*) w [Wielkim słowniku objaśniającym języka rosyjskiego] (WSOJR 2000) i w [Słowniku strukturalnych wyrazów języka rosyjskiego] (SWSJR 1997). W tych pracach leksykograficznych obie formy traktowane są jako synonimy.

² Jak to już było powiedziane, partykuła *ли* wzmacnia słowo, wobec którego znajduje się w postpozycji (Киселев 1976: 87). W tym przypadku *понимаешь*.

- *Byłem wtedy chory... i rozumiesz... nie za bardzo mi ten sprawdzian wyszedł* (zasłyszane);
- *Jeżdżę pociągiem często... i rozumiesz... żadnych problemów* (zasłyszane).

W języku czeskim i rosyjskim znajdujemy ekwiwalentne *a chápeš* i *u знаешь*, np.:

- *Nepovedlo se to... a chápeš... a takhle to zůstane* (zasłyszane);
- *Стараешься поступать справедливо... и понимаешь... не получается* (zasłyszane).

Wyrażenia metatekstowe *i rozumiesz* / *a chápeš* / *u понимаешь* lokują się najczęściej wewnątrz wypowiedzi. Jest to logiczna konsekwencja funkcjonowania spójników łącznych *i* / *a* / *u*, czyli wprowadzania przez nie zdania parataktycznego. Mówiacy, opisując określony stan rzeczy, z pomocą tych formacji dopełnia wcześniej przekazane informacje. Konstrukcje *i rozumiesz* / *a chápeš* / *u понимаешь* zwykle nie otwierają pola informacyjnego, nie pozwalają na zmianę tematu rozmowy, umożliwiają natomiast jego kontynuację. Wskazują na oczywistość przytaczanych argumentów, stąd też ich często perswazyjny charakter.

Należy wyraźnie zaznaczyć, iż w odróżnieniu od wyrażen *i rozumiesz* / *u понимаешь*, czeskie *a chápeš* ma stosunkowo niską frekwencję w języku mówionym. W zebranych materiale czeskim nie udało mi się odnotować użycia formacji typu *i chápeš* oraz *i rozumíš* / *a rozumíš*. Potwierdza się tym samym teza, że nie wszystkie potencjalnie możliwe formacje mogą pełnić funkcję metatekstową.

4.4.8. Warto odnotować częstsze od występowania *u понимаешь* użycie wyrażenia *да (ты) понимаешь* w funkcji metatekstowej. Różnica nie dotyczy bynajmniej tego, że *да* jest potocznym odpowiednikiem spójnika łącznego *u*. Chodzi bardziej o funkcję *да*, które na początku wypowiedzi dodatkowo podkreśla treść przekazywanej informacji, często będącej wynikiem analizy bądź przemyśleń mówiącego. *Да понимаешь* zajmuje pozycję inicjalną w wypowiedzi, otwiera pole informacyjne, ale, co należy szczególnie podkreślić, pojawia się w reakcji na wypowiedź (często pytanie) rozmówcy. Rozpoczęcie wypowiedzi od *да понимаешь* może wynikać z potrzeby wyjaśnienia zaistniałego stanu rzeczy, wytłumaczenia lub usprawiedliwienia działań, braku wiedzy w danej kwestii, udzielenia odpowiedzi na kłopotliwe pytanie itp., np.:

- Так что там у тебя, Евгений Григорич, стряслось-то? Из-за чего весь сыр-бор? – **Да, понимаешь**, Виктор Семеныч, нашел я тут одно место в Интернете [...] (Тучков);
- Ну, короче, Сережка, хватит дурака валять, эту сказку я знаю с детства, чего там у тебя случилось? – **Да понимаешь**, кинули меня, вот решил поквитаться (Каледин).

To właśnie użycie po replice rozmówcy nie pozwala traktować *да понимаешь*³ jako wyrażenia ekwiwalentnego *и понимаешь* i analogicznie polskiego *i rozumiesz*.

4.4.9. W komunikacji rosyjskiej w pozycji inicjalnej występuje również wyrażenie *да понимаешь ли (ты)*, które zasługuje na odrębne omówienie. Wydawać by się mogło, iż mamy do czynienia z wyrażeniem wzmacniającym funkcję fatyczną. Jest to po części prawda – wyrażenie zbudowane z kilku elementów daje mówiącemu więcej czasu na generowanie wypowiedzi. Jednak konteksty użycia *да понимаешь ли (ты)* pokazują jeszcze inną funkcję, która wynika głównie z semantyki *ли*, czyli pytalności, np.:

- *Да понимаешь ли ты, что этот прохвост пришел сюда в расчете, что ты ему поможешь?* (Вампилов);
- *Да понимаешь ли ты, как тебе повезло?* (zasłyszane).

Przykład konstrukcji pytalnej pokazuje, że trudno przetłumaczyć *да понимаешь ли ты* inaczej niż *czy (ty) rozumiesz?* lub *ale czy (ty) rozumiesz?*.

W przywołanych użyciach można wyraźnie dostrzec oczekiwanie zaakceptowania przez rozmówcę tego, co było powiedziane przez mówiącego.

4.4.10. Te same właściwości co wyrażenie *да понимаешь* posiada wariant *да вот понимаешь*, w którym *да вот* „użyte jest w ответной реплике для выражения готовности дать разъяснение вместе

---

³ Wydaje się, że dla wyjaśnienia funkcjonowania *да понимаешь* w rosyjskim języku mówionym mogą okazać się pomocne wnioski M.G. Bieziajewej, która określiła inwariant komunikacyjny *да*. Badaczka pisze: „Как показывают наблюдения над конструкциями с *да*, выражающими различные целеустановки, инвариантные параметры этой коммуникативной единицы связаны с неадекватностью, несоответствием или (антонимическое развертывание параметра) адекватностью, соответствием позиции слушающего (третьего лица, реже говорящего) и ситуации, с точки зрения говорящего” (Безяева 2002: 163). Zatem wśród ewentualnych ekwiwalentów *да понимаешь* można wskazać np. *ale rozumiesz*.

с указанием на неважность, побочность, локальный характер содержащейся в этом разъяснении информации” (SWSJR 1997: 91). Tak leksykograficzna charakterystyka partykuły złożonej *да вот* określa w dużym stopniu funkcjonowanie samego wyrażenia *да вот понимаешь*, np.:

– *Что странно? – Да вот, понимаешь, над той сопкой был дымок, а сейчас пропал* (Мелентьев).

Specyfika wyrażenia *да вот понимаешь* wynika z funkcji samej partykuły *да вот*, otwierającej odpowiedź na zadane pytanie. Właśnie taki jest też podstawowy kontekst użycia *да вот понимаешь*, które stanowi wyrażenie nawiązujące do tego, o co zapytał rozmówca. W zasadzie ten fakt uniemożliwia tłumaczenie *да вот понимаешь* na język polski jako *i rozumiesz*, a na czeski – *a chápeš*. W polszczyźnie takim ekwiwalentem może być *(no) bo rozumiesz*, w czeszczyźnie – *tak chápeš*.

4.4.11. Sama partykuła *вот* często pojawia się w postpozycji wobec innych elementów fatycznych, inicjujących wypowiedź, takich jak: *и, ну* czy *так*. W rezultacie w pozycji otwierającej pole informacyjne mogą znaleźć się wyrażenia *да вот понимаешь*, *ну вот понимаешь* oraz *и вот понимаешь*. Należy odnotować występowanie *да вот понимаешь* i *и вот понимаешь* w tych samych kontekstach, w których występują partykuły złożone *да вот* i *и вот*⁴. Analiza zebranego materiału ukazuje podobieństwo między *и вот понимаешь* a *ну вот понимаешь*.

Zadaniem podstawowym jest ustalenie ekwiwalencji między rosyjskimi *да вот понимаешь* / *ну вот понимаешь* / *и вот понимаешь* a polskimi i czeskimi wyrażeniami metatekstowymi.

W polskiej komunikacji językowej za odpowiedniki *ну вот понимаешь* / *и вот понимаешь* można uznać *no i rozumiesz* oraz *i rozumiesz*; w czeskiej *no rozumíš (chápeš)*, a także *a chápeš*. Z tego wynika, że rosyjskie *вот* może być elementem pominiętym w procesie tłumaczenia.

---

⁴ Konteksty użycia potocznych partykuł *да вот* i *и вот* są odmienne. *Да вот* „употребляется в ответной реплике для выражения готовности дать разъяснение вместе с указанием на неважность, побочность, локальный характер содержащейся в этом разъяснении информации” (SWSJR 1997: 91). *И вот* „употребляется в начале предложения для указания на наступление новой стадии действия по сравнению с той, которая отражается предыдущим предложением” (SWSJR 1997: 134).

4.4.12. W trzech analizowanych językach używane są stylistyczne analogiczne wyrażenia z partykułami-wykrzyknikami – *no* w polskim, *no* w czeskim i *ну* w rosyjskim, tj. *no rozumiesz*, *no rozumíš* i *ну понимаешь*, np.:

- *Napisałem to w końcu, ale teraz napisałbym inaczej, no rozumiesz... doświadczenie daje inną perspektywę* (zasłyszane);
- *Prostě jsem chtěl aspoň něco, no rozumíš, něco, co přetrvá* (zasłyszane);
- *Ну, понимаешь... Просто я встречался с одной девчонкой. Несколько раз всего! Ну, а потом вдруг оказалось, что я заболел* (zasłyszane).

Analiza przytoczonych wyrażení pokazuje podobieństwo morfologiczne *no* (pol.), *no* (czes.) i *ну* (ros.), które w poszczególnych gramatykach są opisywane jako wykrzykniki lub partykuły. Jednoznaczne określenie ich znaczenia jest nierzadko trudne ze względu na różnorodność funkcji pełnionych przez nie w komunikacji językowej. Jednakże można wskazać wspólne ich właściwości, którymi są ekspresywność, łączliwość ze spójnikami i z innymi wskaźnikami nawiązania oraz pełnienie funkcji sygnału rozpoczęcia wypowiedzi.

O. Müllerová, analizując funkcje czeskiego *no*, zauważyła, że używane jest przed wypowiedzeniem pewnych sądów, poglądów czy ocen (Müllerová 1999: 101). Zebrany materiał pokazuje, iż wyrażenia *no rozumiesz*, *no rozumíš* i *ну понимаешь* mogą poprzedzać właśnie takie treści, pełniąc funkcję metatekstową. Analizowane wyrażenia często otwierają pole informacyjne, zapowiadają rozszerzenie lub sprecyzowanie przytoczonych informacji, usprawiedliwienie podejmowanych działań, przedstawienie własnego punktu widzenia itp.

W polszczyźnie wyrażenie *no rozumiesz* może być dodatkowo poszerzone o *i*, czyli może przybrać formę *no i rozumiesz*. K. Ożóg, porównując pochodne warianty od *rozumiesz*, widzi w formacji *no i rozumiesz* wydłużoną pauzę, która pozwala mówiącemu na przygotowanie dalszej części wypowiedzi (Ożóg 1990: 61).

Analogiczne wyrażenie w języku czeskim nie jest używane, natomiast w języku rosyjskim rzadko.

4.4.12.1. Należy podkreślić, że mimo oczywistych podobieństw między *no rozumiesz* a *no i rozumiesz* nie można traktować ich w pełni synonimicznie. Wyrażenie ze spójnikiem *i* w większym stopniu akcentuje funkcję fatyczną, częściej jest używane jako element łączący poszczególne elementy tekstu, zwykle dłuższego, np.:

- *Andrzej, **no i rozumiesz**, mówię mu wtedy o tym, a on nic, bez reakcji...* (zasłyszane).

Jak pokazuje praktyka komunikacji językowej, wyrażenie *no i rozumiesz* w odróżnieniu od *no rozumiesz* rzadziej otwiera pole informacyjne czy poprzedza przedstawienie sądów lub przemyśleń mówiącego.

4.4.13. Odmienną od *no i rozumiesz* charakterystykę posiada wyrażenie *no ale rozumiesz*, które można znaleźć w kontekstach podobnych do kontekstów użycia *no rozumiesz*, a zwłaszcza *ale rozumiesz*. Prawdopodobną jest jego lokalizacja na początku wypowiedzi, która stanowi reakcję na to, co powiedział rozmówca. Wprawdzie treść wprowadzana przez *no ale rozumiesz* może być różna, ale zwykle sprowadza się do korygowania i doprecyzowywania wcześniej przytoczonych informacji, np.:

- ***No ale rozumiesz**, jeśli to zrobisz, mogą być z tego problemy* (zasłyszane).

Materiał wskazuje na to, że niekiedy *no ale rozumiesz* może pojawić się wewnątrz wypowiedzi lub na jej końcu. W tym pierwszym przypadku funkcjonowanie *no ale rozumiesz* przypomina użycie *ale rozumiesz*, w drugim – wyrażenia będącego swoistym sygnałem fatycznym kończącym wypowiedź, zwalniającym mówiącego od przekazywania dalszych informacji.

4.4.14. W odróżnieniu od języka czeskiego i rosyjskiego, w języku polskim *no* może znajdować się w postpozycji wobec *rozumiesz*, czyli tworzyć wyrażenie *rozumiesz no*, np.:

- *Wiesz, ale ja mu już wszystkie rzeczy obiecywałem... **rozumiesz no**...* (zasłyszane);
- ***Rozumiesz no**, wtedy milicja zwykle kontrolowała wieczorem przechodniów* (zasłyszane).

4.4.15. We współczesnej polszczyźnie mówionej – jak już pisałem, analizując *wiesz* – w prepozycji operatora *rozumiesz* może pojawić się *ano*.

Źródła leksykograficzne definiują *ano* jako element (modulant) na początku fragmentu wypowiedzi, który mówiący chce podkreślić (NSJP 2005: 10; ISJP I 2000: 31).

Zajmowana lokalizacja inicjalna w wypowiedzi wskazuje również, że *ano* pełni w tym wypadku funkcję nawiązania, np.:

- *Ano rozumiesz*, z tym się już nie da nic zrobić. Musi tak zostać (zasłyszane).

Odpowiednikiem rosyjskim *ano rozumiesz* jest *hy nohumaewb*, czeskim – *no rozumíš*.

4.4.16. Jeżeli wyrażenie metatekstowe *no (i) rozumiesz* można charakteryzować jako typową pauzę, która podkreśla więź fatyczną, to już *bo rozumiesz* ma inne właściwości, np.:

- *Nawet mi samej czasem chce się śmiać, ale nie mogę, bo rozumiesz, układ jest taki, że ja jestem tu, by was uczyć, a wy, by tego, co mam do powiedzenia, wysłuchać* (zasłyszane).

Partykuła-spójnik *bo* w wyrażeniu *bo rozumiesz* zachowuje cechy spójnika przyczynowego i dlatego w ślad za nim pojawia się wyjaśnienie przyczyn lub motywów określonych zachowań. *Bo* pełni funkcje, które w zdaniach hipotaktycznych pełni jako spójnik. Użycie *bo rozumiesz* pozwala mówiącemu wyjaśnić lub usprawiedliwić zaistniały stan rzeczy, niekiedy jest wynikiem jego zakłopotania lub zmieszania.

Przytoczone przykłady świadczą o tym, że trudno mówić o synonimiczności wyrażen *no (i) rozumiesz* i *bo rozumiesz*.

To ostatnie wprowadza informacje wyjaśniające przyczyny i motywy działań, o których się mówi. Oprócz tego, co nie mniej ważne, *bo rozumiesz* analogicznie do wyrażenia *bo wiesz* często występuje w kontekstach motywujących.

4.4.17. Wiele wspólnego mają polskie wyrażenia *bo rozumiesz* i *ale rozumiesz*. Jak wiadomo, sam spójnik *ale* wyraża przeciwieństwo w zdaniach parataktycznych przeciwstawnych. Ponadto, nie należy zapominać, że *ale* to także partykuła, podkreślająca między innymi kontrast sytuacji. Semantyka *ale* określa funkcjonowanie wyrażenia *ale rozumiesz*, które koryguje, dopełnia lub precyzuje treść wypowiedzianą wcześniej przez mówiącego, np.:

- *Chciałbym to sprawdzić, ale rozumiesz, w takiej sytuacji nie mogę nic dla ciebie zrobić* (zasłyszane).

Analizując *ale rozumiesz*, należy przywołać spostrzeżenia J. Tambora, która wskazuje na funkcję fatyczną spójnika *ale* w języku mówionym (T a m b o r 1991: 177–182). Wydaje się, że to jest główna przyczyna tak częstego pojawiania się *ale rozumiesz* w procesie komunikowania. Potwierdzenie fatyczności *ale rozumiesz* stanowi pozycja inicjalna w wypowiedzi, np.:

- *Ale rozumiesz, to wszystko jest jakieś dziwne* (zastłyszane).

Wyrażenie *ale rozumiesz* jest zarówno sygnałem fatycznym, jak i wyraźnym nawiązaniem do wcześniej wypowiedzianych kwestii.

Wyrażenie *ale rozumiesz* ma swoje odpowiedniki w języku czeskim i rosyjskim. W języku rosyjskim jest nim wyrażenie *но понимаешь*, np.:

- *Но понимаешь, Школьники, которые пугают, ругаются матом, совершают нелепости и глупости...* (zastłyszane);
- *Ты, конечно, права, но ты понимаешь, у каждого может быть свое мнение* (zastłyszane).

Czesi zamiennie używają wyrażen *ale rozumíš* i *ale chápeš*, np.:

- *Nebylo to poprvé, ale rozumíš, já s tím nemám nic společného* (zastłyszane);
- *No, to jo... ale rozumíš..., v Brně to není tak snadný* (zastłyszane);
- *Já omlouvám se, ale chápeš, práce je práce* (zastłyszane).

Przytoczone przykłady obrazują sposób, w jaki z pomocą badanych wyrażen wprowadzane są nowe informacje, które często wyjaśniają lub usprawiedliwiają czyjeś zachowanie, działania, oceny itp. Należy podkreślić, że wyrażenia te poprzedzają usprawiedliwienie działań samego mówiącego, są nierzadko poszukiwaniem zrozumienia u rozmówcy. Ponadto wart odnotowania jest fakt częstego użycia rosyjskiego wyrażenia *но понимаешь* z eksplicytnie wyrażonym zaimkiem osobowym *ты* (вы).

4.4.18. Przyczynowość, która określa semantykę spójnika *bo*, charakterystycznego dla potocznej polszczyzny, można znaleźć w rosyjskich spójnikach *а то*, *так как* i *потому что*, z których tylko *а то* używany jest jako element poprzedzający *понимаешь*, np.:

- *А то понимаешь, рассуждать о любви вместо того, чтоб ей заниматься – дело тухлое и неблагоприятное...* (zastłyszane);
- *То же применительно и ко всем нам. А то понимаешь, все подай: и мужика, и деньги, и уважение, и любовь, и все на халяву* (zastłyszane).

Przytoczony materiał jest dobrą ilustracją funkcjonowania spójnika przyczynowego *а то*, który w funkcji metatekstowej zachowuje swoją funkcję logiczną, wprowadzając informacje dodatkowe. Informacje te dotyczą – tak jak w przypadku polskiego *bo* – wyjaśnienia przyczyn lub motywów działań, zachowań, reakcji itp.

А то понимаешь analogicznie do polskiego wyrażenia *bo rozumiesz* może otwierać wypowiedź lub znajdować się wewnątrz wypowiedzi. Z wiadomych przyczyn (funkcja logiczna) nie może zamykać wypowiedzi.

W języku czeskim wśród możliwych semantycznych ekwiwalentów polskiego *bo* znajdujemy spójniki przyczynowe *protože, poněvadž, neboť, jinak, sice, nebo i vždyt’*. Jednak wraz z *rozumíš (rozumíte)* zwykle nie występują w funkcji wyrażenia modalnego, a jeśli już są użyte, to są to użycia sporadyczne.

4.4.19. Podobieństw do wyrażenia *bo rozumiesz* można się doszukać w *więc rozumiesz*, z tą różnicą, że jeśli w informacji, którą *bo rozumiesz* wprowadza, akcent jest położony na przyczynę danego stanu rzeczy, to *(a) więc rozumiesz* inicjuje treści, wskazujące na wynik prze-myśleń, analizy sytuacji itp.

Można sądzić, że *(a) więc* w badanych wyrażeniach metatekstowych zachowuje swoje prymarne znaczenie spójnikowe – wnioskowanie, wskazywanie na skutek. Wydaje się jednak, że postrzeganie w *(a) więc* wyłącznie właściwości spójnika w interpretacji funkcjonowania wyrażenia metatekstowego *(a) więc rozumiesz* w komunikacji byłoby uproszczeniem. W *(a) więc* należy widzieć partykułę czy modulant, który w języku mówionym „zapowiada wypowiedź jednego z partnerów, jest wstępem do mówienia, w toku wypowiedzi jest pauzą wypełnioną, dającą czas na zastanowienie się” (NSJP 2005: 777). Te właśnie cechy decydują o możliwym pojawianiu się *(a) więc* w sąsiedztwie *rozumiesz*.

4.4.19.1. Na odrębne omówienie zasługuje lokalizacja *(a) więc rozumiesz* w wypowiedzi. Wyrażenie to zwykle nawiązuje do tego, co było powiedziane wcześniej, może zajmować dowolną pozycję w wypowiedzi, choć pojawianie się *(a) więc rozumiesz* na jej początku jest najbardziej typowe i stanowi zwykle reakcję na to, co powiedział rozmówca; lokalizacja wewnątrz wskazuje na oczywistość wnioskowania, podsumowania, usprawiedliwienia itp. Metatekstowość *(a) więc rozumiesz* wyraźnie widać w pozycji zamykającej wypowiedź, w której akcentuje więź fatyczną, a ponadto pełni funkcję elementu kontrolującego przebieg komunikacji, oddziałując na tekst lewostronny. W lokalizacji końcowej można dostrzec również ślady funkcji perswazyjnej wyrażenia, mówiący oczekuje aprobaty rozmówcy odnośnie do tego, co zostało powiedziane. Przytoczmy przykłady:

- **Więc rozumiesz**, przed wyjazdem czeka mnie jeszcze remont mieszkania (zasłyszane);
- **Wiesz, nie chcę teraz decydować, to jeszcze świeża sprawa... więc rozumiesz...** może za jakiś tydzień (zasłyszane);
- **Dziś dopiero wróciłem po ósmej z pracy, dwa dni dyżuru, więc rozumiesz, padam** (zasłyszane);
- **To pytanie może ci się wydawać dziwne, ale sam jestem lekarzem, a więc rozumiesz...** (zasłyszane).

Odpowiednikiem polskiego wyrażenia (*a*) **więc rozumiesz** może być rosyjskie *так (вам) понимаешь* i czeskie *tak chápeš*. Dla nich również najbardziej typowe jest otwarcie pola informacyjnego z wyraźnym odniesieniem do wcześniej wypowiedzianych treści.

Dla analizy konfrontatywnej istotny jest fakt, że *tak rozumíš* nie pełni funkcji metatekstowej.

4.4.19.2. We współczesnej polszczyźnie używany jest synonimiczny wariant **tak więc rozumiesz**, który może zarówno otwierać, jak i zamykać wypowiedź, np.:

- **Tak więc rozumiesz**, nic się w tej sprawie nie da zrobić (zasłyszane);
- **Nie było mnie wtedy w domu, tak więc rozumiesz...** (zasłyszane).

W rosyjskim języku mówionym ekwiwalent stanowi *так понимаешь*, typowe wyrażenie rozpoczynające wypowiedź, np.:

- **Так понимаешь**, наконец-то, в моей семье появились какие-то деньги (zasłyszane);
- **Так понимаешь**, от тебя я еще могла такое ожидать, но от нее (zasłyszane).

Co istotne, w odróżnieniu od polskiego wariantu, *так понимаешь* nie odnosi się do tekstu lewostronnego i nie zamyka wypowiedzi. Przy najmniej można wysnuć taki wniosek na podstawie zebranego materiału, w którym *так понимаешь* wyłącznie otwiera wypowiedzi.

Nie inaczej funkcjonuje wariant *так что понимаешь*, dający więcej czasu mówiącemu na generowanie tekstu i mocniej akcentujący początek wypowiedzi. Należy podkreślić podobieństwo *так что понимаешь* do *так вот понимаешь*.

Czeskim odpowiednikiem **tak więc rozumiesz** jest *tak chápeš*, wyrażenie, które może otwierać pole informacyjne, np.:

- **Tak chápeš**, aspoň znám svoji cen (zasłyszane);
- **Tak chápeš**, některým ani to nepomohlo... (zasłyszane).

4.4.20. Oryginalnym wyrażeniem metatekstowym we współczesnym języku czeskim jest *rozumíš-li* (*chápeš-li*), w którym jest użyta partykuła *-li*, pełniąca funkcję zarówno partykuły pytajnej, jak i wzmacniającej, np.:

– *On už dávno není dítě, chápeš-li, co to tím chci říct* (zasłyszane).

Tego typu użycia mają na celu sprawdzenie, czy rozmówca wszystko dobrze zrozumiał. Właśnie dlatego *chápeš-li* nosi wyraźnie cechy funkcji semantycznej, sprowadzającej się do sensu ‘czy rozumiesz’ i jednocześnie będącej prowokacją fatyczną.

Widać podobieństwo morfologiczne *rozumíš-li* do rosyjskiego *понимаешь ли*. Istotna różnica sprowadza się do ich frekwencji w komunikacji językowej – czeskie wyrażenie w badanej funkcji używane jest rzadko.

W polszczyźnie ekwiwalentem czeskiego *-li* i rosyjskiego *ли* jest partykuła pytajna *czy*, która w połączeniu z *rozumiesz* w funkcji wyrażenia metatekstowego występuje sporadycznie. Wyrażenie *czy rozumiesz?* nie sytuje się wewnątrz wypowiedzi, ale zwykle ją zamyka. Wynika to z chęci uzyskania przez mówiącego odpowiedzi, czy jego komunikat został zrozumiany. *Czy rozumiesz?* może również otwierać wypowiedź, jednak wtedy, jak się wydaje, pełni głównie funkcję semantyczną.

4.4.21. W języku polskim i rosyjskim używane są wyrażenia z zamkami określonymi, czyli *sam rozumiesz* i *сам понимаешь*, w których są widoczne ślady funkcji fatycznej. Formacje te pełnią ważną funkcję w konstruowaniu tekstu mówionego. Otóż pozwalają skracać wypowiedź poprzez bezpośrednie odwoływanie się do wiedzy rozmówcy. Mówiący presuponuje, że przedstawiony przez niego stan rzeczy jest zrozumiały dla rozmówcy, co umożliwia rezygnację z uszczegółowienia informacji lub poszukiwanie właściwego składnika. Eksplicacja tego wyrażenia jest następująca: ‘oczekuję od ciebie, że ty dobrze rozumiesz to, o czym ja mówię’. Przytoczmy przykłady:

- *Dziewczyny dobrze mówią... nie przez gg ani sms, rozmowa, ręka, usta... no sam rozumiesz...* (zasłyszane);
- *Sam rozumiesz, w takiej sytuacji nic nie mogłam zrobić* (zasłyszane);
- *Мы сейчас с поезда. Он меня просто замучил и сам извелся: заехать – не заехать? А повидаться надо. Сам понимаешь, в какое время живем* (Вампилов);

- *Тебе легко, а вот мне... Сейчас, когда стоит вопрос о квартире, сам понимаешь...* (Вампилов).

Co ciekawe, pokrewne czeskie wyrażenie *sám rozumíš / chápeš* nie jest praktycznie używane; oto dwa z nielicznych przykładów:

- *Avšak rád bych si přečetl nějakou knihu, ale vůbec nemám čas na čtení, sám chápeš* (zasłyszane);
- *Nechci to, chápeš sám* (zasłyszane).

4.4.22. Odmienne grupę wyrażen tworzą *zrozum / pochop / noйму*, których rola w procesie komunikacji nie sprowadza się wyłącznie do pełnienia funkcji fatycznej. W tych wyrażeniach funkcją dominującą jest funkcja perswazyjna. Nadawcy chodzi nie tyle o podtrzymywanie więzi fatycznej, ile o kształtowanie odpowiedniego stosunku rozmówcy do przekazywanych mu informacji. Na tle pozostałych wyrażen meta-tekstowych funkcja perswazyjna *zrozum*⁵ / *pochop* / *noйму* jest szczególnie wyraźna. Zwraca uwagę możliwość użycia badanych wyrażen jako elementu otwierającego lub zamykającego pole informacyjne. Bardziej charakterystyczna jest dla nich pozycja początkowa, np.:

- *Zrozum, to nie jest najlepsze wyjście z sytuacji* (zasłyszane);
- *Pochop, jsem unavený. Šel jsem spát pozdě a vstával brzo* (zasłyszane);
- *По́йму, он безразличен ей, но она никогда не скажет об этом* (zasłyszane).

Wyrażenia *zrozum / pochop / noйму* w dobitny sposób nakłaniają rozmówcę do zaakceptowania wyrażonej przez nadawcę opinii na temat przedstawionego stanu rzeczy. Często prowadzi to do pojawiania się analizowanych wyrażen w wypowiedziach ekspresywnych, w których sąsiadują z przekleństwami bądź z *nomina sacra*, np.:

- *Do cholery, zrozum, że nie mogło być inaczej! Tylko w ten sposób!* (zasłyszane);
- *Pochop, sakra, to není zase tak ojedineľé!* (zasłyszane);
- *Бо́же мой! По́йму, что сейчас ты не здесь, а там. Там. Пони-маешь? [...]* (Вампилов).

---

⁵ Leksem *zrozum* zwykle nie jest notowany w polskich pracach leksykograficznych. Jeden z wyjątków stanowi *Inny słownik języka polskiego*, w którym znajdujemy następującą definicję: „mówimy *zrozum*, przekonując kogoś do czegoś lub o czymś” (ISJP II 2000: 1387). Funkcja fatyczna *zrozum* nie jest wskazywana.

Zebrane przykłady obrazują, jak operator metatekstowy wraz z wykrzyknikiem poprzedzają treści, które są argumentacją nadawcy odnośnie do określonego stanu rzeczy. Emocje obecne w wypowiedziach mają charakter negatywny, sygnalizują niezadowolenie, dezaprobatę, zniecierpliwienie itp.

4.4.23. *Zrozum / pochop / пойму* często bywają poprzedzone spójnikami *ale / ale / но*, które pozwalają nawiązać do wypowiedzi rozmówcy i przeciwstawić jej kontrargumenty, np.:

- *Ale zrozum, musiałem tak postąpić, nie miałem wyjścia* (zasłyszane);
- *Ale pochop, největším problémem je dobrý námět* (zasłyszane);
- *Но пойми, дело в том, что нельзя навязывать свое мнение другим* (zasłyszane).

Ale / ale / но można traktować jako środki dodatkowo wzmacniające wyrażenia metatekstowe.

4.4.24. Efekt wzmocnienia wyrażenia metatekstowego rozmówcy uzyskują poprzez użycie:

- zaimka osobowego eksplicytnie określającego rozmówcę;
- zaimka osobowego eksplicytnie nominującego mówiącego;
- zwrotu do adresata za pomocą formy adresatywnej.

Są to zabiegi często stosowane w strategii perswazyjnej – wyróżnienie odbiorcy lub koncentrowanie uwagi na mówiącym z jednoczesnym nakłanianiem go do przyjęcia informacji w pewien określony sposób, np.:

- [...] *Zrozum mnie, Andrzej, ja już nie chcę zabijać, niszczyć, strzelać, ukrywać się. Chcę prostego, zwyczajnego życia, tylko tyle, niczego więcej. Musisz to zrozumieć* (Andrzejewski);
- *Zrozum, Jacek, ja nie twierdzę, że jest źle. Jest po prostu inaczej* (zasłyszane);
- *Ale ty pochop, že s tím už nic nenaděláš* (zasłyszane);
- *Petře, pochop mě, já mluvím úplně o něčem jiným* (zasłyszane);
- *Пойми, друг мой, желоб узкий. Как тоннель. А ты, в виде хорька, бежал вниз, вниз... все время вниз!* (Дружников);
- *Пойми меня правильно. У тебя каприз, а я дал себе слово...* (Вампилов);
- [...] *Пойми ты, пожалуйста, у нас с тобой ничего не может быть* (Вампилов).

Należy podkreślić, że w języku rosyjskim zaimki osobowe *ты* i *вы* występują zdecydowanie częściej, a to z tego powodu, iż dla polszczy-

zny i czeszczyzny charakterystyczna jest elipsa zaimków osobowych 1. i 2. osoby.

4.4.25. Tak jak w przypadku innych wyrażań, *zrozum / pochop / пойму* mogą być wzmocnione poprzez poprzedzające je partykuły *no* w polskim, *no* w czeskim i *ну* w rosyjskim, np.:

- *No zrozum, to jest sytuacja bez wyjścia* (zasłyszane);
- *No pochop, i já nesu riziko* (zasłyszane);
- *Ну пойму, у каждого есть недостатки* (zasłyszane).

W mówionej polszczyźnie i czeszczyźnie używane są ponadto poszerzone formacje *no ale zrozum / no ale pochop*, które pozwalają na przytoczenie kontrargumentacji, często kolejnej, która ma za zadanie zmienić stosunek rozmówcy do kogoś lub czegoś. W komunikacji w języku rosyjskim nie istnieje analogiczne *ну но пойму*.

4.4.26. W języku rosyjskim w pozycji początkowej, poprzedzającej *пойму*, może pojawić się *да*, typowy element rozpoczynający wypowiedź, np.:

- *Да пойму, я сейчас это не буду обсуждать* (zasłyszane);
- *Да пойму ты, Лева: я за кадровую политику в целом отвечаю, а ты отрываешь одни деловые качества!* (Дружников).

Użycie wyrażań z *да* wskazuje na ich wzmacniający charakter, a także przypomina konteksty, w których pojawia się polska sekwencja *ale zrozum*. Wydaje się, iż taka sytuacja wynika z cech samego *да*, które może sygnalizować brak zgody, zastrzeżenie czy zakwestionowanie tego, co wcześniej powiedział rozmówca.

4.4.27. Funkcja perswazyjna *zrozum / pochop / пойму* szczególnie ujawnia się w pozycji końcowej wypowiedzi. Badane wyrażenia oddziałują w tym przypadku na tekst lewostronny, np.:

- *Mimo wszystko ona coś w sobie ma, **zrozum*** (zasłyszane);
- *Je to prostě blbost, **pochop*** (zasłyszane);
- *По своей природе я не жестокий человек, **пойму*** (zasłyszane).

4.4.28. Analogicznie do *rozumiesz* i jego czeskich i rosyjskich odpowiedników używane są wyrażenia (*a*) więc *zrozum / tak pochop / так пойму*, np.:

- *Więc **zrozum**, na jakiegokolwiek zmiany nie ma już czasu* (zasłyszane);
- *Tak **pochop**, není co řešit, není co vysvětlovat* (zasłyszane);
- *Tak **пойму**, я потратил на это уже очень много времени* (zasłyszane).

Wyrażenie to zwykle nawiązuje do treści wcześniej wypowiedzianych – jest więc reakcją na wypowiedź rozmówcy. W odróżnieniu od wariantów typu *(a) więc rozumiesz*, w wyrażeniach typu *(a) więc zrozum* wyraźniej widać funkcję perswazyjną, co wynika z użycia form rozkaznika. Oczekiwanie aprobaty ze strony mówiącego przybiera więc formę aktu dyrektywnego, realizującego założoną wcześniej strategię perswazyjną. Typowa dla tego typu wyrażen jest intonacja emocjonalna, poprzedzająca ekspresywne pole informacyjne, w którym pojawia się odniesienie do wcześniejszego kontekstu i wskazanie na oczywistość przytoczonego wnioskowania, podsumowania, usprawiedliwienia itp. Dlatego lokalizacja inicjalna *(a) więc zrozum / tak pochop / мак пойму* jest najbardziej typowa, choć badane wyrażenia mogą niekiedy również zamykać wypowiedź.

4.4.28.1. Należy zwrócić uwagę na rosyjskie wyrażenie *тогда пойму*, które można uznać za synonimiczne *так пойму*, czyli będące odpowiednikiem *a więc zrozum*. *Тогда* w tym wyrażeniu występuje jako element nawiązujący do tego, co już było powiedziane, np.:

- *Тогда пойму, я не хочу тебе угрожать* (zaśłyszone);
- *Тогда пойму, никто кроме меня тебе не поможет* (zaśłyszone).

Wyrażenie *тогда пойму* pojawia się na początku repliki, która jest reakcją na wypowiedź rozmówcy, często niezgodną z oczekiwaniami mówiącego. Nie dziwi więc fakt, iż wypowiedzi rozpoczynające się od *тогда пойму* przybierają nierzadko emocjonalny charakter, odzwierciedlający irytację czy niezadowolenie nadawcy z zaistniałego stanu rzeczy. Operator *тогда пойму* wyraźnie wskazuje na wynik, skutek, co pozwala upatrywać w nim odpowiednik polskiego *a więc zrozum*. Element *тогда*, jak się okazuje, może zatem nie występować w wyrażeniu *тогда пойму* w mu przypisywanej w tradycyjnych gramatykach funkcji spójnika przeciwstawnego. Mimo to uprawnione jest także tłumaczenie *тогда пойму* na język polski jako *ale zrozum*, czyli z uwzględnieniem funkcji przeciwstawnej *тогда*. Skłaniają do wyboru takiej ekwiwalencji konteksty użycia *тогда пойму*, które umożliwiają jego substytucję operatorem *но пойму*. W zebranim przeze mnie materiale empirycznym w prepozycji i postpozycji wobec *тогда пойму* nie wystąpiły inne elementy metatekstowe, co z pewnością ukazuje specyfikę tego operatora o dominującej funkcji perswazyjnej.

4.4.28.2. Polskiemu *zrozum* w języku czeskim odpowiada operator *chápej*, który jest używany analogicznie do *pochop*. Znajdujemy go

zarówno na początku, wewnątrz, jak i na końcu wypowiedzi. Poprzedzają go elementy *a*, *ale*, *no*, *tak*, czyli typowe dla wyrażenia metatekstowych, np.:

- **Chápej**... říkám ti o tom, protože už toho mám fakt dost! (zasłyszane);
- Honzo, **ale chápej**, ona nikdy nebyla proti tobě (zasłyszane);
- **Tak chápej**, že se cítím trošku divně (zasłyszane);
- Tohle je moje vina – **ale chápej**, neměl jsem na to žádný vliv (zasłyszane).

W czeskim języku mówionym *chápej* występuje rzadziej niż *pochop*.

4.5. Oto ważniejsze różnice między polskimi, czeskimi i rosyjskimi operatorami:

1. Występowanie w języku czeskim dwóch operatorów metatekstowych, semantycznie odwołujących się do procesu rozumienia – *rozumíš* i *chápeš*.
2. Funkcjonowanie rosyjskiej sekwencji *да понимаешь* wraz z możliwymi wariantami w lokalizacji początkowej wypowiedzi.
3. Używanie w języku rosyjskim wielu wariantów wyrażenia metatekstowych z *vom*.
4. Występowanie w języku rosyjskim wariantu *понимаешь ли*, który nie występuje w funkcji semantycznej.
5. Obecność w polszczyźnie mówionej wydłużonej sekwencji *no i rozumiesz*.
6. Występowanie polskiego operatora *rozumiesz no*, czyli lokalizacji elementu *no* w postpozycji wobec *rozumiesz*.
7. Funkcjonowanie w czeszczyźnie wyrażenia metatekstowego *rozumíš-li* (*chápeš-li*).
8. Brak w rosyjskim języku mówionym sekwencji metatekstowej *ну no понимаешь* (*пойми*), która byłaby odpowiednikiem polskiego *no ale rozumiesz* (*zrozum*) i czeskiego *no ale rozumíš* (*pochop*).

4.6. Przeprowadzona analiza pokazuje, iż użycie operatorów *rozumiesz* / *rozumíš* / *понимаешь* nie ogranicza się wyłącznie do pełnienia funkcji fatycznej. Ich prymarna funkcja semantyczna, czyli rozumienie, odwołująca się do podstawowej zasady komunikacji – kodowania i dekodowania komunikatu, jest często wiodąca. Wyrażnie widać w wielu sekwencjach ślady funkcji perswazyjnej i ekspresywnej. Nie sposób również nie odnotować częstego stosowania tych operatorów jako elementu segmentującego tekst.

5. Polskie, czeskie i rosyjskie „myślowo-wyobrażeniowe” wyrażenia o funkcji fatycznej

Polskie operatory quasi-czasownikowe typu *wiesz*, *rozumiesz*, „słuchowe” czy „wzrokowe” i ich odpowiedniki w języku czeskim oraz rosyjskim nie są jedynymi, które pełnią funkcję fatyczną. Odrębną grupę stanowią operatory pochodzące od czasowników oznaczających procesy i stany myślowe. Nazywam je w niniejszej pracy operatorami „myślowo-wyobrażeniowymi”. Choć w literaturze przedmiotu nie ma tradycji rozróżniania sygnałów fatycznych i traktuje się je zbiorczo, to cechy dystynktywne operatorów „myślowo-wyobrażeniowych” pozwalają na ich wydzielenie. Wiodącą funkcją tych wyrażen metatekstowych nie jest podtrzymywanie czy też aktywizacja kontaktu z rozmówcą, ale stymulowanie jego określonego stanu mentalnego. Często ich funkcja fatyczna, choć niewątpliwa, ustępuje miejsca funkcji perswazyjnej. Warto szczególnie podkreślić, iż wyjątkowo wyraźna jest funkcja ekspresywna tego typu wyrażen metatekstowych, co naturalnie wypływa ze stanu mentalnego mówiącego i z towarzyszących temu emocji.

5.1. W komunikacji polskiej, czeskiej i rosyjskiej często używane są wyrażenia metatekstowe *wyobraż sobie* / *představ si* / *представь себе*, np.:

- *I on, wyobraż sobie, do wczoraj jeszcze nie oddał pracy* (zasłyszane);
- *Představ si, včera jsem seděl ve vlaku vedle něho* (zasłyszane);
- *Саши, представь себе, я уже ни разу не видела* (zasłyszane).

5.1.1. K. Ożóg charakteryzuje *wyobraż sobie* następująco: „[...] operator ten łączy w sobie funkcję fatyczną – podgrzewania kanału ze strony nadawcy, ze swoistą funkcją ekspresywną zapowiadania pola informacyjnego stanowiącego według nadawcy zaskoczenie, nieoczekiwane zdarzenie czy argument. Funkcja fatyczna zwrócona jest zawsze na kontakt, w stronę odbiorcy i ma powodować wzmożenie jego uwagi. Odczytać ją można z quasi-czasownikowej postaci tego operatora, wyrażającej relację nadawca – odbiorca: *wyobraż sobie (ty)*; *proszę sobie wyobrazić*; *niech sobie pani wyobrazi*; *niech sobie pan wyobrazi*” (Ożóg 1990: 57).

Silny ładunek ekspresji przypisuje *wyobraż sobie* B. Witosz, sytuując to wyrażenie w jednym rzędzie z operatorami *widzisz* i *popatrz*. Badaczka zalicza *wyobraż sobie* do grupy czasowników quasi-przestrzennych o funkcji fatycznej (Witosz 1988: 26).

I. Duraj-Nowosielska w swoim opisie predykatu mentalnego *wyobrażać sobie* i jego angielskiego odpowiednika zwraca uwagę na analizowaną przeze mnie formę imperatywną *wyobraż sobie*. Ważne jest stwierdzenie, iż imperatywy nie determinują treści psychologicznych, ponieważ intuicyjnie zawierają w sobie „więcej” znaczenia niż zdania oznajmujące. Dzięki tej właśnie cesze, zdaniem badaczki, *wyobraż sobie* jest formułą, za której pośrednictwem przekazywane są informacje o charakterze niezwykłym (Duraj-Nowosielska 2003: 329).

Wyobraż sobie jest dla A. Awdiejewa i G. Habrajskiej przykładem operatora perswazyjnego¹, który wprowadza tzw. obecność adresata. Zachęca on rozmówcę do ponownego wspólnego przeżywania zdarzenia, o którym jest mowa (Awdiejew, Habrajska 2006: 185).

5.1.2. Czeskie *představ si* w źródłach leksykograficznych jest opisywane jako potoczna partykuła modalna (SCzJL 2001: 323) i ma analogiczną formę w sytuacji oficjalnej – *představte si*. Ten fakt warto odnotować, ponieważ pokazuje, że badane wyrażenie nie pojawia się tylko w sferze kontaktów nieoficjalnych.

---

¹ Zdaniem A. Awdiejewa i G. Habrajskiej, funkcja operatorów perswazyjnych sprowadza się do „wprowadzenia takich warunków odbioru przekazywanej informacji, kiedy wymusza się na odbiorcy akceptację treści jako wiarygodnej, niezależnie od stopnia jego sceptycyzmu, czyli postawy niedowierzania w stosunku do odbieranej informacji bez jej obiektywnej weryfikacji” (Awdiejew, Habrajska 2006: 183).

Moim zdaniem, *представ si* pełni, podobnie jak jego polskie i rosyjskie odpowiedniki, funkcję fatyczną i ekspresywną. Potwierdzają to konteksty użycia tego wyrażenia metatekstowego w zebranych materiałach.

5.1.3. Rosyjskie *представь* dla S. Andriejewej jest w wypowiedzi jednostką inicjalną, za pomocą której mówiący apeluje do uczuć i wyobrażeń rozmówcy, zarazem włączając go w emocjonalną lub racjonalną ocenę sytuacji. Do tej samej grupy jednostek autorka zalicza również *представляешь, вообрази, прикинь* i inne (А н д р е е в а 2006: 53).

Zestawiając ze sobą rosyjskie i polskie operatory metatekstowe, Z. Czapięga wskazuje na *представь(те)* i *вообрази(те)* jako odpowiedniki polskiego *wyobraź sobie* (C z a p i ę g a 2006: 126–130). W zaproponowanym rosyjsko-polskim leksykonie metatekstowym autorka podaje następującą ekwiwalencję:

представь(те) – *wyobraź(cie) sobie*

вообрази(те) – *wyobraź(cie) sobie, proszę sobie wyobrazić, niech pan sobie wyobrazi.*

Z podanych haseł wynikałoby, że sytuacje użycia *представь(те)* i *вообрази(те)* się różnią, ponieważ przy *представь(те)* nie są podane zwroty grzecznościowe. Jednak rzeczywistość językowa potwierdza grzecznościowe użycie *представьте* w sytuacji oficjalnej. Zresztą sama autorka to zauważa, gdy pisze, że „rosyjskiej formie grzecznościowej *представьте себе* w języku polskim odpowiada wyrażenie *proszę sobie wyobrazić*” (C z a p i ę g a 2006: 129), by następnie nie uwzględnić tego ekwiwalentu w zaproponowanym leksykonie metatekstowym.

5.1.3.1. Odrębnym zagadnieniem jest sama forma rosyjskiego wyrażenia *представь(те)*, które w rodzimych źródłach leksykograficznych notuje się wraz z wariantami *представь(те) себе* (SWSJR 1997: 281; WSOJR 2000: 961; SOJR 2003: 581; Колесников 2000: 53–54; Меликян 2001: 164). Z tego wynika, że w polskim wyrażeniu *wyobraź sobie* zaimek zwrotny stanowi element obligatoryjny, natomiast w rosyjskim *представь(те) себе* może być pominięty.

Uznając *представь(те) себе* i *вообрази(те)* za odpowiedniki polskiego *wyobraź sobie*, należy jednak zauważyć różnice między samymi operatorami rosyjskimi. Zestawmy ze sobą ich hasła słownikowe w [Wielkim słowniku objaśniającym języka rosyjskiego]:

представь (себе) – употребляется для подчеркивания чего-л. удивительного, странного, интересного (WSOJR 2000: 961);

вообрази(те) – выражает удивление, недоумение; представь(те) себе, подумай(те) только (WSOJR 2000: 149).

Z porównania wynika, że *представь(те) себе* wyraża większy zakres emocji niż *вообрази(те)*. Ponadto właśnie to wyrażenie metatekstowe jest powszechnie dostrzegane przez językoznawców, podczas gdy *вообрази(те)* bywa pomijane². Można przypuszczać, że na taki stan rzeczy ma wpływ również fakt, że *представь(те) себе* o funkcji metatekstowej występuje częściej w języku mówionym niż *вообрази(те)*.

Wszystkie trzy badane wyrażenia: *выобрази себе / představ si / predstavь (себе)*, mogą zajmować dowolną pozycję w wypowiedzi – znajdować się na jej początku, wewnątrz niej lub ją zamykać.

5.2. Należy mieć na uwadze możliwe warianty: polskie *wyobrażasz sobie* i rosyjskie *представляешь (себе)*³, które zapowiadają bądź podsumowują treści zaskakujące dla samego mówiącego. K. Ożóg stwierdza, że formuły *wy sobie to wyobrażacie / wyobrażasz sobie* są „mocnym zwrotem fatycznym, atakującym odbiorcę, aby on potwierdził: *istotnie, trudno to sobie wyobrazić*” (O ż ó g 1990: 58). Funkcjonowanie rosyjskiego *представляешь (себе)* nasuwa wiele analogii do użycia polskiego *wyobrażasz sobie*, por.:

- **Wyobrażasz sobie**, ona myślała, że ujdzie jej to na sucho! (zasłyszane);
- Marek nie oglądał jeszcze tego filmu, **wyobrażasz sobie?** (zasłyszane);
- **Ты представляешь**, он уже три года дома не появлялся! (zasłyszane);
- Он вообще ничего не помнит из своего прошлого, **представляешь?** (zasłyszane).

Jak widać, inicjalne *wyobrażasz sobie / представляешь (себе)* poprzedzają informacje wzbudzające zaskoczenie czy zdziwienie samego mówiącego pewnym stanem rzeczy, dotyczącym zwykle działań osób trzecich.

---

² [Słownik wyrazów strukturalnych języka rosyjskiego] nie notuje operatora *вообрази(те)*.

³ Funkcję fatyczną *представляешь* odnotowuje Je.N. Szirajew w pracy *Структура разговорного повествования* (Ш и р я е в 1982: 117).

Zamykające wypowiedź *wyobrażasz sobie?* / *представляешь?* z intonacją pytającą wyraźnie prowokują rozmówcę do udzielenia odpowiedzi, w dodatku takiej, jakiej oczekuje mówiący. Uprawnione jest więc mówienie o perswazyjności czy retoryczności tego typu wyrażań metatekstowych. Zwraca uwagę swoista intonacja, która dodatkowo wzmacnia ekspresję całej wypowiedzi.

W swojej analizie struktury dialogu potocznego I.N. Borisowa przypisuje *представляешь?* w pozycji końcowej funkcję aktywizacji i podtrzymania uwagi rozmówcy wraz z prognozowaniem jego repliki (Борисова 2007: 197). To prognozowanie, jak można sądzić, to nic innego jak perswazyjne oddziaływanie na rozmówcę.

Rosyjskie *представляешь?*, podobnie jak jego polski odpowiednik, pojawia się w kontekstach emocjonalnych, w czym można widzieć większą efektywność jego oddziaływania na rozmówcę.

Představuješ si? – czeski odpowiednik semantyczny polskiego *wyobrażasz sobie?* – nie jest używany w funkcji metatekstowej.

5.3. Jako ekwiwalent polskiego *wyobrażasz sobie?* należy odnotować rosyjski operator *воображаешь (себе)*. Choć rzadko jest on opisywany w źródłach leksykograficznych (co wynika z mniejszej frekwencji w języku mówionym), to metatekstowy charakter tego operatora jest niewątpliwy.

5.4. Rosyjskim ekwiwalentem *wyobraż sobie* jest również pomijany w źródłach leksykograficznych potoczny operator *прикинь*, np.:

- *Прикинь, вчера я с ним за одним столиком сидел!* (zasłyszane);
- *Прикинь, мне было так больно, что я даже на работу не пошёл* (zasłyszane).

Operator metatekstowy *прикинь* otwiera emocjonalne pola informacyjne. W odróżnieniu od *представляешь*, rzadziej sytuuje się na końcu wypowiedzi w postaci *прикинь?*, pełniąc funkcję elementu kontrolującego przebieg komunikacji. Wspólną cechą *прикинь* i *представляешь* jest pojawianie się w kontekstach emocjonalnych.

Tak jak inne wyrażenia metatekstowe, *прикинь* może występować w sąsiedztwie spójników i partykuł *a, u, no, вот, ну, так*.

Należy również podkreślić, że wariant *прикиньте* nie może być użyty w sytuacji oficjalnej, podczas gdy warianty polskie *proszę sobie wyobrazić* (*niech pan / pani sobie wyobrazi*) – tak.

5.5. Wyrażeniem metatekstowym semantycznie i funkcjonalnie bliskim wyrażeniom analizowanym wcześniej jest rosyjskie *подумаешь*. Źródła leksykograficzne zwykle opisują ten operator jako potoczny wykrzykник (WSOJR 2000: 885; SWSJR 1997: 267) lub potoczne wtrącenie (SWSJR 1997: 267). Istnieją jednak rozbieżności dotyczące kwalifikacji stylistycznej *подумаешь*. W odróżnieniu od wymienionych słowników, W.Ju. Melikian nie włącza go do rejestru potocznego, a do kolokwialnego, z pewnością ze względu na ujawnioną w nim emocjonalną postawę mówiącego (Меликян 2001: 158–159).

Подумаешь może służyć do wyrażenia różnych treści: ironii, drwiny, lekceważenia, niezgody, niedowierzania czy dezaprobaty. Przytoczmy przykłady:

- *Говорю, сам не знаю... Орхидею я у них выкопал – подумаешь, разорил!* (Вампилов);
- *Может, лучше развестись, ну подумаешь, воскресный папа... не беда... Зато все счастливы* (radio);
- *Ну, подумаешь, они вообще законы не соблюдают!* (zasłyszane);
- *Ну подумаешь, чуть-чуть выпиваю, но только по выходным* (zasłyszane);
- *Да разве любовь это? Подумаешь, целовались...* (Дружников);
- *Подумаешь, работать пойду...* (Дружников);
- *Раз так – нечего тут место занимать! Перевязку сделали – и марш домой. Дома отлежишься. У меня вон, тяжелые с эшелона в коридорах лежат. А тут, подумаешь, лоб зашили!* (Дружников).

Wielość funkcji pełnionych przez *подумаешь* pozwala upatrywać jego ekwiwalenty w analizowanych polskich i czeskich wyrażeniach metatekstowych typu *wiesz / víš, rozumiesz / rozumíš* czy *wyobraż sobie / představ si*.

5.6. Triadę metatekstową tworzą wyrażenia odwołujące się do procesu myślenia: polskie *pomyśl*, czeskie *pomyšli (si)* i rosyjskie *подумай*. W dużej mierze przypominają one grupę imperatywów fatycznych *wyobraż sobie / představ si / представь (себе)*. Oto przykłady:

- *Pomyśl, ile to już lat minęło od tamtych wydarzeń* (zasłyszane);
- *Pomyšli si, jak rychle bychom mohli celkově změnit tok dějin* (zasłyszane);
- *Подумай, встречаешь человека, думаешь, жить без него не можешь, а потом все проходит* (zasłyszane).

Z. Czapięga, słusznie wyodrębniając parę operatorów *nodymaŭ* i *pomyśl*⁴, opisuje warunki pragmatyczne ich użycia, czyli skoncentrowanie uwagi na tym, co zostanie zaraz powiedziane. Badaczka sytuuje analizowane operatory głównie na początku wypowiedzi i podkreśla sygnalizowanie niezwykłości przekazywanych informacji. Wymienia także, opierając się na przekładach literatury rosyjskiej, inne polskie ekwiwalenty *nodymaŭ(me)*, takie jak *sam(a) pan(i) wie, aż miło spojrzeć* (Czapięga 2006: 130–131).

Autorka zauważa, że „niekiedy formie osobowej *nodymaŭme* w tekście polskim odpowiada zwrot ekspresywny: forma nieosobowa *pomyśleć* z leksemem *tylko*, również uwydatniający niezwykłość sytuacji, zdarzenia” (Czapięga 2006: 130). Taka symetria funkcjonalna między *nodymaŭme* (także *nodymaŭ*) a *pomyśleć tylko* jest bez wątpienia możliwa. Nie należy jednak zapominać, że w komunikacji rosyjskiej, w kontekstach analogicznych do polskich, używa się również wyrażenia *nodymaŭ(me) только*.

Za czeski odpowiednik polskiego operatora *pomyśl* można również uznać analizowany w tym rozdziale *přemýšleť* wraz z możliwym wariantem *popřemýšleť*.

5.7. Podobne właściwości co *pomyśl* posiada sygnał fatyczny *zastanów się*. Operator ten również odwołuje się do procesu myślenia, sygnalizuje zwykle istotne treści, które interlokutor, zdaniem mówiącego, powinien przemyśleć. W języku rosyjskim odpowiednikiem *zastanów się* jest wcześniej już analizowany *nodymaŭ*, natomiast w czeskim – *zamysli se*⁵, np.:

- *Zastanów się, przecież nie musisz podejmować decyzji zaraz* (zaśłyszane);
- *Zamysli se, je to jen návrh, a o všem pak se bude diskutovat* (zaśłyszane).

Jak wiadomo, wiele wyrażen metatekstowych nie pełni wyłącznie jednej funkcji fatycznej. Nie inaczej jest z *zastanów się* i *zamysli se*, w których szczególnie wyraźnie widać realizację funkcji perswazyjnej.

⁴ Autorka podaje dwa polskie odpowiedniki rosyjskiego *nodymaŭ* – *pomyśl* i *pomyśl tylko*. Wydaje się jednak, że i rosyjskie wyrażenie *nodymaŭ* posiada analogiczny wariant *nodymaŭ только*.

⁵ *Słownik czesko-polski* podaje symetrię znaczeniową między polskimi *pomyśl tylko!* / *wyobraź sobie!* a czeskim *pomysli si!* (SCzP 2002: 537). Analizowany materiał językowy tej ekwiwalencji nie potwierdza.

Na występowanie tego zjawiska mają wpływ trzy czynniki. Pierwszy stanowi samo usytuowanie badanych wyrażen w strukturze dialogu – są one nawiązaniem, reakcją na wypowiedź rozmówcy, często niezgodną z oczekiwaniami mówiącego. Drugim czynnikiem jest forma tych wyrażen – akty dyrektywne, wskazujące rozmówcy określony sposób działania. Trzecim – sama semantyka czasowników, które oznaczają procesy mentalne i które nieprzypadkowo użyte są w funkcji perswazyjnej. Wydaje się, że polemiczny charakter wyrażen *zastanów się* i *zamysli se* jest szczególnie widoczny w sytuacji, gdy rozpoczynają one pytanie, np.:

- *Zastanów się, po co ci to wszystko?* (zasłyszane);
- *Zamysli se, Honzo, proč tohle vlastně potřebuješ?* (zasłyszane).

Użycie w lokalizacji inicjalnej *zastanów się* i *zamysli se* przybiera formę swoistego apelu o zmianę przez rozmówcę postawy mentalnej. Ten zabieg może przybierać ekspresywną formę i z tego powodu badane wyrażenia nierzadko odnajdujemy w kontekstach emocjonalnych, np.:

- *Zastanów się, co ty robisz?!* (zasłyszane);
- *Zamysli se, co to děláš?!* (zasłyszane).

Podobnie jak inne wyrażenia metatekstowe, *zastanów się* i *zamysli se* mogą tworzyć skupienia z innymi elementami, choć widać tu spore ograniczenia. Najbardziej typowymi połączeniami są *ale zastanów się* i *ale zamysli se*, dla których funkcja perswazyjna jest relewantna. Właśnie te połączenia znamionują polemiczność komunikatu, który za chwilę będzie wypowiedziany, np.:

- *Ale zastanów się, jak jeszcze długo możesz odkładać wizytę u lekarza?* (zasłyszane);
- *Ale zamysli se, jaká je pravděpodobnost, že se to v budoucnosti zlepší?* (zasłyszane).

5.7.1. Czeskim ekwiwalentem *zastanów się* jest także operator *přemýšlej*, który znajdujemy w sąsiedztwie *a*, *tak*, *ale*, *no* – charakterystycznym dla tego typu jednostek, np.:

- *Ale přemýšlej, proč jsi byla před tím spokojená?* (zasłyszane);
- *A přemýšlej, nemáš možnost vzít to zpět* (zasłyszane).

Podobnie jak *zamysli se*, *přemýšlej* występuje w kontekstach emocjonalnych, np.:

- *Přemýšlej! Je to opravdu to, co chceš?* (zasłyszane).

5.8. Polski operator metatekstowy *wierzysz (uwierzysz)?*, nienotowany w opracowaniach leksykograficznych, używany jest w kontekstach podobnych do *wyobrażasz sobie?*⁶. Obydwa operatory posiadają duży ładunek ekspresji. Możliwe są dwie lokalizacje *wierzysz (uwierzysz)?* w wypowiedzi – na jej początku i końcu, np.:

- *Ona jeszcze nie oddała sprawozdania za 2007 rok, **wierzysz?*** (zasłyszane);
- ***Uwierzysz**, on w dalszym ciągu tam pracuje!* (zasłyszane).

Inicjalne *wierzysz (uwierzysz)?* poprzedzają informacje będące zaskoczeniem dla samego mówiącego. Kończące wypowiedź *wierzysz (uwierzysz)?* odnosi się do tekstu lewostronnego i jest swoistym podkreśleniem niespodziewanych informacji. Jednocześnie *wierzysz (uwierzysz)?* prowokuje rozmówcę do reakcji, jakiej oczekuje mówiący. Tak jak w przypadku *wyobrażasz sobie?* można więc mówić o perswazyjności tego typu wyrażeń metatekstowych. Co więcej, funkcja perswazyjna jest dla tych operatorów funkcją wiodącą.

Te same właściwości można przypisać rosyjskiemu ekwiwalentowi (*по)веришь (ли)*, którego funkcja fatyczna (GJR II 1980: 229; SWSJR 1997: 262) i perswazyjna (SWSJR 1997: 262; Колесников 2000: 12) jest odnotowywana w źródłach słownikowych, np.:

- ***Поверишь ли**, она не знала о существовании этой книги!* (zasłyszane);
- ***Мы знакомы двадцать лет, поверишь ли...*** (zasłyszane).

W zebranym materiale nie udało mi się znaleźć użycia analogicznego czeskiego *uvěříš* w funkcji metatekstowej.

5.8.1. Wariantami *wierzysz (uwierzysz)?* są *nie uwierzysz* i *ne powe-riшь*, najczęściej lokalizowane na początku wypowiedzi. To swoisty sygnał metatekstowy poprzedzający treści zaskakujące dla rozmówcy, np.:

- ***Nie uwierzysz**, jestem w takiej samej sytuacji* (zasłyszane);
- ***He powe-riшь**, за все эти дни он только раз напился* (zasłyszane).

Negacja podkreśla niespodziewane informacje, presupozycję takiej wypowiedzi można określić następująco: ‘choć trudno w to uwierzyć, ale to, co powiem, jest prawdą’.

---

⁶ Operator *uwierzysz?* odnotowuje B. Witosz, która jednak nie przypisuje mu tak silnego ładunku ekspresji jak wyrażeniu *wyobrażasz sobie?* (Witosz 1988: 26).

Potwierdzają to przykłady, w których po analizowanych wyrażeniach często są użyte spójniki przeciwstawne *ale / no*, np.:

- *Nie uwierzysz, ale ona już wczoraj zaproponowała mi to stanowisko* (zasłyszane);
- *He поверишь, но это так и есть* (zasłyszane).

Ale / no mogą znajdować się w prepozycji wobec *nie uwierzysz i не поверишь*; pełnią wtedy inną funkcję – elementu wzmacniającego wypowiedź.

5.9. Wiodąca funkcja perswazyjna szczególnie widoczna jest w wariantach *uwierz*⁷ / *поверь*⁸, które są typowymi aktami dyrektywnymi, narzucającymi określony odbiór przekazywanych informacji. Mogą zarówno otwierać, jak i zamykać pole informacyjne, np.:

- *Uwierz, to przecież nie jego wina* (zasłyszane);
- *Поверь, твой труд не останется незамечанным* (zasłyszane).

Badane wyrażenia metatekstowe często bywają rozszerzone o zaimek osobowy, nominujący mówiącego; efektem takiego rozszerzenia jest wzmocniony sygnał fatyczny, np.:

- *Uwierz mi, z tej sytuacji nie ma prostszego wyjścia* (zasłyszane);
- *Поверь мне, возможно все, даже самое невероятное* (zasłyszane).

Należy zwrócić uwagę na wariant *wierz mi*, obligatoryjnie używany z zaimkiem osobowym. Przyczyna jest, jak się wydaje, jedna – ubezdźwięcznienie głoski dźwięcznej *ż* w pozycji końcowej. Pominięcie zaimka osobowego mogłoby powodować dwuznaczność – w wymowie pojawiłby się inny operator *wiesz*.

W komunikacji czeskiej znajdujemy analogiczny operator *věř mi* (*to mi věř*), który może otwierać i zamykać wypowiedź, np.:

- *Na internetu je snad vše, věř mi* (zasłyszane).

Funkcja perswazyjna jest funkcją dominującą operatorów *uwierz* (*wierz mi*) / *věř mi* (*to mi věř*) / *поверь* (*мне*)⁹, co w dużym stopniu wynika z ich form imperatywnych. Nie są to typowe wyrażenia metatekstowe, ponieważ perswazyjność stanowi ich podstawową funkcją semantyczną.

⁷ Na potwierdzenie mojego sądu można przywołać opis oficjalnego operatora *proszę mi wierzyć*, którego używamy, gdy zapewniamy kogoś, że mówimy prawdę (ISJP II 2000: 1010).

⁸ Funkcja perswazyjna wraz z fatyczną odnotowywana jest w rosyjskich pracach leksykograficznych (SWSJR 1997: 262; WSOJR 2000: 851).

⁹ Wariant *поверьте мне* bez opisu funkcjonowania znajdujemy w [Słowniku wyrazów i wyrażen wtrąconych] (Колесников 2000: 48).

5.10. Z. Czapiga, analizując polskie i rosyjskie formy imperatywne, które służą do oddziaływania na odbiorcę, wzmożenia jego uwagi, sterowania jego zachowaniem oraz kształtowania jego stosunku do komunikowanej treści lub przekonania odbiorcy do jej słuszności, wymienia między innymi *przyznaj*, *zgódź się* i ekwiwalentne im rosyjskie *согласись* (Czapiga 2006: 137), np.:

- *Jednak nie zawsze tak było, zgódź się* (zasłyszane);
- *Przyznaj, z tym się już nic nie da zrobić* (zasłyszane);
- *Согласись, в самом начале эта музыка тебе понравилась* (zasłyszane);
- *Я звонил тебе в школу, ты была на уроке... Нет, дома нам нужен телефон. Он просто необходим, согласись... Галка!...* (Вампилов).

Analizowane operatory lokalizują się zwykle na początku lub końcu wypowiedzi. Tak jak w przypadku innych operatorów językowo wyrażanych za pomocą formy rozkaznika, wiodącą funkcją *przyznaj* (*zgódź się*) / *согласись* jest funkcja perswazyjna. Nadawca oczekuje, że rozmówca zgodzi się z nim odnośnie do wypowiedzianych treści. Często *przyznaj* (*zgódź się*) / *согласись* są poprzedzone spójnikiem *ale* / *но*, którego użycie jeszcze bardziej wzmacnia funkcję perswazyjną wypowiedzi, np.:

- *Ale przyznaj, sądenie się z wielką korporacją to nie jest prosta sprawa* (zasłyszane);
- *Но согласись, у каждого государства свои интересы* (zasłyszane).

W komunikacji czeskiej za ekwiwalent *przyznaj* (*zgódź się*) można by uznać *přiznej*, ale praktyka językowa pokazuje, że operator ten jest praktycznie nieużywany. Dlatego czeskie odpowiedniki należałoby upatrywać wśród operatorów typu *že jo?* / *že ano?*, szczegółowo omówionych w rozdziale poświęconym elementom fatycznym w pytaniach dopingujących.

5.11. Nie inaczej jest w przypadku form czasownikowych w 2. osobie (w języku rosyjskim krótkich form przymiotnika w funkcji orzeczenia), czyli *przyznasz?*, *zgodzisz się?*, *souhlasíš?*, *ты согласен?* (*ты согласна?*), np.:

- *On stosuje oryginalne metody, przyznasz?* (zasłyszane);
- *Chyba nie warto aż tak ryzykować, zgodzisz się?* (zasłyszane);
- *To je jednoduchá práce, souhlasíš?* (zasłyszane);
- *Во всем этом виноваты организаторы, ты согласен?* (zasłyszane).

Nadawca, zadając pytanie, wyraźnie sugeruje rozmówcy odpowiedź twierdzącą – ‘tak, zgadzam się z tobą’.

5.12. Do ważniejszych różnic między polskimi, czeskimi i rosyjskimi operatorami można zaliczyć:

1. Funkcjonowanie w komunikacji rosyjskiej dwóch operatorów *представить(me) себе* i *вообразу(me)*, które mogą być uznane za quasi-synonimiczne i ekwiwalentne polskiemu *wyobraż sobie*.
2. Niepełnienie przez czeski *představuješ si?*, odpowiednik semantyczny polskiego *wyobrażasz sobie?*, funkcji metatekstowej.
3. Występowanie rosyjskich operatorów *прикинь* i *подумаешь*, które sytuują się w kontekstach podobnych nie tylko do *wyobraż sobie*, ale także do *wiesz* czy *rozumiesz*.
4. Występowanie czeskiego leksemu *uvěříš* (w odróżnieniu od polskiego i rosyjskiego odpowiednika) wyłącznie w funkcji semantycznej.
5. W odróżnieniu od *przyznaj (zgódź się)* / *согласись*, nieużywanie w funkcji metatekstowej leksemu *přiznej*, który jest „zastępowany” przez elementy metatekstowe typu *že jo?* / *že ano?*.

5.13. Badaną grupę operatorów metatekstowych można uznać za sygnały fatyczne o dużym, w porównaniu z innymi, ładunku ekspresji. W nim tkwi właśnie istota perswazyjności tego typu wyrażań metatekstowych – wywieranie za ich pomocą wpływu na określony odbiór przez rozmówcę przekazywanych mu informacji. Te właściwości można uznać za ich cechy relewantne.

6. Polskie, czeskie i rosyjskie „słuchowe” wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej

Wyodrębniony opis polskich operatorów typu *śłuchaj* i ich odpowiedników w języku czeskim i rosyjskim wynika ze specyfiki tej grupy wyrażzeń metatekstowych, na którą składają się następujące ich właściwości:

- mocne mobilizowanie rozmówcy do skupienia uwagi;
- sygnalizowanie otwarcia pola informacyjnego;
- umożliwianie zmiany tematu rozmowy;
- pojawianie się w kontekstach ekspresywnych;
- pełnienie, oprócz funkcji fatycznej, także innych, np. funkcji perswazyjnej.

Ta grupa operatorów spełnia – jak widać – wiele funkcji, nie tylko apelatywną, która sprowadza się do wzmożenia uwagi rozmówcy. Operatory typu *śłuchaj* to ważny element konstrukcyjny wypowiedzi, pozwalający na płynną zmianę tematu rozmowy. To wreszcie element strategii perswazyjnej – oddziaływania na rozmówcę i kształtowania jego postaw, ocen, poglądów itp.

6.1. W polskiej, czeskiej i rosyjskiej komunikacji językowej występują operatory kontaktu, które semantycznie odwołują się do zmysłów rozmówcy, w tym przypadku do słuchu. Takimi właśnie są wyrażenia utworzone od następujących czasowników percepcji słuchowej:

- (*po*)*śłuchać* – w polszczyźnie;
- *poslouchat*, *slyšet*, *poslechnout* – w czeszczyźnie i
- (*no*)*слушать* – w ruszczyźnie.

Wszystkie przybierają w poszczególnych językach formę rozkaznika, czyli:

- (po)słuchaj; proszę (po)słuchać; niech pan / pani (po)słucha;
- poslyš(te), poslouchej(te), poslechni (poslechněte);
- (no)слушай(me).

Istotę funkcjonowania wymienionych form jako operatorów można wyjaśnić, odwołując się do analizy semantyczno-składniowej czynnościowych czasowników percepcyjnych, przeprowadzonej przez R. Grze-siaka. Badacz podkreśla dwie cechy składające się na znaczenie czasowników typu *słuchać*: pojęcie dynamiczności i element aktywności celowej (G r z e s i a k 1983: 33).

Postaram się omówić pokrewne formacje metatekstowe, przybierające postać pytania: *sluchasz mnie?* / *posloucháš mě?* / *ты слушаешь меня?*.

6.1.1. Już na wstępie należy zwrócić uwagę na ciekawe zjawisko w języku czeskim, dotyczące użycia wyrażenia metatekstowych w funkcji fatycznej. O ile w języku polskim badane wyrażenia tworzy się od czasowników aspektu dokonanego i niedokonanego, o tyle ich czeskie odpowiedniki są formami utworzonymi od czasowników aspektu dokonanego. W czeskim języku mówionym występuje *poslouchej(te)* utworzone od czasownika *poslouchat*. Właśnie *poslouchej(te)* można uważać za ekwiwalent polskiego *posłuchaj(cie)* (*niech pan / pani (po)słucha*) i rosyjskiego *послушай(me)*.

Odpowiednikami polskiego *słuchaj(cie)* i rosyjskiego *слушай(me)* jest natomiast czeskie wyrażenie *poslyš(te)*, czyli forma rozkaznika od czasownika aspektu niedokonanego *slyšet*, której używa się w mówionej czeszczyźnie, i to bez względu na fakt istnienia formy *slyš(te)*. Ta ostatnia występuje głównie jako zwrot do Boga w tekście modlitwy. Formy rozkaznika od czasownika *slyšet* nie pełnią funkcji metatekstowej ze względu na niemożność nominacji jednostkowego aktu działania. Oprócz tego, czasownik *slyšet* oznacza określone nieświadome percepcowanie przez człowieka otaczającego go świata. To działanie nie jest ukierunkowane na osiągnięcie określonego celu i z tego względu *slyšet* nie może pełnić funkcji metatekstowej. Przedrostek *po-*, z którego pomocą w języku czeskim tworzone są formy trybu rozkazującego niektórych czasowników, wnosi do rozkaznika *poslyš(te)* znaczenie czynności jednorazowej.

6.2. Potoczne użycie wyrażen *sluchaj* i *posluchaj* w funkcji fatycznej odnotowuje *Inny słownik języka polskiego*. To źródło leksykograficzne wskazuje również na synonimiczność *sluchaj* i *wiesz* (ISJP II 2000: 200, 622).

Jako operator podtrzymywania kontaktu, a ściślej aktywizujący kontakt, klasyfikuje *sluchaj* G. Habrajska, wskazując jednocześnie jego podobieństwo do *czekaj* i *ale wiesz co* (H a b r a j s k a 2004: 94)¹.

K. Pisarkowa w omówieniu sygnałów konatywnych kontynuujących nadaje *sluchaj* wraz z możliwymi wariantami (*posluchaj*, *posluchajże*) szczególne znaczenie. Otóż widzi w *sluchaj* i *wiesz* główne typy tego rodzaju sygnałów. Ponadto badaczka wskazuje łączliwość oraz typy zdań, w których *sluchaj* może być użyte. Według niej, operator ten może wprowadzać zdania oznajmujące, pytanie, żądanie lub prośbę (P i s a r k o w a 1975: 21).

Sluchaj wraz z *wiesz*, *wyobraź sobie*, *rozumiesz*, *znaczy*, *widzisz* i *patrz* U. Żydek-Bednarczuk zalicza do incipitów otwierających rozmowę o funkcji konatywnej (Ż y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 64–65).

Jako typowy znak fatyczny wskazujący na zamiar rozpoczęcia kontaktu definiują *sluchaj* (no) A. Awdiejew i G. Habrajska (A w d i e j e w, H a b r a j s k a 2006: 177).

Ciekawe spostrzeżenie odnośnie do *sluchaj* formułuje J. Warchała, według którego operator ten oprócz fatycznej pełni również funkcję metakomunikacyjną, czyli wprowadza zwykle nową z punktu widzenia kontekstu informację. Potwierdzeniem tego jest inicjalna pozycja w wypowiedzi. Językoznawca widzi zależność inicjacji *sluchaj* od czynników zakłócających rozmowę (W a r c h a ł a 1991: 72).

Jako przerywnik służący podtrzymaniu kontaktu i sygnał strukturalny współtworzący ramę modalną charakteryzuje operatory typu *sluchaj* U. Kriger (K r i g e r 1983: 32).

6.3. Analizując znaczenia i funkcje czeskich czasowników *podívat se* i *koukat / kouknout se*, I. Kolářová porównuje je z sygnałami percepcji słuchowej *poslyš(te)* i *poslouchej(te)*. Wnioski, które formułuje badaczka, są cenne dla zrozumienia charakteru sygnałów percepcji wzrokowej i słuchowej. Jej zdaniem, „tvary *poslouchej*, *poslouchejte*, *poslyš*,

---

¹ Dla autorki analizowane operatory nie są operatorami metatekstowymi, do których zalicza ona przede wszystkim endofory i operatory delimitacji (H a b r a j s k a 2004: 94–95).

poslyšte sice upozorňují na vnímání nebo smyslovou činnost, popř. vybízí ke koncentraci pozornosti na ni; tato činnost je však zcela odlišného charakteru (ve srovnání s tou, kterou pojmenovávají sloty *podívat se a koukat*)” (K o l á ř o v á 1999: 70).

W literaturze bohemistycznej wyrażeniom *poslyš(te)*, *poslouchej(te)*, *poslechni* (*poslechněte*), nazywanym środkami kontaktu, przypisywana jest funkcja fatyczna (Cz – MiJ 2000: 285; PGJCz 2001: 679). Mówi się także o imperatywie fatycznym („kontaktový imperativ”), czyli formach rozkaznika niektórych czasowników używanych na początku wypowiedzi (G r e p l, K a r l í k 1986: 104).

6.4. I.N. Borisowa określa rosyjskie operatory typu *слушай* wprowadzeniami metatekstowymi („метатекстовый ввод”), poprzedzającymi właściwy dialog narracyjny. Badaczka podkreśla także inicjacyjny charakter tego sygnału fatycznego (Б о р и с о в а 2007: 194–195).

S.W. Andriejewa zalicza operator *слушай* do podstawowych jednostek komunikacji językowej, odnotowuje jego pustość semantyczną i wraz z *ты знаешь / смотри* klasyfikuje jako aktywizator, wzmacniający znaczenie modalne następującej po nim części propozycjonalnej wypowiedzi. Podkreśla również funkcję fatyczną *слушай*; pisze: „[...] окончательным коммуникативным переосмыслением отличается призыв к собеседнику *Слушай!* (*Слушай / ты идешь завтра с нами?*), ведь очевидно, что собеседник и без этого призывает участвовать в акте коммуникации и слушает говорящего” (А н д р е е в а 2006: 53). Zasługuje na uwagę termin, którego używa badaczka na określenie operatora *слушай* – komunikatyw z formalną predykatywnością (А н д р е е в а 2006: 132).

Ciekawe stanowisko zajmuje M.G. Bieziajewa, która uznaje *слушай* i *послушай* za element inicjujący określony akt mowy: radę, prośbę lub propozycję². Według autorki, *слушай* „передаёт неожиданно новое осмысление информации о ситуации либо введенной собеседником или уже имевшейся у говорящего, а также выступает как реакция на неожиданное изменение ситуации, развитие событий, часто функционирует как синоним структуры *знаешь что [...]*”³

² Podzielam tu całkowicie zdanie M.G. Bieziajowej, iż w przypadku wymienionych aktów mowy *послушай* należy traktować jako mniej kategoriowy wariant *слушай* (Б е з я е в а 2002: 323).

³ Autorka zwraca uwagę na niepełną substytucję (*но*)*слушай* operatorem *знаешь что* i odwrotnie (Б е з я е в а 2002: 324), co potwierdza postawioną w niniejszej pra-

(Безяева 2002: 323). Nietrudno zauważyć, że M.G. Bieziajewa traktuje *слушай* bardziej jako swego rodzaju antycypację określonego aktu mowy niż operator metatekstowy o funkcji fatycznej.

(По)слушай wskazywany jest w rosyjskich pracach leksykograficznych jako potoczny rozkaznik (zawołanie) zwracający uwagę rozmówcy (SWSJR 1997: 276, 322; WSOJR 2000: 934, 1214; SOJR 2003: 568, 732; Колесников 2000: 52), umożliwiający rozpoczęcie rozmowy, zadanie pytania, zaproponowanie czegoś (SWSJR 1997: 276, 322). Dostrzegana jest więc główna jego funkcja – fatyczna.

Warto odnotować odmienny opis operatorów *послушай* i *слушай* w [Słowniku objaśniającym języka rosyjskiego]:

послушай(те) – „выражает призыв к вниманию с оттенком недовольства, нетерпении” (SOJR 2003: 568);

слушай(те) – „употребляется как побуждающее обращение к кому-н., в начале речи” (SOJR 2003: 732).

Wydaje się jednak, że funkcje pragmatyczne przypisane *послушай(те)* może również pełnić *слушай(те)*.

Z. Czapiga, porównując rosyjskie i polskie operatory *(no)слушай(те)* i *(po)stuchaj*, oprócz przypisania im funkcji fatycznej, odnotowuje także pełnioną przez nie funkcję impresywną (Czapiga 2006: 126–127).

6.5.1. Cechą relewantną badanych wyrażen jest otwieranie pola informacji. Ich główna funkcja sprowadza się do zwrócenia uwagi rozmówcy na to, co zaraz zostanie powiedziane, np.:

- *Стучай, to nie jest tak, jak myślisz. To jest o wiele bardziej skomplikowane* (zasłyszane);
- *Стучай, tam niedaleko od ciebie jest sklep z damską bielizną – wiesz gdzie?* (Hen);
- *Postuchaj, przecież nie możemy palić ognia, gdy nas szukają, człowieku* (Stasiuk);
- *Poslyš, Honzo, nemohl bys mě tam někdy vzít s sebou?* (zasłyszane);
- *Poslechni mě, poučovat nemusíš, já to dobře znám* (zasłyszane);
- *Послушай, улика уликой, а у тебя совесть есть?! Какого хера звонишь и спать не даешь?!* (Маканин);
- *Слушай, Алексей, я дал слово Одесскому горкому... Вернуться обратно – это...* (Арбузов).

---

cy tezę o braku synonimiczności między poszczególnymi operatorami metatekstowymi o funkcji fatycznej.

Zwraca uwagę częste występowanie badanych wyrażeń w pytaniach, w których zajmują pierwsze miejsce. Można zatem widzieć w ich użyciu nie tylko funkcję fatyczną, ale także funkcję dyrektywną – pobudzającą rozmówcę do odpowiedzi. Ta właściwość w równym stopniu dotyczy wszystkich trzech języków. Można wysunąć tezę, że funkcja motywująca pytań tego rodzaju jest analogiczna do funkcji pełnionej przez pytania dopingujące (B o n i e c k a 2000: 134–164). Podobieństwo badanych pytań do struktur pytajnych z zamykającymi je elementami typu *prawda?*, *že?*, *неужели?* jest znaczne. Co więcej, o synonimiczności tych elementów i badanych wyrażeń metatekstowych świadczy zjawisko rzadkiego występowania ich razem w strukturze jednej wypowiedzi.

6.5.2. Użycie badanych operatorów metatekstowych pozwala uczestnikom komunikacji na zmianę tematu rozmowy. Przy czym chęć tej zmiany w ustach mówiącego może niekiedy przybierać formę zarzutu lub pretensji, np.:

- *Stuchaj, Filek, czy ty nie masz innych zmartwień?* (Hen);
- *Stuchaj. Mówmy o czym innym* (Krzysztoń);
- *Poslyš, snad bude dost času si o tom pohovořit později* (zasłyszane);
- *Слушай, а шеф будет на новоселье?* (Вампилов).

6.5.3. Dodatkowo analizowane wyrażenie metatekstowe może być poprzedzone zaimkiem osobowym *ty / ty / мы*. W zabiegu dodatkowej nominacji rozmówcy można widzieć chęć wzmocnienia jego motywacji, np.:

- *Ty, postuchaj, nie zabieraj głosu w sprawie, która cię nie dotyczy. Nic na ten temat nie wiesz, więc po co robisz całą wielką sensację, co?* (zasłyszane);
- *Ty, poslyš, bohužel nedá se nic dělat* (zasłyszane);
- *Ты, слушай... Его это предложение страшно заинтересовало* (zasłyszane).

6.5.4. Badane wyrażenia metatekstowe mogą być dodatkowo wzmocnione przez użycie w ich sąsiedztwie form adresatywnych, np.:

- [...] *Kostek, stuchaj, musimy coś postanowić. On nie może tak leżeć.* [...] (Stasiuk);
- *Stuchaj, Filek, czy ty nie masz innych zmartwień* (Hen);
- *Poslyš, Honzo, ty znáš každého hráče osobně?* (zasłyszane);
- *Oskárku, poslouchej, ja na žádnou televizi k nikomu nejdu. Říkám to dostatečně jasně?* (Viewegh);

- *Слушай, Алексей, я дал слово Одесскому горкому... Вернуться обратно – это...* (Арбузов);
- *Послушай, Катя, у нас с тобой что-то не так. Нам нужно с тобой выговориться. Да, просто сесть и поговорить* (Шукшин).

Formy adresatywne są powszechnie uważane przez polskich, czeskich i rosyjskich badaczy za elementy o funkcji fatycznej. Można zatem przytoczone przykłady uznać za wypowiedzi, w których zastosowano podwojony sygnał fatyczny.

W badanych językach formy adresatywne mogą znajdować się zarówno w prepozycji, jak i w postpozycji wobec wyrażenia metatekstowego.

6.5.5. Podobnie funkcjonują badane wyrażenia metatekstowe poszerzone o zaimek osobowy, nominujący mówiącego, np.:

- *Posłuchaj mnie, musimy poważnie porozmawiać. To nie może tak dłużej trwać* (zasłyszane);
- *Poslechni mě, dej si na něho pozor, abys později nelitovala* (zasłyszane);
- *Послушай меня, я хотела, чтобы ты отдохнул после всего этого* (zasłyszane).

Posłuchaj mnie / poslouchej mě⁴ (poslechni mě) / послушай меня można traktować jako wzmocniony sygnał fatyczny. Zwykle tego typu wyrażenia sygnalizują dłuższą wypowiedź, zawierającą informacje istotne.

6.5.6. Kategoryczność, która jest immanentną cechą formy rozkaznika, służy często do poprzedzenia wyrażenia niezgody z rozmówcą lub niezadowolenia z jego zachowania czy działań, np.:

- *Posłuchaj, przecież nie możemy palić ognia, gdy nas szukają, człowieku* (Stasiuk);
- *Poslouchej, ja na žádnou televizi k nikomu nejdu. Říkám to dostatečně jasně?* (Viewegh);
- *Послушай. Делай, что хочешь. Ты сама все это затеяла* (Вампилов).

Zwraca uwagę polemiczność, analizowane przykłady mogą przybierać charakter ostrzeżenia, a nawet groźby. To zjawisko jest zresztą charakterystyczne dla trzech języków. Można zatem mówić o pewnym

---

⁴ Wyrażenie *poslyš mě* we współczesnym języku czeskim nie jest używane, co potwierdza codzienna praktyka językowa.

komunikacyjnym paradoksie – operatory prymarnie używane do podtrzymywania więzi z rozmówcą, mogą ową więź skutecznie osłabiać.

M. Szymoniuk, analizując operator *слушай*, konstatuje, że nie tyle wyraża on zamiar mówiącego, aby go wysłuchano (funkcja fatyczna), ile zwraca uwagę rozmówcy na ideę, która jest przedstawiana (Ш и - м о н ю к 2003: 93). Zgromadzony przeze mnie materiał potwierdza wnioski badaczki, np.:

- *Postłuchaj, postłuchaj* mnie uważnie. Jeżeli to wszystko prawda... z tym czasem, że go nie ma, to możemy teraz pójść stąd. Wyjdziemy po prostu i pójdziemy przed siebie. Rozumiesz? Nic się nie stanie. [...] (Stasiuk);
- *Poslyš, to, co předvádíš, je normální teror. Vpadneš nám klidně do života, obtěžuješ celou rodinu. Takhle to dál nejde* (zastłyszane);
- *Слушай, что нам сказали в милиции. В настоящее время, говорят, он находится на кладбище.* [...] (Вампилов).

6.5.7. W analizie sygnałów fatycznych ważnym zagadnieniem jest ich łączliwość z innymi elementami wypowiedzi, często również metatekstowymi.

Polskie warianty, jak wskazuje K. Pisarkowa, łączą się z wołaczem i partykułami *ale, to, no* (P i s a r k o w a 1975: 21).

K. Ożóg widzi łączliwość (*po*)*słuchać* z operatorami, jak je nazywa, *ale*⁵, *a, no, to*, podkreślając bardzo częste użycie w polszczyźnie mówionej *ale słuchaj i a słuchaj* (O ż ó g 1990: 56).

Postaram się określić różnice w funkcjonowaniu wymienionych wyrażań metatekstowych oraz ich czeskich i rosyjskich ekwiwalentów.

6.5.9. *A słuchaj* często inicjuje pytanie, bywa też przejawem zaciekawienia mówiącego określonym tematem. Wynika to z funkcji samego *a*, za którego pomocą mówiący rozpoczyna wypowiedź, nawiązuje do tego, co było wcześniej powiedziane, lub zmienia temat rozmowy. Podobnie scharakteryzować można rosyjskie i czeskie odpowiedniki.

---

⁵ Należy zwrócić uwagę na predyspozycje samego spójnika *ale* do kreowania poli-semicznego wyrazu spełniającego funkcję fatyczną w tekstach mówionych (T a m - b o r 1991: 180). Według J. Tambor, „dewiacyjne użycie wyrazu *ale* można uznać za wykładnik funkcji fatycznej. Zastosowanie wyrazu *ale* w takiej funkcji wywodzi się z jego właściwości jako spójnika. Wyraz *ale* w znaczeniu spójnikowym służy wyrażaniu relacji przeciwstawności” (T a m b o r 1991: 179). Podobna sytuacja występuje w języku czeskim i rosyjskim – dotyczy *ale* i *no*.

Czeskie *a* jako między innymi partykułę nawiązującą notuje [*Słownik czeskiego języka literackiego*] (SCzJL 2001: 15).

Je.A. Ziemskaja o rosyjskiej potocznej partykule *a* pisze: „[...] ча-стица *a* высокочастотна как начальный элемент фразы. Не имея никакого специфического значения, она употребляется как средство установления контакта, непринужденности” (Земская 2006: 94).

Przytoczmy użycia z polskim, czeskim i rosyjskim *a* i analizowanymi operatorami:

- *A słuchaj*, nie wiesz, czy można dostać rabat wyższy niż 10%? (zasłyszane);
- *A poslyš*, nepotřebuješ náhodou ještě něco jiného? (zasłyszane);
- *A слышай*, этот листок тебе очень нужен? (zasłyszane).

Zasłyszane wypowiedzi obrazują najbardziej typowe użycie *a słuchaj* / *a poslyš* / *a слышай* jako sygnału fatycznego poprzedzającego pytanie, które może być zarazem zmianą tematu rozmowy.

6.5.10. W rosyjskim języku mówionym używane jest wyrażenie *да (no)слушай*, co jest konsekwencją właściwości jednostki *да*, sygnalizującej początek wypowiedzi i otwierającej pole informacyjne. *Да (no)слушай* często pojawia się w reakcji na pytanie rozmówcy, choć nie jest to regułą. Wyrażenie to można traktować jako wydłużony sygnał fatyczny, dający mówiącemu więcej czasu na generowanie tekstu. Często jest to sekwencja służąca mówiącemu do zaakcentowania, wzmocnienia tego, o czym mówi, np.:

- *Да послушай*, я этого не видел и поэтому не могу спорить (zasłyszane);
- *Да послушай*, я давно хотела тебя спросить... (zasłyszane).

Te same właściwości co wyrażenie *да (no)слушай* posiada wariant *да вот (no)слушай*, nawiązujący do tego, co powiedział (o co zapytał) rozmówca. Kwestią zasadniczą jest wskazanie polskich i czeskich ekwiwalentów *да (no)слушай*. Wydaje się, że w ich ustaleniu bardzo pomocne są wnioski J. Tambor, która analizowała wybrane spójniki, wykazując ich funkcję fatyczną w tekście mówionym. Wśród nich znalazły się częste w skupieniach z operatorami metatekstowymi *ale* i *więc*, w których badaczka oprócz cech spójnikowych dostrzega cechy sygnałów fatycznych. Ponadto, co dla przeprowadzanej tu analizy jest bardzo ważne, J. Tambor wskazuje lokalizację początkową *ale* i *więc* w wypowiedzi, często uważaną za niezgodną z normą poprawnościową

współczesnej polszczyzny (T a m b o r 1991: 177–182). Właśnie formacje *ale (po)słuchaj* i *a więc (po)słuchaj* należy uznać za najbliższe rosyjskiemu *да (но)слушай*. W czeszczyźnie możliwymi ekwiwalentami są *ale poslyš* i *tak poslyš*.

6.5.11. Analizowane wyrażenia mogą być poprzedzone spójnikami przeciwstawnymi *ale / ale / no*. Wyrażenia *ale (po)słuchaj / ale poslyš / no (но)слушай* nierzadko pojawiają się na początku wypowiedzi, która ma zadanie coś skorygować, wyjaśnić itp., np.:

- *Ale posłuchaj... to nie tak, jak myślisz. Jest akurat odwrotnie* (zasłyszane);
- *Ale poslyš, napadlo mě něco, co by třeba mohlo být zajímavé* (zasłyszane);
- *Но послушай, не могу же я жить в такой обстановке!* (Слепухин).

Użycie tych spójników sygnalizuje polemiczny, często perswazyjny charakter wypowiedzi, wprowadzenie nowych informacji lub ich korektę. Przytoczone wyrażenia metatekstowe umożliwiają zmianę tematu rozmowy lub nawiązanie do tego, co było powiedziane. Charakterystyczne dla wyrażen *ale (po)słuchaj / ale poslyš / no (но)слушай* jest sygnalizowanie przeciwstawieństwa, zastrzeżenia, korekty itp.

Niewystępowanie w polskiej komunikacji synonimicznego wyrażenia *lecz (po)słuchaj* wynika z książkowego charakteru spójnika *lecz*, który nie wpisuje się w ramy potocznej komunikacji.

6.5.12. W trzech analizowanych językach używane są wzmocnione wyrażenia z partykułami-wykrzyknikami – *no* w polskim, *no* w czeskim i *ну* w rosyjskim, tj. *no słuchaj, no poslyš* i *ну слушай*, np.:

- *No słuchaj, nikt nie mówił, że to będzie praca lekka i przyjemna* (zasłyszane);
- *No, poslyš, neříkej mi, žes to udělal kvůli mně* (zasłyszane);
- *Ну, слушайте... уж поверьте, если бы я не имел права спрашивать вас, наверно, меня бы сюда не пустили* (Шукшин).

Tego typu sygnały fatyczne rozpoczynają wypowiedź i pozostają zwykle polemiczne wobec wypowiedzi rozmówcy.

W innym kontekście użycia pojawia się polski wariant *no i słuchaj* i jego rosyjski odpowiednik *ну и слушай*. W opisie funkcjonowania tych wyrażen w języku mówionym pomocne są wnioski N.Ju. Szwiedowej. Otóż określa ona *ну и* jako partykułę złożoną, z której udziałem

formułowane są zdania ze znaczeniem skutku (następstwa) lub uwydatnionego stwierdzenia (Шведова 2003: 164–165). W wyrażeniach *no i słuchaj / ну и слушай* mamy do czynienia właśnie z tym pierwszym przypadkiem. Mówiący wykorzystuje analizowane wyrażenia w celu przygotowania rozmówcy na kontynuację swojej wypowiedzi (zwykle dłuższej), która będzie odnosiła się do tego, co zostało powiedziane wcześniej.

6.5.13. Ciekawe w aspekcie analizy pragmatycznej jest wyrażenie *no ale (po)słuchaj*, które nosi wyraźne ślady cech spójnika *ale* i partykuły-wykrzyknika *no*. Typowa pozycja tej formacji to usytuowanie na początku wypowiedzi w nawiązaniu do repliki rozmówcy. Użycie *no ale (po)słuchaj* zapowiada polemiczny charakter wypowiedzi, korektę, wątpliwości odnośnie do tego, co zostało powiedziane, np.:

- *No ale słuchaj, tu nie chodzi o mnie, tylko o nas wszystkich* (zasłyszane).

W języku czeskim podobne sekwencje *no ale poslyš (poslouchej)* występują bardzo rzadko. W materiale rosyjskim nie udało mi się znaleźć choćby jednego użycia.

6.5.14. Wzmocnionym, ekspresywnym wariantem w polszczyźnie potocznej jest wyrażenie *(po)słuchaj no*⁶, które nie pojawia się w sytuacji oficjalnej, np.:

- *Słuchaj no, Marek, chciałem powiedzieć, że nie popieram żadnej ze stron* (zasłyszane);
- *Posłuchaj no, czy nie mógłbyś zrobić tego sam bez mojej pomocy?* (zasłyszane).

W języku rosyjskim za jego ekwiwalent, jak dowodzą tego źródła leksykograficzne, można by uznać *(no)слушай же*, niekiedy poszerzone o *ну*, np.:

- *Слушай же, я расскажу тебе об этом подробно* (zasłyszane).

6.5.14.1. Analizując wariant *(po)słuchaj no* w poszukiwaniu ewentualnych odpowiedników, należy również mieć na uwadze jego przynależność do rejestru emocjonalnego stylu potocznego (Bartmiński 1992: 41). Niewątpliwa kolokwialność *(po)słuchaj no*, wyczuwana przez rodzimego użytkownika języka polskiego, nakazywałaby także

---

⁶ Operator metatekstowy *słuchajże* ze względu na jego archaiczność we współczesnej polszczyźnie nie został w danej analizie uwzględniony.

wskazać na rosyjski operator fatyczny *слышь*, który ma podobne właściwości, np.:

– *Слышь, верни мне деньги, и забудем все...* (zasłyszane).

We współczesnej czeszczyźnie analogiczne formacje z *no* lub innym elementem wzmacniającym nie są używane.

6.5.14.2. Podobnie jak *(po)stuchaj no* (w pewnym stopniu również *ale (po)stuchaj*) funkcjonuje formacja *ale (po)stuchaj no*, często nieuwzględniana w opisie elementów metatekstowych. Wydaje się, iż to wyrażenie można uznać za wariant wzmocniony, w większym stopniu akcentujący opozycyjność mówiącego wobec treści wcześniej wypowiedzianych. Widać to wyraźnie w następującym użyciu:

– *Але слухай no, co ty do cholery wyprawiasz! Мало ci jeszcze не-приятности?! (zasłyszane).*

6.5.14.3. Je.A. Ziemskaja podkreśla polifunkcjonalność partykuły-spójnika *вот* i wymienia osiem funkcji, które pełni on w komunikacji językowej; wśród nich te, które są przedmiotem moich rozważań, czyli funkcjonowanie jako wtrącenie w wypowiedzi i pełnienie funkcji pauzy wypełnionej (Земская 2006: 94). Co prawda, badaczka nie wydziela *вот* jako odrębnego sygnału fatycznego, robią to natomiast leksykografowie, jednocześnie wskazujący pozycję inicjalną *вот* w wypowiedzi (SWSJR 1997: 65). Samo *вот* może poprzedzać *слушай*, tworząc wzmocniony sygnał fatyczny – *вот слушай*, np.:

– *Вот слушай. На прошлой декаде я познакомился с одной молодой женщиной...* (Стругацкие).

W prepozycji wobec samego *вот* mogą lokalizować się inne elementy metatekstowe, takie jak *а, и, ну*⁷, *так*, tworzące wyrażenia *а вот*⁸ *слушай, и вот слушай, ну вот слушай, так вот*⁹ *слушай*, np.:

– *А вот слушай. Я недавно прочитал статью академика Скулачева. Он биолог, точнее, биохимик. Так вот, он доказал экспериментально, что рефлексы смерти существуют на уровне каждой отдельной клетки. [...]* (Шленский);

⁷ Jako typowe jednostki pełniące funkcję pauz wypełnionych w języku rosyjskim Je.A. Ziemskaja podaje *ну* i *вот* (Земская 2006: 90–91).

⁸ W [Słowniku wyrazów strukturalnych języka rosyjskiego] *а вот* określa się jako potoczną partykułę złożoną (SWSJR 1997: 26).

⁹ Rosyjskie źródła leksykograficzne traktują *так вот* jako partykułę (SWSJR 1997: 336).

- *Нас из дома выгнали, всю семью, вещи наши собрали, забрали. И вот, слушай, как я узнал, что это она, Верка-соседка, мою маму выдала. Иду я по улице, а она с офицером-фашистом под руку. Идет она в мамином платье! Увидела меня Верка и стала оглядываться, оглядываться... [...]* (Коляда);
- *Ну вот слушай, познакомился в прошлом году со мной парень, милый такой хороший. Все было хорошо. После стало все надоедать. Мы ругались из-за любой мелочи. Потом разошлись, но до сих пор помним друг о друге (zastyszane);*
- *Так вот слушай. Брови бывают короткие, средние, длинные, прямые, дугообразные, ломаные, извилистые, сближенные, сросшиеся, щетинистые, широко расставленные, свисающие наружным концом вверх, свисающие вниз, строго горизонтальные! Ух, дыхания не хватило. Вот что значит следовательно, а ты что? [...]* (Домбровский).

Вот w wyrażeniach *a вот слушай / и вот слушай / ну вот слушай / так вот слушай* wzmacnia ich funkcję fatyczną. Co istotne, konteksty użycia poszczególnych wyrażen z *вот* lub z jego pominięciem się nie zmieniają. Właściwością wszystkich przytoczonych wariantów jest sygnalizowanie dłuższej, czy wręcz długiej wypowiedzi. Ten fakt pozwala na stwierdzenie, że poszczególne grupy wyrażen metatekstowych wymagają odrębnej analizy językoznawczej. Różnice między nimi rodzą się już na poziomie samej semantyki czasowników percepcyjnych, od których są utworzone. Ponadto poszczególne operatory z tymi samymi elementami metatekstowymi mogą pełnić inne funkcje w wypowiedzi. Zatem traktowanie wymiennie jako synonimów np. *a вот слушай* i *a вот посмотри* nie znajduje uzasadnienia badawczego.

W polskich i czeskich odpowiednikach analizowanych wyrażen z *вот* element ten może być pominięty, czyli uznany za semantycznie pusty. Praktyka translatorska pokazuje także, że ten „brakujący” element wzmocnienia sygnału fatycznego bywa tłumaczony za pomocą innych środków językowych, np. formy adresatywnej.

6.5.15. W kontekście konstruowania wypowiedzi, zwłaszcza nawiązania do tego, co zostało powiedziane, ważną rolę odgrywają elementy (*a*) więc / *так* / *так*, które poprzedzają badane operatory. To typowe sygnały rozpoczęcia wypowiedzi, w dużej mierze nawiązujące do poprzedniego kontekstu lub sytuacji, np.:

- *A więc słuchaj...* kiedyś byłam na jakimś zebraniu, i wyobraź sobie, on się pojawił (zasłyszane);
- *Tak poslyš, až ho uvidiš, vyřid' mu, že ho prosím, ať přijde ihned* (zasłyszane);
- *Tak poslouchej, před chvílí jsem na internetu našel zajímavý inzerát. [...]* (zasłyszane);
- *Так слушай, мне надо сейчас за ребенком в сад, а ты сходи в магазин* (zasłyszane).

To, co jest wspólne dla przytoczonych wyrażenia, to – oprócz odniesienia się do wcześniejszego kontekstu – przytoczenie informacji z punktu widzenia mówiącego istotnych, często nowych. Przy tym wyrażenia tego typu z zasady znamionują dłuższą wypowiedź mówiącego. Do rzadkości należą przypadki użycia ich na początku pytania.

W czeskim przykładzie w jaskrawy sposób widać charakterystyczne cechy *tak* – lokalizacja początkowa w wypowiedzi i pełnienie funkcji fatycznej.

Należy zwrócić uwagę na możliwe warianty – polski *tak więc* (*po*)*słuchaj* i rosyjski *так что* (*no*)*слушай*.

6.5.16. W rosyjskiej komunikacji językowej odpowiednikiem *a więc* (*po*)*słuchaj* może być *тогда* (*no*)*слушай*. W źródłach leksyko-graficznych leksem *тогда* nie jest notowany jako element mogący tworzyć skupienia z operatorami metatekstowymi. Jednak codzienna praktyka językowa pokazuje, że może on poprzedzać (*no*)*слушай*, pełniąc funkcję metatekstową analogiczną do *a więc* (*po*)*słuchaj*, np.:

- *Тогда слушай. Макарец Игорь Иванович – есть у вас такой?* (Дружников);
- *Тогда слушай, я постараюсь тебе все объяснить. [...]* (zasłyszane).

Zwraca uwagę pojawianie się *тогда* (*no*)*слушай* na początku wypowiedzi, zwykle w reakcji na to, co powiedział rozmówca. Choć w literaturze przedmiotu nie odnotowuje się podobieństwa między *так* (*no*)*слушай* a *тогда* (*no*)*слушай*, to jednak jest ono faktem.

Тогда poprzedzające operator (*no*)*слушай* nie występuje w jednej z możliwych funkcji gramatycznych, czyli przysłówka lub spójnika przeciwnego. Wskazuje natomiast na wnioskowanie, skutek; powoduje to, że *тогда* należy traktować bardziej jako synonim *значит* niż *но*. W konsekwencji całe wyrażenie pełni funkcję sygnału fatycznego ‘słuchaj, zaraz coś powiem’. Inicjalna lokalizacja *тогда* (*no*)*слушай*

umożliwia poprzedzanie tego wyrażenia typowym sygnałem rozpoczęcia wypowiedzi *ну*.

6.5.17. Formacja *to (po)słuchaj* (często poprzedzona *no*) przygotowuje rozmówcę do koncentracji na treściach, które są zaraz po niej wyrażone. Co charakterystyczne, sygnalizowana jest dłuższa wypowiedź, zwykle mająca na celu wyjaśnienie czegoś, np.:

– *No to posłuchaj, pracowałem w Anglii dwa lata.* [...] (zasłyszane).

W komunikacji czeskiej i rosyjskiej ekwiwalentami są odpowiednio *tak poslouchej* i *mak (no)слухай* albo *možda (no)слухай*.

6.5.17.1. W polszczyźnie mówionej przed *(po)słuchaj* pojawia się partykuła *ano*. Służy ona rozmówcom bądź do nawiązania do tego, co było powiedziane, bądź do wzmocnienia treści, które zostaną wypowiedziane.

Inny słownik języka polskiego traktuje *ano* jako słowo potoczne używane na początku fragmentu wypowiedzi w celu jego podkreślenia (ISJP I 2000: 31). W *Nowym słowniku języka polskiego* wśród dwóch znaczeń modulanta *ano* znajdujemy: „tym słowem użytym na początku fragmentu wypowiedzi mówiący podkreśla go” (NSJP 2005: 10). Zatem obydwa źródła leksykograficzne definiują *ano* jednoznacznie jako środek wzmacniający określony element wypowiedzi. W przypadku użycia *ano* w lokalizacji inicjalnej wypowiedzi przed *(po)słuchaj* mamy właśnie do czynienia ze wzmocnieniem (wydłużeniem) sygnału fatycznego, np.:

– *Ano słuchaj... sprawa nie jest tak prosta, jak się na początku wydawało* (zasłyszane).

Czeskimi i rosyjskimi odpowiednikami *ano (po)słuchaj* mogą być wcześniej analizowane wyrażenia *tak posłyś / no posłyś* oraz *mak слышай / ну (no)слухай*.

6.5.18. W komunikacji czeskiej w podobnych kontekstach odnajdujemy także wyrażenie *hele posłyś (poslouchej)*, które można klasyfikować jako podwojony sygnał fatyczny, np.:

– *Hele, posłyś... nešlo by to udělat i doma?* (zasłyszane).

Zarówno *posłyś*, jak i *hele* mogą funkcjonować na początku wypowiedzi samodzielnie. Biorąc pod uwagę samo ich znaczenie, to *hele posłyś* można uznać za swoistą kontaminację sygnałów metatekstowych odnoszących się do różnych zmysłów rozmówcy: *spójrz / patrz (hele) i posłuchaj (posłyś, poslouchej)*. Rzecz jasna, w wielu kontekstach

słowo *hele* jako wykrzyknik może być i jest tłumaczone jako np. *o!*. Natomiast *hele* w prepozycji w stosunku do *poslyš / poslouchej* funkcjonuje jako wzmocnienie sygnału fatycznego (rozkaźnika), czyli podobnie jak *no* w języku polskim czy *же* w rosyjskim. Można zatem klasyfikować *hele* jako typowy incipit o funkcji fatycznej i emocjonalnej, który inicjuje wypowiedź.

6.5.19. Często sekwencją metatekstową w polszczyźnie jest *bo (po)stuchaj*¹⁰, niosąca wyjaśnienie przyczyn lub motywów określonych zachowań, np.:

- *No to świetnie, **bo postuchaj**, ja mam do zaproponowania taką rzecz (zasłyszane);*
- ***Bo stuchaj**, co miałem powiedzieć, jak wszyscy byli przeciw? Tylko to! (zasłyszane).*

Bo stuchaj może sygnalizować negację, zaprzeczenie tego, co było powiedziane przez rozmówcę, np.:

- ***Bo stuchaj**, tak to nie jest. Na dziś nic nie jest rozstrzygnięte (zasłyszane)*

Występowanie *bo (po)stuchaj* w lokalizacji inicjalnej wynika z samych właściwości *bo*, które „w dialogu zapowiada nową wypowiedź, często nacechowaną emocjonalnie” (SWJP 1996: 66).

Ustalenie czeskiego i rosyjskiego odpowiednika *bo (po)stuchaj* nie jest wcale zadaniem łatwym. Czeskie spójniki przyczynowe *protože, poněvadž, neboť, jinak, sice, nebo* i *vždyt’* nie tworzą razem z *poslyš(te), poslouchej(te), poslechni (poslechněte)* sekwencji metatekstowych. Wydawałoby się, że takim środkiem językowym może być *to*, mające cechy uściślające i przyczynowe. Zwraca na nie uwagę I. Kolářová, dokumentując to następującymi przykładami:

- *Určitě nejsou doma. To/jinak by už dávno přišli otevřít.*
- *Do pátku to nedokončím. To/jinak bych musela pracovat i přes noc* (Kolářová 2000: 196).

Powyższe użycia pokazują, iż odpowiednikiem polskiego *bo* może być czeskie *to*, tworzące m.in. z *víš* sekwencję metatekstową *to víš*. Przekonują o tym ewentualne tłumaczenia:

- *Rzeczywiście nie ma ich w domu, **bo** już dawno przyszliby otworzyć.*
- *Do piątku tego nie skończę, **bo** musiałabym pracować także w nocy.*

---

¹⁰ *Bo (po)stuchaj* może być poprzedzone *no*, tworząc *no bo (po)stuchaj*.

Mimo to wyrażenie metatekstowe *to poslyš / poslechni / poslouchej*, co potwierdza zebrany materiał empiryczny, nie występuje w czeskim języku mówionym.

Analogiczna sytuacja ma miejsce w komunikacji rosyjskiej, w której element *a to* nie pojawia się w sąsiedztwie *(no)слушай*, choć tworzy wiele innych sekwencji metatekstowych, np. *a to смотрю*.

Wydaje się, że na język czeski i rosyjski element *bo* może być tłumaczony odpowiednio jako *tak* (czes.) i *так* (ros.).

6.5.20. Funkcja fatyczna analizowanych wyrażeń jest szczególnie widoczna w formacjach *(po)sluchaj uważnie, poslouchej pozorně, (no)слушай внимательно*, w których eksplicytnie jest wyrażone skupienie uwagi rozmówcy na wypowiadanych kwestiach, zwykle mających istotne znaczenie, np.:

- *Posluchaj uważnie, wcale nie jest powiedziane, że stanie się to już niebawem* (zasłyszane);
- *Poslouchej pozorně, povím ti to pod podmínkou, že to zůstane to mezi náma* (zasłyszane);
- *Послушай внимательно, на самом деле я не имею никакого отношения к нему и не знаю как с ним связаться* (zasłyszane).

Nie udało mi się znaleźć w języku czeskim formacji *poslechni pozorně / poslyš pozorně*.

6.5.21. Pobudzenie rozmówcy do słuchania może przybierać postać *sluchasz mnie? / posloucháš mě? / ты слушаешь меня?*. Te wyrażenia metatekstowe zwykle pojawiają się w sytuacji, gdy mówiący uważa pewne zakłócenia w procesie komunikacji. Przeważnie leżą one po stronie odbiorcy, np. słaba koncentracja, nieuwaga, problemy ze zrozumieniem itp. Zauważenie niepełnej gotowości rozmówcy do odbierania informacji powoduje, że mówiący wzmacnia jego uwagę wyrażeniami wprost odnoszącymi się do zdolności percepcyjnych. Oto przykłady:

- *Wróciłem do domu dopiero po północy i..., słuchasz mnie?* (zasłyszane);
- *Pak vezmeš do ruky telefon, na kterém se ti..., posloucháš mě?* (zasłyszane);
- *И я вернулся домой, смотрю..., ты слушаешь меня?* (zasłyszane).

Badane wyrażenia są sygnałem fatycznym, którego funkcją jest wywołanie szybkiej reakcji rozmówcy, potwierdzenia przez niego aktyw-

nego udziału w procesie komunikacji. Nie dziwi więc fakt, że po wyrażeniach *śłuchasz mnie?* / *posloucháš mě?* / *ты слушаешь меня?* często rozmówca udziela odpowiedzi twierdzącej. Widać wyraźne podobieństwo funkcjonowania badanych wyrażen do *rozumiesz?*, *понимаешь?* i *rozumíš (chápeš)?*, które kontrolują właściwe rozumienie przekazywanych informacji.

6.5.22. Warto odnotować, że wariantami badanych wyrażen, występujących w klasycznym modelu komunikacji interpersonalnej, mogą być *śłyszysz?* / *ślyšíš?* / *слышишь?*. Wyrażenia te nierzadko są traktowane jako typowe sygnały pojawiające się w rozmowie telefonicznej. Rzeczywiście, frekwencja ich użycia w tym specyficznym, pozbawionym w dużej mierze elementów ekstralingwistycznych kontakcie, jest bardzo wysoka. Nie można jednak wykluczać użycia tych wyrażen w bezpośredniej rozmowie. Tym bardziej że taką możliwość wskazują źródła leksykograficzne, choć opisy funkcjonowania analizowanych wyrażen są w poszczególnych językach odmienne.

Inny słownik języka polskiego odnotowuje: „mówimy »śłyszysz?«, »śłyszysz pan?« itp., aby zwrócić uwagę rozmówcy na coś ważnego, co powiedzieliśmy” (ISJP II 2000: 625).

Dla S.W. Andriejewej *слышишь?* stanowi przykład sygnału fatycznego („контактный стимул”), którego zadaniem jest podkreślanie emocjonalnej bliskości rozmówców i tworzenie przyjaznej tonacji rozmowy (А н д р е е в а 2006: 135).

W rosyjskich źródłach słownikowych zauważa się w użyciu *слышишь?* / *слышите?* wzmocnienie wypowiedzianej dyrektywy (WSOJR 2000: 1214). Co ciekawe, nie jest podkreślana intonacja pytajna tych wyrażen, choć przytoczone w pracy przykłady jednoznacznie na to wskazują.

W źródłach czeskich dostrzega się w *ślyšíš* (oraz w wariantcie *ślyšel jsi*) partykułę wzmacniającą apel lub nakaz (SCzJL 2001: 396).

Opis funkcji pełnionych przez wyrażenia czeskie i rosyjskie jest podobny – służą one do wzmocnienia aktu dyrektywnego. Nie inaczej rzecz się ma w języku polskim, choć faktu tego być może nie opisano wystarczająco w artykule hasłowym (ISJP II 2000: 625), który ogólnie stwierdza, iż chodzi o podkreślanie czegoś ważnego. Potwierdza to natomiast codzienna komunikacja – tego rodzaju użycia są tu powszechne. Przytoczmy przykłady:

– *Idź już do szkoły, śłyszysz!* (zasłyszane);

- *Nech mě, slyšíš!* (zasłyszane);
- *He yxodu, слышишь!* (zasłyszane).

Sygnał fatyczny wzmacnia akt dyrektywny, który przybiera odcień kategorycznego polecenia, a nawet groźby. Należy zwrócić uwagę na konteksty ekspresywne, w których sygnały te się pojawiają.

Przypisywanie czeskiemu i rosyjskiemu operatorowi wyłącznie funkcji wzmacniania aktu dyrektywnego byłoby uproszczeniem. Jak pokazuje praktyka komunikacji, wyrażenia *słyszysz?* / *slyšíš?* / *слышишь?* akcentują treści istotne dla rozmówcy, np.:

- *Agnieszka, tam w sumie tylko ciebie, słyszysz?* (zasłyszane);
- *Zamiloval jsem se, slyšíš?* (zasłyszane);
- *Я уже больше не могу, слышишь?* (zasłyszane).

Przytoczone przykłady pokazują, że mimo różnic w opisie badanych wyrażen metatekstowych, ich funkcjonowanie jest analogiczne. Różnice wynikają, moim zdaniem, z trudności określenia przez językoznawców wiodących funkcji tych jednostek. Nie sposób nie dostrzec ich podobieństwa do kontekstów użycia wyrażen *rozumiesz?*, *понимаешь?* i *rozumíš (chápeš)?*.

6.5.23. Grupę operatorów metatekstowych, która zasługuje na odrębne omówienie, tworzy polski leksem *(po)czekaj* i jego odpowiedniki – czeski *počkej* oraz rosyjski *подожди*. Metatekstowość wspomnianych wyrażen nie wydaje się językoznawcom oczywista. Z pewnością wynika to z faktu, że funkcja fatyczna nie jest wiodąca dla badanych leksemów. Pełnienie przez *(po)czekaj*¹¹ funkcji semantycznej oraz częste występowanie w aktach groźby powoduje, że funkcja fatyczna schodzi niejako na drugi plan i bywa niedostrzegana.

W pracach polonistycznych operator *(po)czekaj* analizowany jest przez K. Pisarkową, K. Ożoga, B. Boniecką i G. Habrajską.

K. Pisarkowa zalicza *czekaj* do sygnałów symulowanych pseudokonatywnych obok takich, jak: *tak?*, *no?*, *a propos...*, *a co poza tym?*, jednocześnie podkreślając jego odrębność (P i s a r k o w a 1975: 33–34).

Dla K. Ożoga leksem *czekaj* (badacz nie wymienia wariantu *poczekaj*, ale z pewnością ma go na uwadze) należy do minileksykonu incipitów, zapowiadających nową replikę. Jest dyrektywą dla rozmówcy, aby ten na chwilę przerwał swoją wypowiedź i pozwolił zabrać głos

¹¹ Przytoczona analiza w tym samym stopniu dotyczy synonimicznego operatora *zaczekaj*.

partnerowi. Badacz zwraca również uwagę na pełnienie przez *czekaj* funkcji pauzy wypełnionej i nazywanie wprost momentu zastanowienia się nad wypowiedzią (O ż ó g 1990: 61).

Czekaj jest dla B. Bonieckiej wypowiedzeniem nakłaniającym do uwagi, wpisanym w deskrypcyjny model sytuacji i funkcyjnie podobnym do *zobacz, zobaczcie, spójrz, spójrzcie, patrz, popatrz, patrzcie, popatrzcie, zgadnij, zgadnijcie*. Autorka stosuje oryginalne określenie dla tego typu elementów – „kierunkowskazy przedmiotów czy zdarzeń warte głębszego zainteresowania” (B o n i e c k a 1999: 56).

G. Habrajska widzi w *czekaj* operator aktywizujący kontakt (H a - b r a j s k a 2004: 94).

Trzy funkcje *czekaj* – operatora organizacji dyskursu – wymienione są we *Wprowadzeniu do gramatyki komunikacyjnej*:

- zmiana tematu konwersacji;
- kontrola uwagi rozmówcy oraz
- przerwanie jego wypowiedzi (A w d i e j e w, H a b r a j s k a 2006: 177).

Dla autorów *Słownika współczesnego języka polskiego* leksemy *czekaj* i *poczekaj* są potocznymi operatorami metatekstowymi:

czekaj – „w dialogu mówionym jest sygnałem dla partnera, aby wstrzymał się z mówieniem, gdyż druga osoba chce coś powiedzieć” (SWJP 1996: 142);

poczekaj – „tym słowem mówiący sygnalizuje chęć zatrzymania rozmowy dla zebrania myśli, powiedzenia o czymś ważnym (bo przyszło mu na myśl), zwrócenia na coś uwagi lub uspokaja rozmówcę, że zaraz coś powie” (SWJP 1996: 768).

Jak widać, choć w przypadku *czekaj* i *poczekaj* można mówić o ich niewątpliwiej funkcjonalnej synonimiczności, to jednak oba operatory metatekstowe posiadają odrębne hasła słownikowe, które wskazują na różnice w ich użyciu.

Autorzy *Innego słownika języka polskiego* sytuują *czekaj* / *poczekaj* w polszczyźnie potocznej i przypisują mu cztery funkcje:

- powstrzymanie kogoś od jakiegoś działania lub zatrzymanie kogoś na jakimś działaniu;
- przerwanie czyjejś wypowiedzi w celu sprostowania czegoś lub poproszenia o wyjaśnienie;
- zaznaczenie, że zaraz nastąpi wypowiedź mówiącego albo przerwa na zastanowienie;

– pogrozenie komuś (ISJP I 2000: 219; ISJP II 2000: 106).

Łatwo dostrzec, że dwie funkcje z wymienionych – druga i trzecia – organizują proces przekazu określonych informacji, dzięki czemu operator *poczekaj* może być zaliczony do leksykonu metatekstowego.

Czeskie *počkej / počkejte* jako sygnał fatyczny traktuje J. Hoffmannová¹², widząc w nim środek, który pozwala na przerwanie wypowiedzi rozmówcy i zadanie pytania w celu wyjaśnienia kwestii niezrozumiałych (Hoffmannová 2007: 232). Oprócz tej funkcji *počkej / počkejte* nierzadko rozpoczynają wypowiedź.

Rosyjskie źródła leksykograficzne, choć notują leksem *подожду(me)*, to jednak wskazują na jego funkcje prymarne, fatycznej nie uwzględniają.

Złożoność opisu wyrażen metatekstowych potwierdza artykuł hasłowy poświęcony wykrzyknikowi *подожду(me)* w [Wielkim słowniku objaśniającym języka rosyjskiego], w którym wskazuje się jego użycie w celu wyrażenia zdziwienia, niezgody oraz zaznaczenia, że mówiący chce o kimś lub o czymś sobie przypomnieć (WSOJR 2000: 874). To ostatnie określenie, co prawda nie wprost, ale odnosi się do funkcji metatekstowej.

W odróżnieniu od języka czeskiego i rosyjskiego, operatory metatekstowe w polszczyźnie mogą mieć formę utworzoną zarówno od czasownika aspektu dokonanego, jak i niedokonanego – *czekaj / poczekaj*. W dwu pozostałych językach operatory pochodzą od czasowników aspektu dokonanego.

Leksemy *čekej* i *жду* nie pełnią funkcji metatekstowej.

6.5.23.1. Metatekstowość *poczekaj (zaczekaj) / počkej / подожду* szczególnie wyraźnie widać wtedy, gdy sam nadawca przerywa generowanie tekstu, przypominając sobie coś, lub używa czasownika mówienia w celu otwarcia pola informacyjnego, np.:

- *Poczekaj, chcę ci coś powiedzieć...* (zasłyszane);
- *Počkej, chci něco říct...* (zasłyszane);
- *Подожду, я хочу сказать...* (zasłyszane).

6.5.23.2. Funkcja fatyczna badanych operatorów ujawnia się wówczas, gdy poprzedzają one wypowiedzi pytajne, np.:

- *Poczekaj, a on w końcu kupił ten samochód?* (zasłyszane);

---

¹² Autorka używa terminu „kontaktový výraz”, powszechnie przyjętego w czeskim językoznawstwie bohemistycznym.

- *Поčekей, а то вùбес jde?* (zasłyszane);
- *Подожди, а что он изучает в университете?* (zasłyszane).

Odnutowane przykłady pokazują pewne podobieństwo *počekaj* (za-
czekaj) / *počekей* / *подожди* do funkcjonowania operatorów *(po)stuchaj* /
posłyš / *(no)слушай* jako elementów inicjujących pytanie. K. Pisarkowa,
analizując *(po)stuchaj* w tej lokalizacji, określiła jego funkcję: przygo-
towanie i zmobilizowanie rozmówcy do odpowiedzi (Pisarkowa
1975: 22). To samo można powiedzieć o *počekaj* i jego odpowiedni-
kach, których funkcja ponadto sprowadza się do wyjaśnienia po-
wstałych niejasności. Zatem *počekaj* / *počekей* / *подожди* są ważnymi
elementami konstrukcyjnymi wypowiedzi, sprzyjającymi organizacji
i spójności dialogu. To swoiste „zatrzymanie” wynikające z samej se-
mantyki badanych leksemów ma na celu uporządkowanie procesu ko-
munikacji oraz zasygnalizowanie zakłóceń w jego przebiegu. Można to
prześledzić w przykładach, w których mówiący eksplicytnie odnosi się
do procesu myślenia, np.:

- *Поčekай, niech sobie przypomnę...* (zasłyszane);
- *Поčekей, vzpomínám si, už si vzpomínám...* (zasłyszane);
- *Подожди, я вспомнил!* (zasłyszane).

6.5.23.3. W badanych językach częstymi połączeniami są *ale po-
czekaj* / *ale počekей* / *но подожди*, które mogą sygnalizować zastrzeże-
nie, korektę lub prośbę o wyjaśnienie zaistniałego stanu rzeczy, np.:

- *Аle počekaj, to znaczy, že ciebie już wtedy nie będzie?* (zasłyszane);
- *Аle počekей, říkáš včera večer?* (zasłyszane);
- *Но подожди, ты говоришь, что тебе его жаль?* (zasłyszane).

Wskazane połączenia są najbardziej typowe. Wynika to z faktu, że
ale / *ale* / *но* wyrażają relację przeciwstawności, właściwą chęci skory-
gowania czegoś.

6.5.24. W komunikacji rosyjskiej odpowiednikiem polskiego
(po)czekaj może być operator *постой* (*постой-ка*), który pozwala na
przerwanie wypowiedzi rozmówcy. Może to być spowodowane różnymi
względami, często niezrozumieniem lub chęcią wyjaśnienia pewnych
kwestii. Tak operator *постой* (*постой-ка*) bywa używany w języku ro-
syjskim:

- *Постой, в таком случае чем же он управляет?* (zasłyszane);
- *Постой, значит он хочет вернуться?* (zasłyszane).

Przerwanie wypowiedzi rozmówcy, a następnie prośba o wyjaśnienie powodu, że *nocmoŭ* często inicjuje konstrukcję pytającą.

*Постой (ночмой-ка)*¹³ może pełnić funkcję pauzy wypełnionej, co szczególnie widać w sytuacji przypominania sobie czegoś lub problemów ze znalezieniem właściwego składnika wypowiedzi, np.:

– *Постой-ка... что я хотел сказать?* (zasłyszane).

Tak jak pozostałe operatory, *nocmoŭ (ночмой-ка)* może znajdować się w sąsiedztwie innych elementów metatekstowych: *a, ну, но, вот, да, так*.

6.6. Ważniejsze różnice między polskimi, czeskimi i rosyjskimi operatorami „słuchowymi”:

1. Funkcjonowanie w czeszczyźnie mówionej wzmocnionego wyrażenia metatekstowego *hele poslyš (poslouchej)*.
2. Używanie w języku rosyjskim wielu wariantów wyrażenia metatekstowych z *вот*.
3. Występowanie polskiego operatora *(po)słuchaj no*, czyli lokalizacji elementu *no* w postpozycji wobec *(po)słuchaj*.
4. Funkcjonowanie w komunikacji rosyjskiej operatora *nocmoŭ (ночмой-ка)*.
5. Funkcjonowanie specyficznych dla polszczyzny i ruszczyzny mówionej elementów inicjujących wypowiedź – *ano* i *да*.
6. Niepełnienie przez czeskie *čekej* i rosyjskie *жду* funkcji metatekstowej.

6.7. Przedstawiona analiza polskich operatorów typu *sluchaj* i ich odpowiedników czeskich i rosyjskich potwierdza ich przynależność do grupy „mocnych” wyrażenia metatekstowych. Operatory „słuchowe” są fatycznymi incipitami, pozwalającymi zarówno na rozpoczęcie rozmowy, jak i płynną zmianę jej tematu. Nierzadko stanowią one elementy wykorzystywane w strategii perswazyjnej.

---

¹³ Interesującą charakterystykę *nocmoŭ (ночмой-ка)* przedstawia M.G. Bieziajewa: „Внезапность прошедшей мысли подчеркивается структурой *постой-ка* (вариант – *постой*), связанной с процессом обдумывания и всегда предваряющей предложение, которое могло бы прийти в голову и раньше, если бы в расчет были приняты некоторые известные, но не осмысленные раньше обстоятельства, факты” (Беззязева 2002: 346). Opis ten w pełni można odnieść do polskiego *počzekaj* i czeskiego *počkej*.

7. Polskie, czeskie i rosyjskie „wzrokowe” wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej

Analizowane w tym rozdziale operatory metatekstowe typu *patrz* nie są zwykle wskazywane jako typowe sygnały fatyczne, częściej wymienia się *widzisz*, *vidíš* (*vidíte*) i *видишь* (*vidume*). Można sądzić, iż wynika to z samej semantyki tych quasi-czasowników, które odwołują się do zmysłu pozornie bierniej uczestniczącego w samym procesie komunikowania się. Odwoływanie się do rozumienia czy wzmaganie uwagi słuchowej rozmówcy wydaje się czymś na wskroś naturalnym, natomiast wzmaganie skupienia wzrokowego w ramy procesu komunikacji – który jest przecież głównie mówieniem i słuchaniem – wpisuje się jakby gorzej.

Można przypuszczać, że leksemy typu *(po)patrz*, *(po)dívej (se)* czy *(no)смотри* w mniejszym stopniu się zdesemantyzowały, noszą pierwotne cechy semantyczne. Funkcja metatekstowa, choć oczywista, nie jest ich funkcją wiodącą. To wszystko sprawia, iż w porównaniu z wieloma innymi operatorami, które zatraciły w rezultacie dużej frekwencji autonomiczne cechy semantyczne, wyrażenia „wzrokowe” (zwłaszcza w formie imperatywnej) zachowały większą skuteczność i ekspresywność.

7.1. W polskiej, czeskiej i rosyjskiej komunikacji językowej występują operatory kontaktu, które semantycznie odwołują się do zmysłu wzroku i są utworzone od następujących czasowników percepcyjnych: – *(po)patrzeć*, *zobaczyć*, *widzieć*, *spojrzeć* – w polszczyźnie;

- (po)dívat (se), koukat (kouknout), vidět – w czeszczyźnie oraz
- (no)смотреть, (no)глядеть, видеть w ruszczyźnie.

Mogą one przybierać w poszczególnych językach formę imperatywną, czyli odpowiednio:

- (po)patrz (niech pan (po)patrzy), zobacz (niech pan zobaczy), spójrz (niech pan spojrz);
- (po)dívej(te) (se), koukej(te) (se), koukni(ěte) (se);
- (no)смотри(me), (no)гляди(me).

Od czasowników *widzieć*, *vidět* i *видеть* tworzone są wyrażenia metatekstowe gramatycznie przybierające formę drugiej osoby trybu oznajmującego, czyli *widzisz*, *vidíš* (*vidíte*) i *видишь* (*видите*).

Brak możliwości utworzenia form rozkážnika od czasowników *widzieć*, *vidět* i *видеть* wynika z ich właściwości semantycznych. Będąc stanowymi czasownikami percepcyjnymi, w swoim znaczeniu nie zawierają pojęcia zmiany. Podmiot nie może zachowywać się aktywnie, stąd utworzenie formy rozkážnika nie jest możliwe (Grzesiak 1983: 14)¹.

Ponadto w języku czeskim używane są rozkážniki „wzrokowe” od czasownika *hledět* – *hled'* (*hle*) / *hled'te*, *heled'* (*hele*) / *heled'te* oraz *vida*² od *vidět*, wyspecjalizowane w pełnieniu funkcji fatycznej.

7.2. Funkcja fatyczna wyrażen *patrz*, *popatrz* i *widzisz* jest dostrzegana przez autorów polskich prac leksykograficznych (SWJP 1996: 728, 805, 1221; ISJP II 2000: 36, 179, 1000)³.

W *Słowniku współczesnego języka polskiego* leksemy *patrz*, *popatrz* i *widzisz* charakteryzowane są jako operatory metatekstowe będące sygnałami kontaktu między rozmówcami; jako takie operatory te stanowią zapowiedź nowej wypowiedzi (SWJP 1996: 728, 805, 1221).

Ciekawym komentarzem pragmatycznym opatrzone jest użycie w polszczyźnie mówionej wyrażenia *widzisz* w *Innym słowniku języka*

¹ Zarówno rosyjska forma rozkážnika *видь* (od *видеть*), jak i czeska *viz* (od *vidět*) są formami nieprawidłowymi. *Viz* w języku czeskim jest skrótem i odpowiada polskiemu *zob.*, czyli *zobacz*. Rosyjskie *видь* jest percypowane przez współczesnych Rosjan jako archaiczne.

² W gramatyce języka czeskiego leksem *vida* jest traktowany jako wykrzyknik.

³ Z. Czapięga nie wskazuje analizowanych form jako polskich operatorów metatekstowych i nie włącza do rosyjsko-polskiego leksykonu metatekstowego (Czapięga 2006: 109–137). Wydaje się jednak, że metatekstowy charakter tych wyrażen jest bezsporny.

polskiego, w którym oprócz pełnienia funkcji fatycznej podkreśla się zdolność *widzisz* do wytłumaczenia czegoś rozmówcy (ISJP II 2000: 1000).

W językoznawstwie polonistycznym analizowane formy są obiektem rozważań między innymi w pracach K. Pisarkowej (1975), U. Kriger (1983), B. Witosz (1988), K. Ożoga (1990), U. Żydek-Bednarczuk (1994) i B. Bonieckiej (1999).

K. Pisarkowa traktuje *widzisz* jako wariant stylistyczny *wiesz* i zalicza to wyrażenie do grupy sygnałów konatywnych kontynuujących, podgrzewających kanał od strony nadawcy (Pisarkowa 1975: 26).

Widzisz i *popatrz* U. Kriger traktuje jako warianty pozbawionych autonomicznej zawartości semantycznej przerywników podtrzymujących kontakt *sluchaj* i *wiesz* (Kriger 1983: 32).

B. Witosz wśród czasowników quasi-przestrzennych o silnym ładunku ekspresji, jak pisze, przypominających o obowiązku słuchania wymienia m.in. *popatrz* i *widzisz* (Witosz 1988: 26).

Formy metatekstowe typu *widzisz*, *zobacz* czy *popatrz* są dla K. Ożoga środkami fatycznymi, które otwierają pole informacji (Ożóg 1990: 59–60). Warto podkreślić, że badacz ten jako jeden z niewielu dostrzega metatekstowość *zobacz* (Ożóg 1990: 59). Inne źródła, w tym leksykograficzne, z reguły nie wskazują na metatekstowy charakter tego wyrażenia.

Operatory *zobacz*, *zobaczcie*, *spójrz*, *spójrzcie*, *patrz*, *patrzcie*, *popatrzcie*, *widzisz*, *widzicie* B. Boniecka rozpatruje w deskrypcyjnym modelu sytuacji i nazywa wypowiedziami nakłaniającymi do uwagi. Jest to bodajże jedyna praca językoznawcza, w której notowany jest operator *spójrz* (*spójrzcie*) (Boniecka 1999: 56).

Wyrażenia *widzisz* i *patrz* U. Żydek-Bednarczuk nazywa quasi-czasownikowymi sygnałami kontaktu i zalicza do grupy incipitów rozpoczynających rozmowę (Żydek-Bednarczuk 1994: 64–65).

Zgoła inny opis funkcjonowania analizowanych operatorów „wzrokowych” od wcześniej prezentowanych wyłania się w pracy A. Awdiejewa i G. Habrajskiej. Otóż badacze ci uważają *widzisz*, *zobacz*, *popatrz*, *ale patrz* za operatory perswazyjne stosowane głównie w opisach zdarzeniowych i uwikłane lub skierowane wprost do odbiorcy (Awdiejew, Habrajska 2006: 185). Tak więc to swoiste zachęcanie rozmówcy do przejawiania empatii jest, zdaniem autorów, funkcją dominującą tych wyrażań. Potwierdza to raz jeszcze postawioną przeze

mnie tezę, iż sygnały fatyczne tworzą zbiór heterogeniczny. Błędem byłoby dostrzeganie tylko łączącej badane wyrażenia funkcji fatycznej niejako w oderwaniu od ich udziału w innych działaniach interakcyjnych. Te właśnie działania ujawniają różnorakie przesunięcia funkcji, np. od fatycznej do perswazyjnej, która staje się funkcją wiodącą.

7.3. Podobnie funkcjonowanie *vidíš* postrzegają czescy leksykografowie i językoznawcy, podkreślając jego funkcję fatyczną i wzmacniającą (Cz – MiJ 2000: 285; SCzJL 2001: 491). Co ciekawe, jako przykład modelowych sygnałów fatycznych podaje się warianty *no vidíš* czy *tak vidíš* (Cz – MiJ 2000: 285).

W językoznawstwie bohemistycznym wyrażeniu *(po)dívej(te) (se)* przypisywana jest funkcja fatyczna (PGJCz 2001: 679; Grepl, Karlík 1998: 383).

Najbardziej dogłębnej analizy semantyczno-pragmatycznej czeskich operatorów kontaktu utworzonych od czasowników percepcji wzrokowej dokonała I. Kolářová w artykule *Některé významy a funkce sloves „podívat se”, „koukat / kouknout se”* (Kolářová 1999: 65–71)⁴. Autorka wymienia operatory *(po)dívej(te) (se)*, *koukej(te) (se)*, *koukni (ěte) (se)*, *hled' (hle) / hled'te, heled' (hele) / heled' te, vida, viz*. Zwraca uwagę na zjawisko często niedostrzegane – formy *(po)dívej(te) (se)*, *koukej(te) (se)*, *koukni (ěte) (se)*, stając się sygnałami fatycznymi, tracą związek z formami bezokolicznika i paradygmatami czasowników *(po)dívat (se)*, *koukat (kouknout) (se)*. Badaczka ponadto podkreśla wzajemną substytucję *koukej(te) / podívej(te) (se) / poslyš(te) / poslouchej(te)* w funkcji fatycznej, co stanowi dowód na desemantyzację i przejście tych wyrażen do form wykrzyknikowych (Kolářová 1999: 70–71). Wniosków tych nie można odnieść w pełni do analizowanych polskich operatorów „wzrokowych”. Otóż I. Kolářová przytacza przykłady wzajemnej substytucji operatorów „wzrokowych” i „słuchowych”:

– *Koukej / Koukejte / Podívej se / Podívejte se / Poslyš / Poslyšte / Poslouchej / Poslouchejte, já už to nevydržím;*

---

⁴ Różnica między *(po)dívej(te) (se)* a *koukej, koukni (se)* dotyczy także ich przynależności do określonego stylu funkcjonalnego. Wyrażenia *(po)dívej(te) (se)* są nienacechowane pod względem ekspresywno-emocjonalnym, czyli neutralne. Natomiast *koukej / koukni (se)* są potoczne, mniej staranne.

- *Koukej / Koukejte / Podívej se / Podívejte se / Poslyš / Poslyšte / Poslouchej / Poslouchejte, ted' to raději nech / nechte, promluvíme si o tom zítra;*
  - *Podívej / Podívejte, co kdybychom si ted'dali kávu a probrali to?;*
  - *Podívej / Podívejte, zkus/zkuste tam zavolat ještě jednou.*
- Zestawmy ze sobą ich możliwe polskie tłumaczenia w sferze kontaktów nieoficjalnych:
- *Patrz / Popatrz / Zobacz / Słuchaj / Posłuchaj, ja już tego nie wytrzymam;*
  - *Patrz / Popatrz / Zobacz / Słuchaj / Posłuchaj, lepiej to już zostawmy, porozmawiamy o tym jutro;*
  - *Patrz / Popatrz / Zobacz / Słuchaj / Posłuchaj, a może napijemy się kawy i to omówimy;*
  - *Patrz / Popatrz / Zobacz / Słuchaj / Posłuchaj, spróbuj tam zadzwonić jeszcze raz.*

Jak widać, w odróżnieniu od czeskich wypowiedzeń, polskie z operatorami „wzrokowymi” nie są akceptowalne, nie mogą zastępować „słuchowych”. Jeśli w języku czeskim operatory fatyczne *koukej(te) / podívej se / podívejte se* mogą poprzedzać radę, ostrzeżenie, propozycję, rekomendację, to w języku polskim operatory „wzrokowe” nie mogą poprzedzać aktów nakłaniających do działania. Operatory *patrz / popatrz / zobacz* pojawiają się prawie wyłącznie w kontekstach uzasadniających i motywujących. Są czystymi sygnałami fatycznymi, które przypominają funkcjonowanie operatora *wyobraž sobie* w pozycji inicjalnej wypowiedzi. *Patrz*, tak jak *wyobraž sobie*, zapowiada często treści zaskakujące, przekazywane na ogół w emocjonalnej formie.

Zakres użycia polskich wyrażeń jest znacznie węższy niż ich czeskich odpowiedników. Ten brak wzajemnej substytucji ma, oczywiście, znaczenie dla ustalenia ekwiwalencji między operatorami polskimi i czeskimi, zwłaszcza w przypadku tłumaczenia czesko-polskiego.

7.4. Określenie relacji między polskim (*po*)*patrz* a rosyjskim *смompy* jest zadaniem łatwiejszym, a to ze względu na podobieństwo do wcześniej omówionych relacji (*po*)*patrz* do jego czeskich odpowiedników.

Сmompu jest sygnałem fatycznym, którego rola sprowadza się do wzmożenia aktywności rozmówcy i przygotowania go do odbioru następujących po *сmompu* informacji. Podobnie jak czeski operator, *сmompu* może sygnalizować akt dyrektywny i nosić cechy funkcji perswazyjnej.

S.W. Andriejewa zalicza *смотре*⁵ do jednostek pozbawionych treści nominacyjnej, występujących w roli aktywizatorów, wzmacniających sens modalny następującej po nich propozycyjalnej części wypowiedzi (А н д р е е в а 2006: 53). Badaczka przytacza następujący przykład niezrozumienia metatekstowego użycia *смотре* przez nierodzimego użytkownika języka rosyjskiego:

- *Смотрю, я заказывал билет на пятницу... – Куда смотреть?* (А н д р е е в а 2003: 215).

S.W. Andriejewa tak to komentuje: „[...] в данном случае смотреть в буквальном смысле никто ни на что не предлагает, императив *Смотрю* только подготавливает собеседника к восприятию последующей информативной реплики” (А н д р е е в а 2003: 215).

W pracy leksykograficznej W.Ju. Melikiana znajdujemy artykuł hasłowy poświęcony *(но)смотре* i synonimicznemu *(но)гляди* wraz z możliwymi wariantami. Badacz wskazuje na pełnioną funkcję fatyczną: „*Смотрю(-те)*, коммуникема волеизъявления. Выражает призыв, просьбу обратить внимание” (М е л и к я н 2001: 178).

Metatekstowość *смотре* w pracach językoznawczych nie jest odnotowywana, jak sędzę, z powodu wieloznaczności samego leksemu, który może wyrażać ostrzeżenie, groźbę oraz zdziwienie. To wszystko wraz z mniejszą frekwencją użycia (w porównaniu z innymi tego typu wyrażeniami) powoduje, że jego sekundarna funkcja metatekstowa pozostaje jakby na drugim planie. Taki charakter *смотре* potwierdza podobna do innych wyrażań metatekstowych łączliwość z partykułami i spójnikami. Przytoczmy przykłady:

- *Ну пока, Витя. Жалко, что мы не едем вместе. Не вовремя ты расстроился... А то смотре, лучше будет – приезжай...* (Вампилов);
- *Ну смотре, я тебе поясню, почему я не понимаю смысл этого проекта* (zasłyszane).

Zatem użycie *смотре* w funkcji metatekstowej jest oczywiste. Mówiący mobilizuje rozmówcę do skoncentrowania uwagi na treściach, które zaraz przedstawi. Owe treści, poprzedzane przez polskie, czeskie i rosyjskie wyrażenia „wzrokowe”, zwykle są nowe, stanowią wynik przemyśleń mówiącego, czyli prezentują podsumowania, konkluzje,

⁵ Należy zwrócić uwagę na fakt rzadszego występowania wariantu aspektowego *посмотрю* w funkcji metatekstowej.

uzasadnienia itp. Ich presupozycję można przedstawić następująco: ‘zwróć uwagę na to, że...’.

Jak widać, ustalenie wzajemnej ekwiwalencji między polskimi, czeskimi i rosyjskimi operatorami „wzrokowymi” nie jest zadaniem prostym. Czeskie i rosyjskie operatory mają szerszy zakres użycia, mogą pojawiać się w kontekstach, w których polskie nie występują.

W kontekście tego, co zostało napisane, nieuzasadnione jest – a, niestety, często ma miejsce w praktyce – łączne rozpatrywanie operatorów kontaktu utworzonych od czasowników percepcji słuchowej i wzrokowej.

Wspólną właściwością polskich i czeskich operatorów percepcji wzrokowej jest wyrażenie po nich wzburzenia, zaskoczenia, zdziwienia, podziwu.

W odróżnieniu od *смотпу*, funkcja metatekstowa wyrażen *видишь* i *видишь ли* jest opisywana w rusycystycznych pracach leksykograficznych i językoznawczych. Rosyjskie źródła leksykograficzne jednak nie zawsze rozróżniają funkcje wyrażen *видишь* i *видишь ли*. Pierwszemu przypisuje się znaczenie potwierdzenia lub zanegowania czyjejs wypowiedzi (WSOJR 2000: 130), w drugim widzi się głównie wyrażenie pełniące funkcję fatyczną (WSOJR 2000: 130; SWSJR 1997: 55). Autorzy [*Słownika objaśniającego języka rosyjskiego*] traktują *видишь* i *видишь ли* jako synonimy i podkreślają odcień dezaprobaty, niedowierzania czy ironii (SOJR 2003: 82).

N.P. Kolesnikow w [*Słowniku wyrazów i wyrażen wtrąconych*] odnotowuje potoczny wariant *видишь ли* z następującym komentarzem: „[...] употребляется при желании обратить внимание на что-либо, подчеркнуть какое-либо обстоятельство” (Kolesnikow 2000: 12). Jak wynika z opisu, wyrażenie *видишь ли* jest charakteryzowane jako metatekstowy sygnał fatyczny. Co ciekawe, nie jest uwzględniony wariant *видишь*; jak się wydaje, wynika to z faktu traktowania *ли* jako elementu świadczącego o metatekstowości całego wyrażenia i znośzącego jego funkcję semantyczną.

„Заполнение паузы, во время которой говорящий ищет подходящее выражение, отвечая на вопрос собеседника” – tak określają funkcję *видишь ли* (*видите ли*) N.Ju. Szwidowa i W.W. Łopatin (KGR 1989: 505). Z tego wynika, iż dla badaczy *видишь ли* (*видите ли*) jest typową pauzą wypełnioną.

Z. Czapiga, konfrontując polskie *widzisz* i rosyjskie *видишь*, przypisuje im cechy środków językowych, które decydują o ciągłości wypowiedzi, podtrzymują kontakt między rozmówcami, zapobiegają dezintegracji tekstu, eliminują pauzy. Ponadto pozwalają wyrazić przekonanie odnośnie do czyjejs racji (C z a p i g a 2006: 114). Warto odnotować próbę autorki rozróżnienia operatorów *видишь* i *видишь ли*. Otóż według Z. Czapigi, „partykuła *ли* z formą czasownikową *видишь* wprowadza zarówno wyjaśnienie, jak i nieprzyjęcie wyjaśnień rozmówcy, często wzmocnione emocjami wzburzenia, oskarżenia, dezaprobaty. Używana jest w mowie potocznej, aby wyrazić oburzenie jakąś sytuacją” (C z a p i g a 2006: 117). Z. Czapiga podaje również polskie odpowiedniki *видишь ли*: *kto w to uwierzy*, *patrzcie (no)*, *wyobraźcie sobie*, *proszę sobie wyobrazić*, *no proszę*, *widzieliście ją*, *zrozum(cie)*, *rozumiecie*, *wiesz*, *wiecie*, *wie pan(i)* (C z a p i g a 2006: 120). Wszystkie te warianty podane są na podstawie przekładu z literatury pięknej, często wolnego, uwzględniającego inne normy przekładowe niż lingwistyka tekstu. Ta sytuacja dobrze ilustruje całą złożoność przekładu jednostek metatekstowych, dla których kryterium semantyczne nie jest jedynym. Można przecież widzieć w przytoczonym szeregu podobieństwo funkcjonalne. W moim rozumieniu, choć ekwiwalencja semantyczna jest kryterium pierwotnym, to trudno nie odmówić uzasadnienia „funkcjonalnemu” punktowi widzenia. Z zaprezentowanego przez Z. Czapigę zbioru można nie przyjąć za ekwiwalentne rosyjskiego *видишь ли* tych wyrażen, które bądź są kierowane do adresata zbiorowego – *zrozumcie*, *wiecie*, *rozumiecie*, bądź używane w sytuacji oficjalnej – *wie pan(i)*).

7.5.1. Użycie *(po)patrz / podívej / смомпу* jest początkiem swoistej prezentacji punktu widzenia mówiącego, niekiedy wyrażenia w stosunkowo emocjonalnej formie zdziwienia, zdumienia, zachwyty, niezadowolona itp. Podobnie jak inne operatory, badane wyrażenia otwierają pole informacji, a ich funkcja to zwrócenie uwagi rozmówcy na to, co zaraz zostanie powiedziane, np.:

- *Popatrz*, że mnie nikt nie namówił (Stasiuk);
- *Patrz pan*, panie nadleśniczy, że też na to sądu nie ma, odbierają i koniec (Kofta);
- *Podívej*, už se tolik času debatuje, snažím se opravdu zjistit jak to je (zasłyszane);
- *Koukej*, já vím, že se trápíš, vím co to je (zasłyszane);

- *Смотри, он знает английский, но зато сторожем в казино работает* (zasłyszane);
- *Смотрите. По-моему, Вадим, против тебя она опять что-то затевает* (Вампилов).

7.5.2. Analiza badanych operatorów w pozycji inicjalnej pokazuje istotne różnice między *popatrz* / *podívej* / *смотри*, wynikające ze wskazanej wcześniej substytucji (lub jej braku) z operatorami „słuchowymi”. Czeskie *podívej* i rosyjskie *смотри* mogą być fatycznymi sygnałami, które są wstępem do zadania pytania czy złożenia propozycji:

- *Podívej, co kdybychom to odložili na jindy?* (zasłyszane);
- *Смотри, может, сходим куда-нибудь сегодня?* (zasłyszane).

W polskiej komunikacji pojawienie się *(po)patrz* na początku tego rodzaju konstrukcji pytajnych nie jest akceptowalne. W podobnych kontekstach występuje operator percepcji słuchowej *(po)słuchaj*. Choćby to zjawisko uzasadnia wydzielanie i analizowanie operatorów „słuchowych” i „wzrokowych” jako odrębnych grup w leksykonie wyrażeni metatekstowych.

7.5.3. To, co wiąże badane polskie, czeskie i rosyjskie operatory, to podobieństwa w łączliwości z innymi elementami metatekstowymi, głównie spójnikami i partykułami. Badane operatory mogą być poprzedzone elementami, które nawiązują do wypowiedzi bądź mówiącego, bądź odbiorcy. Są niejako naturalną kontynuacją tego, co było wcześniej powiedziane. W lokalizacji inicjalnej spotykane są często spójniki łączne *i* (pol.), *a* (czes.) i *да* / *и* (ros.), np.:

- *I patrz, jak to się dziwnie składa, on wczoraj dzwonił do mnie w tej sprawie* (zasłyszane);
- *I popatrz, jak się zjawił, to zaraz zrobiło się weselej* (zasłyszane);
- *A podívej se, jak člověk v krizi reaguje agresivně* (zasłyszane);
- *A podívej se, když jsem dneska tady, sedím a povídám si s tebou, tak mám čistou hlavu, je mi líp, a dokonce cítím povinnosti* (zasłyszane);
- *И смотри, он оказался просто молодым* (zasłyszane);
- *Да смотри, как быстро теряются эти люди* (zasłyszane);
- *Да, смотри, как получается, мы договорились* (zasłyszane).

Użycie analizowanych formacji znamionuje podsumowanie, wnioskowanie. Jest wyraźnym nawiązaniem do wcześniejszego kontekstu. Widać podobieństwo do wyrażeni *i zobacz, a widziś i да видишь*.

7.5.4. Te same właściwości posiadają formacje, w których mamy do czynienia ze wzmocnieniem rozkaznika poprzez poprzedzenie go elementami *no* (pol.), *no* (czes.), *ну* (ros.). W ten sposób powstają wyrażenia *no (po)patrz*, *no (po)dívej (se)*, *ну смотру*, np.:

- *No patrz*, czego to człowiek nowego może się dowiedzieć o ludziach, których zna od lat (zastłyszane);
- *No podívej*, fotím už pár let, a doufám, že jak něco o teorii, tak opraxi vím (zastłyszane);
- *Ну смотру*, это дело твое. Я тебя обманывать не буду. Как обещал, так и сделал. С тебя пол-литра (Распутин).

Analiza przykładów potwierdza także wspólną właściwość *no* (pol.), *no* (czes.) i *ну* (ros.) – pełnienie funkcji sygnału rozpoczęcia wypowiedzi.

7.5.5. Należy odnotować występowanie w komunikacji polskiej wariantu *no i (po)patrz*, np.:

- *No i popatrz*, jak to jest: kiedyś na sam twój widok ręce mi latały, prawie że cię gwałciłam. A teraz nic nie czuję. Nic (Hen).

Regułą jest pojawianie się *no i (po)patrz* w kontekstach uzasadniających i motywujących.

7.5.5.1. Jeśli między *no (po)patrz* a *no i (po)patrz* w zasadzie trudno wskazać różnice dotyczące funkcjonowania w dialogu, to nie można już tego odnieść do *no ale (po)patrz*. Wyrażenie to, podobnie do również nieanalizowanych w literaturze przedmiotu *no ale wiesz*, *no ale rozumiesz*, *no ale (po)stuchaj*, nierzadko pojawia się w polszczyźnie mówionej. Przytoczmy przykłady:

- *No ale popatrz*, jakoś nigdy nie słyszałem o czymś takim (zastłyszane);
- *No ale popatrz*, w takiej sytuacji pracodawca ma obowiązek udzielić ci urlopu (zastłyszane).

Charakterystyczne dla *no ale (po)patrz* jest sygnalizowanie braku pełnej zgody mówiącego z tym, co było powiedziane wcześniej. Ta wyraźna polemiczność, a nawet perswazyjność to cecha wiodąca tego wyrażenia metatekstowego.

W czeszczyźnie mówionej formacja *no ale podívej (se)* pojawia się sporadycznie, w komunikacji rosyjskiej formacja *ну но (no)смотру* nie jest używana.

7.5.6. W odróżnieniu od czeskiego *no* i rosyjskiego *ну*, polski element *no* może znajdować się w prepozycji i postpozycji wobec rozkaznika, w tym przypadku – *(po)patrz*. Efekt jest taki sam – wzmocnienie uwagi rozmówcy:

– *Popatrz no, a ja zawsze myślałem, że studiowałaś medycynę* (zasłyszane).

Jego rosyjskim odpowiednikiem może być wyrażenie *ну смотри*, a także *(no)смотри же*, w którym partykuła *же* ma na celu takie samo wzmocnienie funkcji fatycznej co *no* w postpozycji wobec *(po)patrz*, por.:

– *Смотри же, он все-таки выполнил мою просьбу* (zasłyszane);

– *Посмотри же... есть люди, которых решения предсказуемы* (zasłyszane).

Należy zwrócić uwagę na brak ekwiwalencji między *(po)patrz* (*no*) a *смотри-ка*, gdyż różnice wynikają z funkcjonowania samych elementów – partykuły *-ка* i wykrzyknika-partykuły *no*. Jeśli funkcja rosyjskiej partykuły *-ка* sprowadza się do zmniejszenia kategoryczności rozkaznika (SWSJR 1997: 152), to opis funkcjonowania *no* w polskim języku mówionym jest odmienny – „słowa *no* używamy zwykle z formą trybu rozkazującego czasownika, aby wzmocnić nasze polecenie lub prośbę, niekiedy nadając im odcień pogroźki lub zapowiedzi czegoś” (ISJP I 2000: 1037). Mamy więc do czynienia, z jednej strony, z osłabieniem rozkaznika, a z drugiej, z jego wzmocnieniem. To właśnie nie pozwala mówić o wzajemnej ekwiwalencji tych wyrażen.

7.5.7. Ciekawym operatorem metatekstowym jest nienotowany w literaturze językoznawczej *ale (po)słuchaj no*, który należy traktować jako wzmocniony sygnał fatyczny, sygnalizujący wprowadzenie treści polemicznych z wcześniej wypowiedzianymi, mogący poprzedzać wyjaśnienie, usprawiedliwienie itp. Zwykle *ale posłuchaj no* pojawia się w kontekstach ekspresywnych. Trzeba zaznaczyć, iż podobnie zbudowanej sekwencji nie ma ani w języku czeskim, ani w rosyjskim.

7.5.8. W rosyjskim języku mówionym wyrażenie *(no)смотри* bywa często poprzedzane *вот*, częstym elementem konstrukcyjnym wypowiedzi. Jego duża frekwencja bierze się z wielości funkcji metatekstowych, które może pełnić, np.:

– *Вот смотри... как все сложилось. Хуже не могло* (zasłyszane).

W użyciach tego typu *вот* pełni funkcję elementu wzmacniającego sygnał fatyczny *смотри*, stając się jednocześnie częścią składową wyrażenia metatekstowego.

W prepozycji wobec samego *вот* mogą się lokalizować inne elementy metatekstowe, takie jak *а, и, ну, так*, np.:

- *А вот смотри, что получается: правительство говорит нам, что уровень жизни растет...* (zasłyszane);
- *И вот смотри, сколько времени прошло и ничего...* (zasłyszane);
- *Ну вот смотри... Все сначала смотрят на внешность и одежду...* (zasłyszane);
- *Так вот смотри, что происходит! Остается только выжить!* (zasłyszane).

Вот w wyrażeniach *а вот смотри / и вот смотри / ну вот смотри / так вот смотри* wzmacnia ich funkcję fatyczną. Co istotne, konteksty użycia wyrażen z *вот* lub bez niego się nie zmieniają. Praktyka translatorska pokazuje, że w przekładzie na inne języki element *вот* jest nierzadko opuszczany, nie tłumaczony. Uznaje się go za semantycznie pusty. Wydaje się, że w języku polskim i czeskim częstymi wariantami jego tłumaczenia są wcześniej już omówione elementy *no* (pol.) / *no* (czes.).

7.5.9. Analizowane wyrażenia metatekstowe mogą pojawiać się w sąsiedztwie elementów sygnalizujących przeciwstawieństwo, zastrzeżenie, kontrast, np. spójników przeciwstawnych. Nie inaczej jest w przypadku polskiego *ale (po)patrz*, czeskiego *ale (po)dívej* i rosyjskiego *но смотри*, np.:

- *Але попатрз, przecież to jest chore. Tak dalej nie można postępować* (zasłyszane);
- *Rozumiem, ale patrz, on jest mocny tylko w słowach* (zasłyszane);
- *Chápu, jak je to pro tebe těžké, ale podívej, nemůžeš se chovat tímhle způsobem* (zasłyszane);
- *Але podívej, já bych v tom žádné tajemství nehledal* (zasłyszane);
- *Он хороший, но смотри... на день рождения он не приехал...* (zasłyszane);
- *Да, согласен, но смотри, это же разные стили жизни, стили поведения* (zasłyszane).

Badane wyrażenia są na ogół polemiczne w stosunku do wcześniejszej wypowiedzi rozmówcy, którą doprecyzowują lub korygują. Niepo-

dobna nie postrzegać ich jak elementów perswazji, narzucających określony odbiór zjawisk czy działań.

Odrębnym zagadnieniem pozostaje zakres użycia badanych wyrażeń w poszczególnych językach. W języku polskim, jak już wspomniałem, zakres ten jest węższy. Formacja *ale (po)patrz* nie może poprzedzać różnego rodzaju wypowiedzi dyrektywnych, nie bywa używana jako element inicjujący groźbę, przestrogę itp. Nie może więc *ale (po)patrz* zastępować *ale (po)słuchaj*. W języku czeskim i rosyjskim taka wzajemna substytucja jest możliwa. Przytoczmy przykłady:

- *Ale podívej se, svátků je plno a slaví se fakt nejrůznější věci. Proč by i zamilovaní nemohli mít svůj svátek?* (radio);
- *Ale podívej se, já ji zavolám, aby mu to vysvětlila* (zastłyszane);
- *Ho смомпу, ты ведь добралась до дому без приключений?* (zastłyszane);
- *Ho смомпу, к вечеру возвращайся* (zastłyszane).

Podobne użycia *ale (po)patrz* nie są w polskiej komunikacji akceptowalne. Podobnie jak „wzrokowe” odpowiedniki niżej przytoczonych czeskich i rosyjskich ostrzeżeń czy groźb:

- *Ale podívej se, přestaň o sobě tvrdit jak seš úžasnej* (zastłyszane);
- *Ho смомпу, не перестарайся с такими словами!* (zastłyszane).

Jeszcze raz okazuje się, iż *ale (po)patrz* bliższy jest operatorom typu *ale zobacz* czy *zwróć uwagę* niż *(po)słuchaj*.

7.5.10. Otwarcie nowego pola informacyjnego, sygnalizowanie informacji istotnych z punktu widzenia mówiącego może następować przy użyciu ekwiwalentnych wyrażeń *bo patrz*⁶, *tak podívej*, *a mo смомпу*. Ich typową lokalizacją jest początek wypowiedzi, która stanowi reakcję na wcześniejszą replikę rozmówcy. Nierzadko jednak badane wyrażenia pojawiają się jako kontynuacja wypowiedzi własnej mówiącego i zapowiadają wyjaśnienie przyczyn działań, zachowań, reakcji itp. Zwykle poprzedzają usprawiedliwienie lub silną argumentację mającą na celu uzasadnienie jakiejś tezy, np.:

- *To, co mówisz, jest po prostu śmieszne, bo patrz, jeśli żadna ze stron nie chce ugody, to żaden sąd nie pomoże* (zastłyszane);

---

⁶ *Bo patrz* może być poprzedzone *no*, tworząc *no bo patrz*. Ta uwaga w równej mierze dotyczy analizowanego w tym rozdziale wyrażenia *bo widzisz*, którego wariantem jest *no bo widzisz*.

- *Bo patrz. Chodzi mi o to, że nie zawsze trzeba oceniać tylko rezultaty* (zasłyszane);
- *Tak podívej, není nic špatného, když je někdo v něčem dobrý* (zasłyszane);
- *Tak se podívej, já makám celý rok, abych si to mohl koupit!* (zasłyszane);
- *Tak koukej, něco ti musím o ní říct* (zasłyszane);
- *A то смотри... у них руки длинные. И там достанут* (zasłyszane);
- *Ну пока, Витя. Жалко, что мы не едем вместе. Не вовремя ты расстроился... А то смотри, лучше будет – приезжай...* (Вампилов).

Cechą znamionną czeskich i rosyjskich wyrażeń jest to, że mogą one poprzedzać określenie działań rozmówców. Wypowiedź *Tak koukej, něco ti musím o ní říct* nie może być więc przetłumaczona na polski **Bo patrz, coś ci muszę o niej powiedzieć*. Prawidłowe tłumaczenie powinno brzmieć: *Bo słuchaj, coś ci muszę o niej powiedzieć*. To zjawisko świadczy o braku wzajemnej substytucji nie tylko sygnałów metatekstowych *patrz* i *słuchaj*, ale także poszczególnych ich wariantów i jest zjawiskiem charakterystycznym dla polszczyzny.

7.5.11. Powyższe spostrzeżenie potwierdza łączliwość *(po)patrz* z *(a) więc, tak więc*, a w zasadzie brak tej łączliwości. Wyrażeń *(a) więc (po)patrz, tak więc (po)patrz* w zasadzie używa się w funkcji semantycznej. Użycia metatekstowe są sporadyczne, by nie powiedzieć, wyjątkowe. Co ciekawe, ewentualna formacja, którą można uznać za ekwiwalentną w języku rosyjskim – *так что смотри*, pojawia się w codziennej komunikacji, np.:

- *Так что смотри, меня можно найти все, что угодно* (zasłyszane).

7.5.12. W języku czeskim w funkcji sygnału fatycznego jest używany także wykrzyknik *hele* (*heled'*), który można tłumaczyć jako *(po)patrz, spójrz, (po)słuchaj*, np.:

- *Hele, mladej. Trapnej jseš leda tak ty, každej si tu může vyjádřit svůj názor!* (zasłyszane);
- *Heled', nevím o co ti jde, přece je to dobrá zpráva* (zasłyszane).

Zwykle na początku wypowiedzi *hele* (*heled'*) łączy się, podobnie jak inne czeskie wyrażenia metatekstowe, z *ale, tak, no* i *a*. Może posłużyć mówiącemu również do podwojenia sygnału fatycznego, *hele* (*heled'*) może bowiem być użyte razem z innymi wyrażeniami meta-

tekstowymi, np. *poslyš, poslouchej, podívej*, wobec których znajduje się zawsze w prepozycji, np.:

- **Hele, poslyš...** *nešlo by to nějak jinak?* (zasłyszane);
- **Hele, podívej se, většinou se to obrátí proti tobě** (zasłyszane).

Hele (*heled'*) w tego typu połączeniach jest dodatkowym elementem wzmagającym uwagę rozmówcy. Należy także podkreślić, że nierzadko w tych formacjach *hele* (*heled'*) stanowi element metatekstowy, natomiast drugi element pełni funkcję semantyczną. Mamy więc do czynienia z podwojeniem sygnału fatycznego, które wskazuje zarazem na asymetrię semantyczną między *hele* (*heled'*) a *poslyš(te)*, *poslouchej(te)*. Konteksty użycia *hele* (*heled'*) pokazują, że oprócz wskazywanego przez źródła leksykograficzne znaczenia *spójrz (no)* / *patrz (no)* (SCzP 2002: 151), może mieć również inne: *(po)sluchaj*, np.:

- **Hele, máš doma tuším nějaké zvíře, co?** (zasłyszane).

Taka interpretacja wynika również z faktu, że w języku czeskim *hele* (*heled'*) może otwierać pytanie. W tym przypadku semantyka „wzrokowego” wyrażenia metatekstowego, które odzwierciedla wiedzę mówiącego o pewnej rzeczywistości, uniemożliwia prawidłowe tłumaczenie. W analizowanym przykładzie mamy do czynienia z brakiem wiedzy, czyli użycie takiego wyrażenia zaburzyłoby niejako sens wypowiedzi.

7.5.13. Podobne właściwości co *hele* posiada operator kontaktu *vida*, gramatycznie skostniały imiesłów przysłówkowy od czasownika percepcji wzrokowej *vidět*, już praktycznie nieużywany. We współczesnym czeskim języku mówionym *vida* pełni funkcję kontaktową, nieodnotowywaną przez źródła leksykograficzne. *Słownik českého jazyka literackého* charakteryzuje leksem *vida* jako wykrzyknik wyrażający podziw lub zdziwienie (SCzJL 2001: 491). W *Słowniku czesko-polskim* w artykule hasłowym poświęconym *vida* znajdujemy dwa warianty jego tłumaczenia – *patrz(cie) no* oraz *otóż to* (SCzP 2002: 876). Nie wskazywana jest zatem możliwość tłumaczenia *vida* jako *(po)patrz* czy *(po)sluchaj*, choć konteksty użycia na to jednoznacznie wskazują, np.:

- **Vida, ty ani nevíš, kde seš** (zasłyszane);
- **Vida, mně nevadí ani slunce, ani déšť** (zasłyszane).

To jeszcze jeden dowód na niedostrzeganie kontekstów użycia wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej.

Funkcję metatekstową *vida* potwierdza również jego łączliwość z innymi elementami metatekstowymi: *ale, no, tak*.

Podobnie jak *koukej(te)* / *podívej(te) se, vida* może poprzedzać dyrektywne akty mowy – radę, ostrzeżenie, propozycję, rekomendację. W tym przypadku ich polskim ekwiwalentem będzie operator „słuchowy” (*po*)*słuchaj*. Wynika to z faktu występowania operatorów typu (*po*)*patrz* / *zobacz* jedynie w kontekstach uzasadniających i motywujących.

W wielu kontekstach użycia polskim ekwiwalentem *vida* będzie *proszę*.

7.5.14. Operator metatekstowy *spójrz*, jak już wspomniałem, nie jest opisywany w literaturze przedmiotu, na ogół nie wymieniana się go także w pracach leksykograficznych. Wynika to z wiodącej funkcji semantycznej leksemu *spójrz*, który rzadko bywa operatorem o funkcji fatycznej. W odróżnieniu od innych analizowanych w tym rozdziale operatorów, rodzimi użytkownicy języka polskiego rzadziej sięgają po *spójrz*. Potwierdza to zebrany przeze mnie materiał językowy⁷. Przytoczmy przykłady:

- *Spójrz, ludzie gonią za pieniędzmi i karierą, innych mają gdzieś* (zasłyszane);
- *Spójrz, już niejeden zrobił podobnie, zapisał się, a potem zrezygnował* (zasłyszane).

Wraz z innymi elementami metatekstowymi *spójrz* tworzy sekwencje *ale spółrz*, (*no*) *bo spółrz*, *i spółrz*, *a spółrz*, które pojawiają się w kontekstach uzasadniających i motywujących. Nie są wstępem fatycznym do zadania pytania czy aktu nakłaniającego rozmówcę do działania. To wszystko pozwala na stwierdzenie, iż *spójrz* posiada podobne charakterystyki jak omówiony dalej *zobacz*.

7.5.15. Operator *zobacz* w literaturze przedmiotu – o czym już pisałem – na ogół nie jest wymieniany. Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać w dominującej funkcji semantycznej tego leksemu. Ponadto zwykle jako parę aspektową traktuje się *patrzeć* / *popatrzeć*, zapominając o tym, że *zobaczyć* nie jest czasownikiem jednoaspektowym i tworzy parę aspektową z *patrzeć* na drodze supletywnej. W języku polskim *zobacz* oprócz swojego podstawowego znaczenia ‘patrzac postrzegaj’, posiada jeszcze np. ‘przekonaj się’.

---

⁷ Operator *spójrz* nie jest wymieniony przez K. Ożoga w *Leksykonie metatekstowym współczesnej polszczyzny mówionej* (O ż ó g 1990).

Wśród ewentualnych ekwiwalentów *zobacz* w języku czeskim należy przede wszystkim wskazać operator *koukni*⁸, który możliwych znaczeń ma jeszcze więcej, by wymienić tylko *dívej se* ('patrz'), *snaž se* ('staraj się') czy *pozoruj* ('obserwuj').

To właśnie polisemia leksykalna, która odnosi się do kategoryalnych znaczeń czasownikowych, powoduje, że ich funkcja metatekstowa jest traktowana jako peryferyczna. Odejście od funkcji semantycznej 'patrz na kogoś (coś)' i przejście do funkcji metatekstowej 'uważaj, mówię' szczególnie widać w pozycji inicjalnej w wypowiedzi, por.:

- *Zobacz, jeszcze wczoraj nie wierzyliśmy, że tak po prostu można to załatwić* (zasłyszane);
- *Zobacz, jak to jest. Wszyscy o tym wiedzą, ale każdy boi się o tym powiedzieć* (zasłyszane);
- *Koukni, já dělám u jedné firmy už dvanáct let* (zasłyszane);
- *Koukni, chci ti to vysvětlit, proč tohle komentovat nebudu* (zasłyszane).

Operatory *zobacz* / *koukni*, co pokazuje analiza, często sygnalizują wniesienie do dyskursu treści dodatkowych lub przytoczenie wniosków wynikających z oceny zaistniałego stanu rzeczy.

W każdym z przytoczonych przykładów możliwa byłaby zamiana *zobacz* / *koukni* na inne „wzrokowe” wyrażenie metatekstowe, a mimo to pozostałyby one akceptowalne.

7.5.16. Podobnie jak inne operatory, *zobacz* / *koukni* mogą być rozszerzone o jednostki metatekstowe i tworzyć następujące formacje:

- *a zobacz, no zobacz, zobacz no, ale zobacz, ale zobacz no*⁹, *bo zobacz, więc zobacz, i zobacz, no ale zobacz*¹⁰;
- *a koukni, no koukni, ale koukni, (no) tak koukni*.

Ekwiwalentem rosyjskim *zobacz* jest analizowane wcześniej (*no*)*смотри*.

7.5.17. Na odrębną analizę zasługują *widzisz*, *vidíš* i *видишь*, czyli wyrażenia metatekstowe mające formę 2. osoby trybu oznajmującego.

---

⁸ Ustanawiając ekwiwalencję między operatorami *zobacz* a *koukni*, uwzględniamy aspekt czasowników, od których zostały utworzone, jako dodatkowy element ekwiwalencji gramatycznej.

⁹ Wyrażenie *ale zobacz no* funkcjonuje analogicznie do wcześniej opisanego *ale (po)patrz no*.

¹⁰ Wyrażenie *no ale zobacz* jest na tle czeszczyzny i ruszczyzny zjawiskiem oryginalnym, analogiczne czeskie (*no* i *ale*) i rosyjskie (*ны* i *но*) elementy nie składają się na podobne sekwencje metatekstowe.

Z. Czapiga, przeprowadzając rosyjsko-polską konfrontację operatorów metatekstowych, sporo miejsca poświęca *видишь ли* i jego polskiemu odpowiednikowi, uznając je za modelowe operatory o funkcji fatycznej. Tak oto definiuje sam operator *видишь ли*: „[...] partykuła *ли* z formą czasownikową *видишь* wprowadza zarówno wyjaśnienie, jak i nieprzyjęcie wyjaśnień współrozmówcy, często wzmocnione emocjami wzburzenia, oskarżenia, dezaprobaty. Używana jest w mowie potocznej, aby wyrazić oburzenie jakąś sytuacją” (C z a p i g a 2006: 117). Ta definicja nie uwzględnia jednak najbardziej istotnej funkcji *видишь ли*, czyli pełnienia sygnału fatycznego. To właśnie *ли* przydaje fatyczności wyrażeniu *видишь ли*, które staje się wyspecjalizowanym środkiem skupienia uwagi rozmówcy. Autorka, wykorzystując bogaty materiał literacki, wymienia ewentualne polskie ekwiwalenty tekstowe *видишь ли*: *kto w to uwierzy, patrzcie (no), wyobraźcie sobie, proszę sobie wyobrazić, no proszę, widzieliście ją, zrozum(cie), rozumiecie, wiesz, wiecie, wie pan(i)* (C z a p i g a 2006: 120). Wydaje się jednak, że liczba możliwych ekwiwalentów, biorąc nawet pod uwagę wieloznaczność i wielofunkcyjność *видишь ли*, jest zbyt duża. Ponadto, zbiór ten nie jest jednorodny, w niektórych polskich wyrażeniach trudno dopatrzeć się symetrii semantycznej czy funkcjonalnej z ich rosyjskim odpowiednikiem. Oczywiście, autorka jest w znacznej mierze usprawiedliwiona, konfrontuje bowiem oryginał literacki i jego przekład, ale właśnie w tym ostatnim niekiedy trudno się doszukać dbałości o precyzję językową. Nie mówiąc już o tym, że nieoficjalnemu *видишь ли* są przypisane polskie odpowiedniki zarówno w sytuacji oficjalnej, jak i nieoficjalnej.

7.5.18. Cechami wspólnymi *widzisz / видишь / видишь (ли)* jest wzmoczenie uwagi rozmówcy oraz wyjaśnienie lub wytłumaczenie mu tego, o czym już była mowa. Różnorodność funkcji, które mogą pełnić, zależy, moim zdaniem, przede wszystkim od ich usytuowania w wypowiedzi, a także od łączliwości z innymi środkami językowymi. Te ostatnie właśnie precyzują często ich funkcję, zapowiadając określone treści.

7.5.19. Pozycja inicjalna *widzisz / видишь / видишь (ли)* w wypowiedzi wynika tylko z chęci skupienia uwagi rozmówcy. Operatory te wyraźnie odsyłają do wcześniejszej wypowiedzi, zwykle pytania. Nierzadko więc stanowią swoisty przedtakt udzielenia odpowiedzi, np.:

- *Widzisz, nie chciałem ci wcześniej nic o tym mówić, bo wiedziałem, że źle się czujesz* (zasłyszane);
- *Vidiš, teoreticky je to jednoduché, ale někde se to nedaří* (zasłyszane);
- *Видишь ли, телефон – это для некоторых избавление от одиночества. Я предполагаю, что у Ивана комната не очень большая...* (Алексин).

Trudno nie zauważyć, że badane operatory pozwalają mówiącemu na zastanowienie się nad formułowaniem wypowiedzi.

7.5.20. Tak jak inne wyrażenia metatekstowe, *widzisz*¹¹ / *vidiš* / *видишь* (*ли*) mogą być poprzedzone elementami, które nawiązują do wypowiedzi mówiącego lub wypowiedzi rozmówcy. Do tych ostatnich zalicza się elementy będące typowym wstępem do mówienia. W lokalizacji inicjalnej często pojawiają się spójniki łączne *i* (pol.), *a* (czes.) i *да* (ros.), np.:

- *I widzisz, właśnie przez takie plotki, tworzą się później różnego rodzaju potówienia* (zasłyszane);
- *A vidiš, nakonec mě napadlo to řešit jinak* (zasłyszane);
- *Да видишь, так дело выходит... Словом, не по пути мне* (Бакланов).

Używając określenia S.W. Andriejewej, *i* (pol.), *a* (czes.) i *да* (ros.) można uznać za komunikatywy „otwarcia” („начинательные” коммуникативы), będące reakcją na wypowiedź rozmówcy (Андреева 2006: 66). *I widzisz* / *a vidiš* / *да видишь* zapowiadają treści mające charakter podsumowania, wnioskowania. Jeszcze bardziej jest to widoczne w sekwencjach poszerzonych o partykułę *no* (pol.), *no* (czes.) i *ну* (ros.), czyli *no i widzisz*, *no a vidiš*, *ну видишь*, np.:

- *No i widzisz, od początku wiedziałem, że tak będzie. Niepotrzebnie się tak denerwowałaś* (zasłyszane);
- *No a vidiš, ty jsi to zvládl naprosto skvěle!* (zasłyszane);
- *Ну, видишь, не всё так просто, как ты думал* (zasłyszane).

Formacja *ну да видишь* w języku rosyjskim nie jest używana, analogiczną funkcję pełni *ну вот видишь*, np.:

- *Ну вот видишь, у нас общий интерес* (zasłyszane).

¹¹ Inny słownik języka polskiego odnotowuje synonimiczność wyrażen *widzisz*, *a widzisz* i *no widzisz*, których używamy, „gdy chcemy komuś zwrócić uwagę, że sytuacja potwierdza nasze przypuszczenia lub nasze stanowisko w jakiejś sprawie” (ISJP II 2000: 1000).

Daje się zauważyć podobieństwo użycia *ну вот видишь* do polskiego *no więc*¹² *widzisz* i czeskiego *no tak vidíš*, np.:

- *No więc widzisz, to nie jest tak łatwe, jak się wydaje* (zasłyszane);
- *No tak vidíš, já jsem ti to přece říkala* (zasłyszane).

Partykuły *no* w polskim, *no* w czeskim i *ну* w rosyjskim mogą być opuszczone. Funkcja tych elementów sprowadza się do wzmocnienia wypowiedzi, często potwierdzającej rację jej autora.

7.5.21. Opuszczenie partykuły *no* i jej czeskich i rosyjskich odpowiedników nie uniemożliwia użycia *widzisz* / *vidíš* / *видишь* (*ли*). Funkcję sygnału początku wypowiedzi w polszczyźnie mówionej pełni wtedy element *więc* lub *a więc*¹³, który jest środkiem nawiązania do wypowiedzi własnej lub rozmówcy. Warunki pragmatyczne użycia polskiego (*a*) *więc* spełniają czeskie *tak* i rosyjskie *так*. Oba mogą sygnalizować początek wypowiedzi, a ponadto nawiązywać do tego, co zostało wcześniej powiedziane. Za odpowiednik czeski *a (więc) widzisz* można zatem uznać *tak vidíš*, za rosyjski – *так видишь* (*ли*), np.:

- *A więc widzisz, nie ma odpowiedzi na to pytanie, ponieważ jest ono źle postawione...* (zasłyszane);
- *Tak vidíš, kolik je tady příležitostí. A ty ses bála, že si nevyberu a zůstanu sama...* (zasłyszane);
- *Tak видишь ли, чего-то нет на свете!* (zasłyszane).

7.5.22. Należy zwrócić uwagę na polski wariant *tak więc widzisz* oraz jego czeski odpowiednik *tak to vidíš*. W języku rosyjskim ekwiwalentną sekwencję metatekstową tworzy *так что видишь* (*ли*). Oprócz nawiązania do poprzedniej wypowiedzi, badane wyrażenia mają charakter podsumowujący, wyjaśniający, np.:

- *Tak więc widzisz, nie jest to tak łatwe, jak się wydaje* (zasłyszane);
- *Tak to vidíš, ona ani na telefon nereaguje* (zasłyszane);
- *Tak что видишь ли, не так-то это просто* (zasłyszane).

7.5.23. K. Ożóg, analizując operator metatekstowy *widzisz*, zwraca szczególną uwagę na wariant *a widzisz* i określa jego presupozycje:

---

¹² Nowy słownik języka polskiego badane *więc* definiuje jako modulant, który „w dialogu mówionym zapowiada wypowiedź jednego z partnerów, jest wstępem do mówienia, w toku wypowiedzi jest pauza wypełnioną dającą czas na zastanowienie się, często w połączeniu z *no*, *a* (*no więc*, *a więc*)” (NSJP 2005: 777).

¹³ Wiele źródeł, opisujących normę poprawnościową współczesnej polszczyzny, uważa użycie (*a*) *więc* na początku wypowiedzi za nieprawidłowe.

- ‘ostrzegałem cię wcześniej przed tym’;
- ‘można się było spodziewać tego, o czym powiedziałaś’;
- ‘to, o czym powiedziałaś, było oczywiste’ (O ż ó g 1990: 59).

Czeskim odpowiednikiem *a widzisz* wydaje się *a vidíš*. Na taką ekwiwalencję wskazują konteksty użycia wyrażenia *a vidíš*, np.:

- *A vidíš, nejdůležitější je tady změna v kvalitě výrobku* (zasłyszane).

Należy zarazem podkreślić, iż *a* w czeszczyźnie ma właściwości spójnika łącznego i przeciwstawnego, co niekiedy utrudnia ustalenie ekwiwalencji między *a vidíš* a polskimi *a widzisz* oraz *i widzisz*.

W rosyjskiej komunikacji językowej bliskim odpowiednikiem *a widzisz* jest wyrażenie *вот видишь*, np.:

- *Вот видишь, к чему приводит демократия. Выходит, я был прав* (zasłyszane);
- *Вот видишь, я же говорил тебе, что в конце концов получится* (zasłyszane).

Przytoczone użycia wyrażenia *вот видишь* pokazują podobne presupozycje jak ich polski ekwiwalent, czyli ‘ostrzegałem przed tym, co nastąpiło’, ‘widzisz, stało się tak, jak przewidywałem’. Należy jednak podkreślić, że w niektórych kontekstach odpowiednikiem *вот видишь* mogą być wyrażenia (*a*) *więc widzisz*, *i widzisz* czy *no widzisz*¹⁴. Ustalenie jednoznacznej, stałej symetrii funkcjonalnej nie jest bowiem możliwe, choćby z uwagi na indywidualne cechy i przyzwyczajenia rodzimych użytkowników poszczególnych języków. One przecież mają wpływ na powstanie takich czy innych presupozycji.

7.5.24. Z punktu widzenia analizy pragmatycznej ciekawym wyrażeniem metatekstowym jest *bo widzisz*. Partykuła-spójnik *bo* w wyrażeniu *bo widzisz* zachowuje cechy spójnika przyczynowego i dlatego służy do wyjaśnienia przyczyn lub motywów określonych zachowań. Użycie *bo widzisz* pozwala mówiącemu wyjaśnić zaistniały stan rzeczy, niekiedy bywa też wynikiem problemów z generowaniem tekstu. Odpowiednik rosyjski można znaleźć w *a mo видишь*, np.:

- *Jacek..., bo widzisz, to wszystko nie jest takie jednoznaczne i oczywiste...* (zasłyszane);

¹⁴ Omawiając poszczególne warianty operatora *видишь*, Z. Czapiga wskazuje na symetrię funkcjonalną między *вот видишь* a *no widzisz*. Zdaniem badaczki, obydwa operatory można w ten oto sposób zinterpretować: „byłem innego zdania niż ty lub ktoś trzeci, sytuacja potwierdziła moją rację i teraz powinieneś się zgodzić ze mną” (C z a p i g a 2006: 116).

- *A to видишь, он очень нервничает. И его можно, конечно, понять* (zasłyszane).

Jak już wspomniałem, we współczesnej czeszczyźnie jest kilka semantycznych ekwiwalentów polskiego spójnika *bo*, np. *protože, po-něvadž, nebot'*, jednak żaden z nich nie poprzedza *vidíš*, a jeśli nawet, to są to użycia rzadkie.

7.5.25. K. Ožóg w *o widzisz!* dostrzega, po pierwsze, operator metatekstowy, który jest jednocześnie wyrazem emocji mówiącego spowodowanych głównie zaskoczeniem, a po drugie, potwierdzenie wyboru odpowiedniego składnika (Ožóg 1990: 59–60).

Zebrany przeze mnie materiał wskazuje jednak bardziej na ekwiwalencję *o widzisz!* i *вот видишь!*, które są używane w celu wzmocnienia zaskoczenia, wyrażenia zadowolenia, zdziwienia itp., np.:

- *O widzisz! To właśnie to. Dzięki wielkie, bo w sumie chyba bym sobie nie przypomniał* (zasłyszane);
- *O widzisz! To już mam drugi powód, żeby tam pojechać* (zasłyszane);
- *Вот видишь! Я же говорил об этом!* (zasłyszane).

Nie ulega wątpliwości, że przytoczone polskie i rosyjskie wyrażenia metatekstowe występują w reakcji na replikę rozmówcy.

We współczesnej czeszczyźnie w badanej funkcji odnajdujemy *no vidíš!*, np.:

- *No vidíš! Tak je všechno v pořádku* (zasłyszane);
- *No vidíš! Málem bych zapomněla...* (zasłyszane).

To dzięki wykrzyknikowi *no* całe wyrażenie *no vidíš!* przybiera emocjonalny charakter.

7.5.26. Spójnik *ale*, który w polszczyźnie wyraża przeciwieństwo w zdaniach parataktycznych przeciwstawnych, może poprzedzać *widzisz*. Analogiczne formacje występują w języku czeskim i rosyjskim, np.:

- *Masz rację, ale widzisz, nigdy nie jesteśmy w stanie sprawdzić drugiego człowieka do końca* (zasłyszane);
- *Promiň, že jsem dnes nebyla do konce, ale vidíš... jsem prostě musela odejít dřív* (zasłyszane);
- [...] *Такой организации и таких людей у нас там, к сожалению, не имеется. Удав есть удав. Но, видишь ли, в то же время он не*

только удав, он еще и символ, и предзнаменование, и психологический флюид, слетевший на фюрера [...] (Домбровский).

Semantyka spójnika przeciwstawnego *ale / ale / no*, czyli wprowadzenie zastrzeżenia, zaakcentowanie pewnej opozycji wobec tego, co było wygłoszone wcześniej, zapowiada korektę, uzupełnienie treści wypowiedzianych przez rozmówcę.

Występowanie *widzisz / widzisz / видишь* w postpozycji wobec *ale / ale / no* nie tyle wynika z intencji manifestowania więzi fatycznej, ile jest elementem, który może spełniać inne zadanie komunikacyjne. Elementy *widzisz / widzisz / видишь* w badanej pozycji mogą pełnić funkcje pauz wypełnionych, wynikających z poszukiwania właściwej formy w sytuacji korygowania czy precyzowania wypowiedzi rozmówcy. Może być to wobec tego zabieg, mający na celu uniknięcie sytuacji konfliktowej, usprawiedliwiający czyjeś zachowanie, działania, oceny itp.

7.6. Do ważniejszych różnic między polskimi, czeskimi i rosyjskimi operatorami można zaliczyć:

1. Wielość czeskich operatorów „wzrokowych” wyspecjalizowanych w pełnieniu funkcji fatycznej.
2. Wzajemna substytucja operatorów „wzrokowych” i „słuchowych” w czeszczyźnie i ruszczyźnie mówionej.
3. Występowanie polskiego operatora *(po)słuchaj no*, czyli lokalizacji elementu *no* w postpozycji wobec *(po)słuchaj*.
4. Używanie w języku rosyjskim wielu wariantów wyrażen metatekstowych z *vom*.
5. Funkcjonowanie w języku czeskim oryginalnych – na tle polszczyzny i ruszczyzny – „podwojonych” sygnałów metatekstowych *hele (po)divej se, hele koukej* itp.
6. Występowanie w czeskiej komunikacji „wzrokowych” operatorów sygnału *vida* w kontaminacjach z innymi elementami, np. *ale, no, tak*.

7.7. „Wzrokowe” operatory metatekstowe nierzadko pomijane są w opracowaniach dotyczących opisu sygnałów fatycznych. Praktyka codziennej komunikacji językowej pokazuje, iż funkcja metatekstowa nie jest ich funkcją wiodącą. Zwraca uwagę odmienne funkcjonowanie polskich operatorów „wzrokowych” od ich czeskich i rosyjskich odpowiedników.

8. Polskie, czeskie i rosyjskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej kontrolujące przebieg komunikacji

8.1. W swoim omówieniu struktury i funkcji pytań B. Boniecka wyróżnia wśród nich tzw. pytania dopingujące (pytania zagrzewające, pytania-bodźce) i przypisuje im intencję – zachęcenie rozmówcy do zabrania głosu (B o n i e c k a 2000: 134–164). Jest to rozróżnienie istotne dla analizy przebiegu komunikacji językowej. Wskazuje ono bowiem na pełnioną przez te pytania funkcję metatekstową, czyli sygnalizowanie oczekiwania na reakcję rozmówcy. Jako typowy przykład pytania dopingującego autorka podaje *nieprawdaż?*, choć, jak sama zauważa, samo pytanie może przybrać i inną postać, np. *prawda?*, *co o tym myślisz?* itp. Dla B. Bonieckiej w tego rodzaju pytaniach ważniejszy jest brak eksplicytnie wyrażonej zachęty typu ‘pytam, więc, proszę, odpowiedź’ (B o n i e c k a 2000: 136).

A. Awdiejew przy omawianiu polskich i rosyjskich operatorów modalno-syntagmatycznych podkreśla bardzo częste używanie postpozytywnych operatorów pytań. Jako przykłady wymienia polskie *nieprawdaż?*, *tak?*, *prawda?*, *no nie?* oraz rosyjskie *не правда ли?*, *да?*, *правда?*, *не так ли верно?* (A w d i e j e w 2004: 111).

Leksemy typu *tak?*, *no nie?* i *prawda?* U. Żydek-Bednarczuk zalicza do kroków kontrolujących i przypisuje im funkcję sprawdzania rozumienia treści przez partnera. Autorka w tego typu kroku dostrzega powątpiewanie w prawdziwość słów rozmówcy oraz element spraw-

dzający prawidłowy przebieg rozumienia (Ž y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 69). Pogląd o powątpiewaniu w prawdziwość wypowiedzi rozmówcy jako funkcji wiodącej analizowanych operatorów wydaje mi się kontrowersyjny. Przedstawiony dalej polski, czeski i rosyjski materiał empiryczny tego nie potwierdza. Moim zdaniem, użycie tego typu jednostek wynika głównie z chęci zmotywowania rozmówcy do zabrania głosu, często przyjęcia sugerowanego mu przez mówiącego punktu widzenia. Bezsporny natomiast wydaje się wniosek badaczki dotyczący stwarzania przez analizowane operatory podtekstów emocjonalnych, które dynamizują proces komunikacji (Ž y d e k - B e d n a r c z u k 1994: 70).

W zwrotach *no nie?* i *prawda?* B. Witosz widzi sygnały świadczące o potrzebie akceptacji mówiącego odnośnie do tego, co powiedział (W i t o s z 1988: 27). Podobny sąd wygłasza M. Danielewiczowa, która uznaje *prawda?*, *nieprawdaż?*, *tak?*, *czyż nie?* za semantyczne komponenty pytań o potwierdzenie (D a n i e l e w i c z o w a 1996: 79).

Istotę użycia analizowanych leksemów¹ w komunikacji językowej charakteryzuje D. Rytel; pisze: „[...] dodatkowym znaczeniem wprowadzanym przez elementy modalne jest chęć oddziaływania nadawcy na adresata oraz wyrażanie stosunku emocjonalnego nadawcy wobec przekazywanych treści. Nadawca pośrednio może określać swoją postawę wobec treści sądu umieszczając w pytaniach rozstrzygających wyrażenie prawdziwościowe spełniające funkcję potwierdzającą. [...] W pytaniach rozstrzygających spośród środków modalnych pojawiają się przede wszystkim wyrażenia potwierdzające: *pravda*, *opravdu*, *skutečně*, które explicite wskazują na charakter odpowiedzi, jakiej oczekuje nadawca” (R y t e l 1982: 65). Jak widzimy, autorka podkreśla perswazyjność wypowiedzi zawierających tego typu elementy, co jest zgodne z moim poglądem dotyczącym roli wyrażen metatekstowych w wypowiedzi. Owa rola nie sprowadza się do pełnienia przez nie wyłącznie jednej funkcji.

Choć praca *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej* K. Ożoga nie jest poświęcona wyłącznie zagadnieniu elementów metatekstowych w pytaniach dopingujących, to autor analizuje operatory kontaktu ze strony nadawcy, a wśród nich interesujące mnie prowokacje fatyczne pobudzające rozmówcę do mówienia. Badacz wymienia

---

¹ Autorka nie używa terminów z elementem *metatekstowy*.

między innymi jednostki leksykalne *nie?*, *tak?*, *co nie?*, *no nie?*, *prawda?*, *nieprawda?*, *nieprawdaż?* i traktuje je jako akty dyrektywne, które mogą pojawić się po wypowiedzi w celu uzyskania jej potwierdzenia (O ż ó g 1990: 30–34).

8.2. W czeskiej literaturze przedmiotu tego rodzaju pytania nazywane są rozłącznymi („otázky presumptivní”); w tych pytaniach mówiący „předjímá, tj. víceméně předpokládá, platnost toho, co se v nich jako kladný nebo záporný (o) vyjadřuje. Je v nich vyloučena alternace kladu a záporu” (G r e p l, K a r l í k 1998: 462). Autorzy [*Skladni jazyka českého*] zwracają uwagę na istotę tych pytań, które w zasadzie są zdaniami oznajmującymi, a o ich funkcji pytania decydują partykuły wtrącone *ne*, *ano*, *co*, *že* itp. (G r e p l, K a r l í k 1998: 462).

Metatekstowy charakter wymienionych jednostek (autorka używa określenia „přídavný výraz”) dostrzega Olga Müllerová, która traktuje leksemy typu *že ano*, *jo* czy *ne* jako sygnały fatyczne („členicí signál s kontaktovou funkcí”) (M ü l l e r o v á 1994: 64–66). Co oczywiste, autorka odnosi *ano*, *jo*, *že*, *vid’* czy *ne* do konkretnych wypowiedzi pytajnych, pisząc, że „stávají na konci replik a tvoří úseky se samostatným (většinou antikadenčním) průběhem” (M ü l l e r o v á 1979: 76).

8.3. Problematyka wypowiedzi dopingujących, w szczególności elementów je tworzących, znajduje się w centrum zainteresowania językoznawców rosyjskich, głównie tych analizujących język potoczny (З е м с к а я 1988: 16–17), a także ocenę prawdziwości w kontekście dialogu (А р у т ю н о в а 1999: 593–595). Badacze dostrzegają ich funkcję fatyczną, widzą w nich jednostki języka mówionego, natomiast nie zawsze określają konteksty ich użycia.

„В непринужденной, разговорной речи могут употребляться вопросительные частицы, привлекающие внимание собеседника к вопросу или побуждающие его к ответу: *что, что же, как, что ли, или, а, правда, не правда ли, так, так ведь, не так ли*” – konstatują autorzy [*Gramatyki rosyjskiej w zarysie*] (KGR 1989: 463). To stwierdzenie uprawnia do traktowania wymienionych partykuł jako wyrażań metatekstowych w strukturze pytań dopingujących w mówionej ruszczyźnie.

8.4. Elementem wspólnym polskich, czeskich i rosyjskich pytań dopingujących jest zachęcenie rozmówcy do udzielenia szybkiej odpo-

wiedzi, zajęcia stanowiska wobec czegoś, wyrażenia zgody z wygłoszonym wcześniej sądem itp. Ponadto należy podkreślić, że analizowane pytania są uwikłane w strukturę konstrukcji oznajmujących, a wyrażenia metatekstowe pozostają w nich jedynymi wyznacznikami pytalności.

8.4.1. Jako punkt wyjścia analizy najczęściej używanych wyrażen tego typu w polskiej komunikacji językowej przyjąłem potoczne wyrażenie metatekstowe *co?*. Właśnie ono może być uznane za modelowy element pytań dopingujących w potocznej polszczyźnie mówionej. Jego zadanie jest dwojakie – po pierwsze, stanowi sygnał fatyczny, a po wtóre, funkcjonuje jak typowy akt dyrektywny, pobudzający do odpowiedzi². Sferą użycia *co?* jest polszczyzna potoczna, co w zasadzie wyklucza jego stosowanie w sytuacji oficjalnej. Z tego też względu wyrażenie *co?* spotykamy głównie w sytuacji nieoficjalnej, np.:

- *Na pohybel wszystkim... to jest ładny toast, co?* (film);
- *Elegancik ze mnie, co?* (Sowa).

8.4.2. W języku czeskim odpowiednik znajdujemy w analogicznym metatekstowym *co?*, np.:

- *To je nářez, co?* (Viewegh);
- *To asi nemyslíš vážně, co?* (zasłyszane).

Ewentualne bardziej ekspresywne warianty *co?*, czyli *což?* i *cože?*, choć mogą być użyte w badanej funkcji, występują rzadziej, np.:

- *Nikdo z nás tam asi nebude, což?* (zasłyszane).

Niewątpliwa symetria semantyczna i funkcjonalna czeskiego i polskiego *co?* pozwala na traktowanie ich jako pary podstawowych odpowiedników.

8.4.2.1. Jednocześnie jednak trzeba zwrócić uwagę na czeskie wyrażenie *že?*, które również jest używane w badanej funkcji, np.:

- *Když už změna stroje, tak proč ne taky změna kabátu, že?* (zasłyszane);
- *Ona měla tři děti, že?* (zasłyszane);
- *Mohl bych ti něco dát na uvítanou, že?* (zasłyszane);
- *Vy jste ale měl víc nabídek, že?* (zasłyszane).

Należy podkreślić brak nacechowania stylistycznego *že?*, które w odróżnieniu od *co?* jest stylistycznie neutralne.

---

² Szczegółowy opis metatekstowego leksemu *co?* na początku i końcu wypowiedzi podaje K. O ż ó g (1990: 162)

8.4.2.2. Częściej używane są we współczesnej czeszczyźnie mówionej warianty wyrażenia *že?* poszerzone o element potwierdzenia lub negacji: *že jo?*, *že ano?*, *že ne?*. To właśnie one zwykle kończą pytanie dopingujące.

O. Müllerová przypisuje *že ano?* funkcję środka fatycznego, mającego znaczenie 'dopominania się akceptacji' (Müllerová 1994: 57). Ta charakterystyka w równym stopniu dotyczy *že jo?* i *že ne?*³.

Przytoczmy przykłady:

- *Tolerance musí mít svý hranice, že jo?* (zasłyszane);
- *Honzo, musí to být celkem zajímavý pocit, že ano?* (zasłyszane);
- *Ted mě napadá, že to není nic pro mě, že ne?* (zasłyszane).

Zebrany materiał pokazuje pewną prawidłowość – czeskie pytania dopingujące, kończące się wyrażeniami *že ano?* i *že jo?* na ogół nie zawierają wcześniej wyrażonej negacji, którą można częściej spotkać w konstrukcjach z *že ne?*.

W odróżnieniu od *co?*, użycie *že jo?*, *že ano?*, *že ne?* mamy do czynienia ze wskazywaniem rozmówcy określonej repliki. Podobnie zresztą jak w przypadku polskich odpowiedników *tak?*, *czy tak?*, *czyż nie?*⁴. Nie sposób więc nie mówić o pełnionej przez badane wyrażenia funkcji perswazyjnej, czyli oddziaływania na stan mentalny rozmówcy. Innymi słowy, o tego rodzaju wyrażeniach można mówić jako o aktach dyrektywnych, będących elementem perswazji językowej.

8.4.3. W języku rosyjskim odpowiednikiem polskiego *co?* jest *что?*, którego szczegółowy opis funkcjonowania we współczesnym języku rosyjskim przedstawia B.P. Ardientow (Ардентов 1973)⁵. Autor odnotowuje stosunkowo rzadkie pojawianie się *что?* w badanej przeze mnie funkcji, wskazując na znacznie częściej używane *что ли* (*ль*)?, wzmacniające pytanie (Ардентов 1973: 50). Zdaniem autora, „в отличие от вопросительной частицы *что?* вопросительная частица *что ли?* занимает в предложении постпозитивное положение, ставясь после слова, в котором заключено главное в вопросе”

³ O. Müllerová zwraca uwagę na zróżnicowanie regionalne sygnałów fatycznych i sytuacji postpozycyjne *že jo?* / *jo* głównie w środkowych Czechach, natomiast *že i ne?* na Morawach (Müllerová 2007: 292).

⁴ *Tak?*, *nie?*, *czy tak?*, *no nie?*, *prawda?* itp. B. Boniecka traktuje jako słowa mające wartość upewnienia (Boniecka 2000: 180).

⁵ B.P. Ardientow *что* i *что ли* charakteryzuje jako partykuły pytające (Ардентов 1973: 49–54).

(Ардентов 1973: 51). Podobny opis funkcjonowania wyrażenia metatekstowego *что ли* (ль)? podają i inne źródła leksykograficzne – „употребляется в конце вопросительного предложения после указания на наиболее вероятный ответ” (SWSJR 1997: 389). Oto przykłady:

- *Болен, что ли?* (Маканин);
- *Ты что, дубина, не понимаешь ситуации, что ли?* (Ким).

8.4.3.1. Analiza ewentualnych ekwiwalentów polskiego *co?* w rosyjskiej komunikacji językowej pokazuje wiele podobieństw między nim a innym operatorem metatekstowym *a?*, i to na dwóch poziomach – stylistycznym i funkcjonalnym. Po pierwsze, rosyjskie *a?*, podobnie jak *co?*, jest potoczne, czyli nacechowane stylistycznie, a po drugie, umieszczone na końcu wypowiedzi, pobudza do udzielenia odpowiedzi, np.:

- *Что-то давно у вас не было чистки – выгонят и будешь бегать искать работенку, а?* (Маканин);
- *Неплохо пьешь, отец, а?* (Маканин).

Sygnał fatyczny *a?* na końcu wypowiedzi można traktować jako apelowanie o zgodę w formie pytania, choć rozmówcy pozostawia się możliwość odmowy. W dodatku oczekiwana jest zgoda wyrażona szczerze, co jest wyrazem respektowania rosyjskiej normy kulturowej – mówienia tego, co się myśli i czuje (Чернышева 2006: 226).

Wydaje się, że niewątpliwa symetria funkcjonalna między polskim *co?* i rosyjskim *a?* jest niekiedy jakby niedostrzegana.

8.4.4. Wspecjalizowanym polskim wyrażeniem metatekstowym, które samo jest pytaniem, a ponadto może tworzyć pytania dopingujące, jest *nieprawdaż?*⁶.

B. Boniecka traktuje *nieprawdaż?* jako wzorcowy przykład pytania dopingującego i zauważa, że „dla pytań typu *nieprawdaż* nie da się przewidzieć jednego typu repliki. Równie często jak znak przeczenia w odpowiedzi może pojawić się wypowiedzenie powielające sekwencję pytającą, sam składnik rematyczny, jakiś nieartykułowany dźwięk, a także milczenie. Reakcją na pytania dopingujące wskazanego rodzaju mogą być wreszcie oznaki emocji, np. pisk, śmiech, sapnięcie”

---

⁶ W *Innym słowniku języka polskiego nieprawdaż* jest traktowane jako wariant książkowy *nieprawda* (ISJP I 2000: 1005). Inne źródła leksykograficzne *nieprawdaż* traktują często jako wzmocnione *nieprawda*.

(Boniecka 2000: 137). Dyskusyjny wydaje się wniosek badaczki o stosunkowo częstym pojawianiu się *nieprawdaż?* w potocznej polszczyźnie. Tym bardziej, że ten operator powszechnie jest kojarzony ze stylem książkowym.

Wiele wspólnego można dostrzec między *nieprawdaż?* a *prawda?*. To ostatnie umieszczone na końcu wypowiedzi jest elementem dopinającym rozmówcę do zajęcia określonego stanowiska, najczęściej zgodzenia się z tym, co zostało powiedziane, np.:

- *Ona już tam nie pracuje, **nieprawdaż?*** (zasłyszane);
- *Pieknie tam, **prawda?*** (film).

W odróżnieniu jednak od *nieprawdaż*, wyrażenia *prawda* można użyć w badanej funkcji również na początku wypowiedzi. Ponadto *prawda* może być także odpowiedzią lub elementem powtórzonym na początku repliki.

8.4.5. W języku czeskim odpowiednikiem polskich *nieprawdaż* i *prawda* może być wyrażenie *není-liž pravda?*, używane głównie w sytuacji oficjalnej, np.:

- *To není špatné řešení, **není-liž pravda?*** (zasłyszane).

Należy wspomnieć o możliwym użyciu wariantu *není-li pravda?*, mającego bardziej książkowy charakter.

8.4.6. W języku rosyjskim odpowiedników *nieprawdaż* i *prawda* należy upatrywać w wyrażeniach metatekstowych *не правда ли?*, *правда ли?*, *правда?*, np.:

- *Но это же не совсем правда, **не так ли?*** (zasłyszane);
- *Сергея, уж теперь телеграмма наша, наверное, пришла, **правда?*** (Распутин).

Praktyka komunikacji językowej pokazuje ciekawą prawidłowość – *не правда ли?* zwykle umieszcza się na końcu wypowiedzi, natomiast *правда ли?* na jej początku.

8.4.7. Próbę przekonania rozmówcy do punktu widzenia mówiącego dobrze ilustruje wyrażenie *czyż nie (tak)?*, np.:

- *Przecież takim przypadkiem powinna zająć się policja, **czyż nie tak?*** (zasłyszane);
- *A człowiek, który nic nie potrzebuje, nie potrzebuje również pomocy, **czyż nie tak?*** (zasłyszane).

Często *czyż nie tak?* wieńczy efekt przemyśleń mówiącego, określenie jego stanowiska w danej sprawie, rzadziej – wskazuje na pod-

jęcie jakichś działań. Wyraźne jest oczekiwanie zgody ze strony rozmówcy.

W języku rosyjskim za odpowiednik *czyż nie tak?* można uznać wcześniej już wymienione wyrażenie *не так ли?*, np.:

- *Это неудачное время года для покупок, не так ли?* (zasłyszane);
- *Весьма интересно! Но начали вы с русского, не так ли?* (Шалимов).

Wydaje się, że czeskimi odpowiednikami *czyż nie tak?* mogą być analizowane już *že ano?* (*že jo?*), *že ne?*. Oprócz tego, zwracają uwagę wyrażenia *nebo ne?* / *nebo ano?* (*nebo jo?*), które w komunikacji czeskiej mają wysoką frekwencję, np.:

- *Ty tomu přece sám nevěříš, nebo ano?* (zasłyszane);
- *Ty tam přece nechceš být, nebo ano?* (zasłyszane);
- *Vhodné téma pro zamyšlení, nebo ne?* (zasłyszane);
- *Dnes už asi znáte jeho jméno, nebo ne?* (zasłyszane).

Analiza formacji *nebo ne?* / *nebo ano?* (*nebo jo?*) pokazuje prawidłowości ich funkcjonowania w konkretnych typach wypowiedzi. Otóż *nebo ne?* zamyka wypowiedzi niezawierające zaprzeczenia w treści propozycjonalnej, natomiast *nebo ano?* (*nebo jo?*) – wypowiedzi z negacją.

8.4.8. Odpowiedników czeskich *nieprawda?* i *prawda?* należy upatrywać w wyrażeniach metatekstowych *vid'* i *vid'te*. Operatory te są zjawiskiem oryginalnym na tle języka polskiego i rosyjskiego. Obsługują one sferę kontaktów zarówno oficjalnych (*vid'te*), jak i nieoficjalnych (*vid'*). Umieszczane są wyłącznie na końcu wypowiedzi, inna ich lokalizacja nie jest możliwa. Właśnie w *vid'* i *vid'te* widzieć należy ekwiwalenty polskiego *prawda* jako elementu zamykającego pytanie dopingujące, np.:

- *To asi nemyslíš vážně, vid'?* (zasłyszane);
- *Pane Nováku, vy máte vysokou školu, vid'te?* (zasłyszane).

Na potwierdzenie tezy o ekwiwalencji *prawda* – *vid'(te)* można przytoczyć analogiczne konstrukcje *prawda že tak?*, *prawda že nie?* – *vid' že ne?*, *vid' že jo (ano)?*. Przytoczmy przykłady z postpozytywnymi operatorami pytania *prawda že tak?*, *vid' že jo (ano)?*:

- *Karp przecież jest rybą, a ryby w końcu jedzą wodorosty, prawda že tak?* (zasłyszane);
- *A nasz tata to na takich pracuje, prawda že tak?* (zasłyszane);
- *To si asi děláš legraci, vid' že ano?* (zasłyszane);
- *A ty nám v tom pomůžeš, vid' že jo?* (zasłyszane).

Operatory *prawda że tak?* i *vid' že jo (ano)?* w odnotowanych przykładach mogłyby zostać zastąpione synonimicznymi *prawda?*, *tak?* w polszczyźnie oraz *vid'?*, *jo (ano)?* w czeszczyźnie. Można zatem definiować omawiane formacje jako wzmocnione, „podwojone” warianty wyrażen metatekstowych, których funkcja sprowadza się do oczekiwania na zgodę rozmówcy. Oprócz oczywistego podgrzewania kanału komunikacyjnego, analizowane operatory wyrażnie sugerują odpowiedź, której oczekuje mówiący. To pozwala przypisywać *prawda że tak?* i *vid' že jo (ano)?* pełnienie funkcji perswazyjnej, ich celem jest bowiem przyjęcie określonej postawy rozmówcy wobec przekazywanych mu informacji.

Nie inaczej sytuacja wygląda w przypadku użycia wyrażen z elementami negacji, czyli *prawda że (co) nie?* i *vid' že ne?*, np.:

- *Nie pójdiesz już tam więcej, **prawda że nie?*** (zasłyszane);
- *Straszny ten film, **prawda co nie?*** (zasłyszane);
- *To nemyslíš vážně, **vid' že ne?*** (zasłyszane);
- *Ale nechceš jít tam sám, **vid' že ne?*** (zasłyszane).

Pojawienie się negacji w postpozytywnych wyrażeniach metatekstowych nie powoduje zmian w reakcji werbalnej słuchacza na zadane pytanie. Należy zwrócić uwagę na częstsze występowanie *prawda że (co) nie?* i *vid' že ne?* w przypadku, gdy zaprzeczenie już jest zawarte w samej treści propozycyjalnej wypowiedzi.

Można widzieć również podobieństwa użycia *vid'* i *vid'te* do polskich *nieprawdaż?* i *czy (nie) tak?*. Wszystkie te wyrażenia są wypowiedziane w celu uzyskania odpowiedzi lub akceptacji rozmówcy odnośnie do tego, co zostało powiedziane.

8.4.9. Wydaje się, że rosyjskimi ekwiwalentami polskich *prawda że tak?*, *prawda że nie?* i czeskich *vid' že ne?*, *vid' že jo (ano)?* są wzmocnione wyrażenia *правда ведь, да?* i *правда ведь, нет?*, np.:

- *В общем все хорошо получилось, **правда ведь, да?*** (zasłyszane);
- *Об этом ты ничего плохого не скажешь, **правда ведь, нет?*** (zasłyszane).

Należy podkreślić, że powyższe „podwojone”, dodatkowo prowokujące do odpowiedzi i zarazem perswazyjne wyrażenia metatekstowe nie są zjawiskiem częstym w polskim, czeskim i rosyjskim języku mówionym. Sfera ich użycia praktycznie ogranicza się do kontaktów w sytuacji nieoficjalnej.

W badanych użyciach szczególnie wyraźnie widać, iż omawiane wyrażenia przydają wypowiedziom formę pytań retorycznych o funkcji perswazyjnej.

8.4.10. Na szczególną uwagę zasługuje funkcjonowanie operatorów metatekstowych, które eksplicytnie wyrażają oczekiwanie przez mówiącego aprobaty rozmówcy. Takimi wyrażeniami są partykuły *tak?*, *nie?* (pol.), *jo?* / *ano?*, *ne?* (czes.) i *da?*, *нет?* (ros.), używane z intonacją pytającą na końcu wypowiedzi.

Choć często analizowane wyrażenia są traktowane jako synonimiczne wyrażenia metatekstowe, to jednak, moim zdaniem, należy je rozpatrywać odrębnie. Tym bardziej że w badanych językach ich funkcjonowanie jest niekiedy odmienne.

W rosyjskich opracowaniach leksykograficznych wtrącenia *da?* i *нет?* mają własne, różniące się definicje:

da? – „употребляется в конце обращенного к собеседнику вопроса и выражает, во-первых, желание услышать ответ, а во-вторых, желание услышать, чтобы этот ответ был положительным” (SWSJR 1997: 224);

нет? – „употребляется в конце вопросительного предложения для выражения неуверенности говорящего в том, что собеседник с ним согласится и для выражения желания говорящего получить ответ” (SWSJR 1997: 88).

Oprócz tego różnica między *da?* a *нет?* dotyczy również sfery użycia. *Нет?* występuje głównie w języku potocznym, np.:

- *Я что-нибудь не так делаю, да?* (Распутин);
- *Ты самовар-то увезла – ставила его там, нет?* (Распутин).

Gdy zestawimy z sobą badane rosyjskie i polskie wyrażenia, dostrzegamy niepełną ekwiwalencję między *nie?* a *нет?*. Jeśli w przypadku użycia rosyjskiego *нет?* mamy do czynienia z brakiem przekonania mówiącego co do tego, że rozmówca się z nim zgodzi, to w języku polskim sytuacja przedstawia się inaczej. Użycie *nie?* na końcu wypowiedzi ma na celu uzyskanie zgody rozmówcy, np.:

- *I tak nie wiemy, gdzie jesteśmy, nie?* (Stasiuk);
- *Mama nic nie musi kupować. Super, nie?* (Sowa).

Wspólną cechą *nie?* i *нет?* w analizowanej funkcji jest występowanie w potocznej polszczyźnie i ruszczyźnie mówionej, np.:

- *Zawsze nad tym trochę pomyślisz, nie?* (zasłyszane);
- *А ты можешь это сделать по-другому, нет?* (zasłyszane).

W odróżnieniu od języka polskiego i rosyjskiego, w czeskim między *ano / jo* a *ne* nie występują różnice stylistyczne. Wyrażenia te traktowane są przez rodzimych użytkowników języka jako warianty synonimiczne (por. Grepl, Karlík 1998: 462; PGJCz 2001: 678; Müllerová 1994: 64–66). Mogą być użyte zarówno w sytuacji oficjalnej, jak i nieoficjalnej, np.:

- *Ale chápeš, co se tě snažím naučit, jo?* (zastłyszane);
- *Jak jste viděl, tak před chvílí jsem ten strach docela úspěšně překonala, ne?* (Viewegh);
- *A ty s tím žít můžeš, ne?* (zastłyszane).

8.4.11. Polscy leksykografowie potoczne wyrażenia *nie?* oraz *co nie?* charakteryzują jako wyrażenia synonimiczne, wypowiediane w celu uzyskania zgody odnośnie do tego, co zostało powiedziane (ISJP I 2000: 975). Wydaje się, że wyrażeniu *co nie?* można nawet przypisać nie tyle potoczny, ile kolokwialny charakter⁷.

Oczekiwanie przez mówiącego aprobaty rozmówcy może przybierać również formę *no nie?*⁸, np.:

- *Ale ciebie też by o mało co nie wpuścił, no nie?* (Knapp).

Należy podkreślić, że to wyrażenie metatekstowe nie jest zwykle odnotowywane w pracach leksykograficznych. Wyjątek stanowi *Słownik współczesnego języka polskiego*, w którym *no nie?* scharakteryzowane jest w sposób następujący: „będąc pauzą wypełnioną, występuje w wypowiedzi mówionej po pewnych całościach informacyjnych, wzmacnia kontakt między osobami rozmawiającymi, stanowi prowokację zmuszającą do odpowiedzi *tak*” (SWJP 1996: 623).

Podobna sytuacja ma miejsce z czeskim odpowiednikiem *no nie?*, mianowicie *no ne?*, np.:

- *Člověk ale má vědět, kým je a kým chce být, no ne?* (zastłyszane).

Może to wynikać z faktu, że formacje *no nie?* i *no ne?* rodzimi użytkownicy języka polskiego i czeskiego mogą odbierać już jako kolokwialne.

W języku rosyjskim wyrażenie *ну hem?* jako metatekstowy element pytań dopingujących nie jest używane. Wydaje się, że za rosyjski ekwi-

⁷ Wydaje się, że tego typu wyrażenia można uznać za wykładniki kolokwialności pytań, o których pisze B. Boniecka (1985: 44–50).

⁸ Zdaniem K. Ożoga, formuła *no nie?* często staje się manierą językową (Ożóg 1985: 154). Zgromadzony przeze mnie materiał również to potwierdza.

walent *no nie?* można uznać *не так ли?*. Taką właśnie ekwiwalencję wskazuje A. Awdiejew, podając przykłady:

- *Она до тебя звонила, no nie?*;
- *Она тебе звонила, не так ли?* (Awdiejew 2004: 111).

Funkcja metatekstowa nie jest więc zawsze pełniona przez semantyczne i pragmatyczne ekwiwalenty w różnych językach. W tym miejscu należy odnotować wspólną funkcję pragmatyczną pełnioną przez *no nie*, *no ne* i *ну нет* w poszczególnych językach, czyli wyrażenie niedowierzania, zdziwienia czy dezaprobaty, często w reakcji na wypowiedź rozmówcy.

Dla analizy wyrażen *nie?*, *no nie?*, *co nie?*, a także analogicznych czeskich i rosyjskich odpowiedników istotne są wnioski, które sformułowała J. Antas, analizując mechanizmy negocjowania. „Polemiczny charakter negacji i możliwość operowania nią dla osiągnięcia efektu »grzeczności«, przy równoczesnym wyrażaniu woli dialogowania, w konsekwencji prowadzi do użycia negacji jako prostego sygnału fatycznego” (Antas 1991: 147). Autorka stwierdza ponadto, że negacja fatyczna jest konsekwencją kontrargumentatywnej mocy polemicznego uprzedzania zarzutów i powinna być rozważana jako akt prowokujący do dialogowania, czyli akt dyrektywny. Podkreśla także, że pozorne i rzeczywiste fatyczne *nie?* jest bodaj najczystszy wyrazem stałej kontrargumentacji (Antas 1991: 147–148).

8.4.12. Wiele wspólnego z funkcjonowaniem *tak?* ma wyrażenie *dobrze?* i jego potoczny wariant *dobra?*, choć nie są to wyrażenia metatekstowe zwykle wymieniane przez językoznawców i leksykografów.

Potwierdzenie zakwalifikowania *dobrze?* (*dobra?*) do badanej grupy elementów metatekstowych znajdujemy w pracy B. Bonieckiej, która opisując pytania-sklejki, w jednym rzędzie stawia *tak?*, *nie?*, *co nie?*, *prawda?* i właśnie *dobra?* (Boniecka 2000: 175). Badaczka traktuje *dobra?* jako element upewnienia będący wynikiem poszukiwania przez mówiącego sprzymierzeńca dla swoich sądów czy wynurzeń (Boniecka 2000: 180). Można zatem mówić o oddziaływaniu perswazyjnym na rozmówcę – pozostaje mu udzielenie odpowiedzi rozstrzygającej.

Inny słownik języka polskiego uwzględnia leksem *dobra?*, który otrzymuje następującą charakterystykę: „pytamy *dobra?*, aby sprawdzić, czy nasz rozmówca zgadza się z tym, co powiedzieliśmy” (ISJP I 2000: 277). Z tej definicji można wnioskować, że użycie badanego wy-

rażenia wynika z chęci mówiącego uzyskania zgody rozmówcy względem tego, co zostało powiedziane. Otóż wydaje się, że jest to interpretacja nie do końca precyzyjna. W odróżnieniu bowiem od innych wyrażań, *dobra?* występuje w konstrukcjach dyrektywnych i odnosi się do pewnych działań rozmówców. Nieprzypadkowo *dobra?* używane jest w konstrukcjach dyrektywnych, najczęściej w aktach prośby i propozycji. Wypowiedzi oznajmujące, tak typowe dla pytań dopinających, są *dobra?* pozbawione. Ta uwaga w jednakowej mierze dotyczy czeskich i rosyjskich odpowiedników *dobra?*.

W rosyjskiej komunikacji językowej ekwiwalentem polskiego *dobrze?* (*dobra?*) w badanej funkcji są *хорошо?* i potoczne *ладно?*⁹. Przytoczmy przykłady:

- *Напиши-ка об этом текстовочку, я дам литературу, хорошо?* (Домбровский);
- *Ну, отлично, пойдем вместе. Вот выпьем и пойдем, ладно?* (Домбровский);
- *Нет еще... Ты договори с ним, ладно?* (Дружников);
- *За трудовой книжкой попозже зайдешь, ладно?* (Дружников).

Jak widać, wszystkie przykłady to akty dyrektywne. Elementy *хорошо?* i *ладно?* pełnią dwie funkcje: fatyczną oraz pragmatyczną – wzmacniającą akt dyrektywny. W efekcie mamy do czynienia z wypowiedzią dyrektywną, która dzięki tym operatorom przybiera formalnie postać pytania.

8.4.13. Je.A. Ziemska, analizując składnię wypowiedzi potocznej, zwraca uwagę na budowanie wypowiedzi „partiami” i w związku z tym częste jej przerywanie, np. słowami przywołującymi uwagę rozmówcy i nakłaniającymi do zgodzenia się z tym, co było powiedziane (Земская 1987: 155–156). W rosyjskich źródłach wśród partykuł, które pojawiają się na początku, wewnątrz i, co mnie najbardziej interesuje, na końcu wypowiedzi, wskazuje się *ведь?* (KGR 1989: 463). Niektórzy badacze dostrzegają synonimie pomiędzy *ведь?*, *да?*, *правда?*, *не так ли?* i *не правда ли?* i określają wspólną, łączącą je funkcję – oczekiwanie twierdzącej odpowiedzi ze strony rozmówcy (SWSJR 1997: 52).

Zdawałoby się, że mamy kolejny operator metatekstowy, który może pojawić się jako jeden z wielu w pytaniach dopingujących. Moim zda-

⁹ Źródła rosyjskie podają jako synonimiczne w danej funkcji *ладно*, *хорошо* i *да* (SWSJR 1997: 182–183).

niem jednakże taka charakterystyka funkcjonowania *ведь?* jest niepełna. Nie należy bowiem zapominać, iż *ведь?* to partykuła wzmacniająca, która wchodzi w relację z jednym ze składników wypowiedzi i której pominięcie nie powoduje dewiacji syntaktycznej. W badanych konstrukcjach pytajnych *ведь?* miałoby być ich drugim, w dodatku samodzielnym członem, pełniącym funkcję fatyczną i pragmatyczną. Ten właśnie brak relacji z innym czy innymi elementami wypowiedzi powoduje, że *ведь?* samodzielnie nie wieńczy pytania dopingującego. Pojawia się natomiast w otoczeniu innych składników typowych dla pytań dopingujących, już przeze mnie wymienionych, takich jak *так?* czy *правда?*, np.:

- *На одной любви брак не построишь, правда ведь?* (zasłyszane);
- *Но каждого в отдельности из вас эта история чему-то научила, так ведь?* (zasłyszane).

Co więcej, *ведь?* wobec składnika, z którym tworzy wyrażenie metatekstowe, może znajdować się zarówno w postpozycji, jak i w prepozycji, np.:

- *Новые модели будут доступны на первой неделе сентября, ведь так?* (zasłyszane);
- *Замолчи! Мне жутко об этом даже подумать. Мы не расстанемся никогда, ведь правда?* (Плонский).

Rzecz jasna, zjawisko to jest mniej typowe, ale mieści się w granicach normy poprawnościowej współczesnej ruszczyzny. Ten przykład potwierdza także zmienną pozycję linearną partykuły *ведь* w wypowiedzi.

Synonimiczna partykuła *же* może tworzyć analogiczne wyrażenie metatekstowe, czego przykładem jest *правда же?*, np.:

- *Прошлым летом, я слышала, у него увели невесту, Ну и что? Кто же тут виноват. Не все же подряд, правда же?* (Вампилов);
- *Мы к себе относимся гораздо критичнее, чем к другим, правда же?* (zasłyszane).

W odróżnieniu od *ведь*, umieszczenie partykuły *же* w wypowiedzi względem *правда* nie jest dowolne, zawsze występuje ona w postpozycji.

A.Ju. Czernyszewa wymienia także wariant *ведь правда же?*¹⁰ i opisuje warunki pragmatyczne jego użycia. Według badaczki, wariantu

---

¹⁰ Przytoczony opis dotyczy również wyrażen *так?*, *так же?*, *правда?*, *правда да?*, *да?*, które badaczka wymienia wraz z *ведь правда же?* (Чернышева 2001: 27–28).

tego używamy wtedy, gdy oczekujemy od rozmówcy zgody odnośnie do pewnego stanu rzeczy. Ten ostatni jest przewidywany na podstawie istniejącego w naszej świadomości wyobrażenia wyidealizowanej normy rozwoju wydarzeń. Właśnie wyobrażenia pozwalają mówiącemu uważać prawdziwość pewnego stanu rzeczy za prawie absolutną (Чернышева 2001: 27–28).

Wyrażeniem metatekstowym niewymienianym w pracach językoznawczych i leksykograficznych jest *ведь нет?*, np.:

– *О нем ничего плохого не скажете, ведь нет?* (zasłyszane).

Użycie *ведь нет?* na końcu wypowiedzi świadczy o oczekiwaniu od rozmówcy negacji. Dla mówiącego zgoda poprzez zaprzeczenie jest czymś oczywistym. To przykład działania perswazyjnego – nakłaniania do przyjęcia punktu widzenia mówiącego.

8.4.14. W odróżnieniu od języka polskiego i rosyjskiego, ewentualne czeskie odpowiedniki semantyczne *dobře* czy *dobrá* badanej funkcji nie pełnią. Ekwiwalentami są, co potwierdza praktyka językowa, partykuły *jo* / *ano*, które zamykają wypowiedzi dyrektywne, np.:

– *Udělej mi, prosím tě, něco k jídlu, ano?* (zasłyszane);

– *Já se obléknu a pojedeme, jo?* (zasłyszane);

– *Já ti příští týden pošlu sms nebo zavolám, jo?* (zasłyszane).

8.4.15. Częstym elementem zamykającym pytanie dopingujące jest operator *zgoda?*. Wyraża on eksplicytnie intencję mówiącego, który oczekuje zgodzenia się rozmówcy z treściami wypowiedzianymi przez mówiącego. Określenie odpowiedników rosyjskich i czeskich nie jest zadaniem łatwym. Czeskie i polskie źródła leksykograficzne wskazują symetrię *zgoda* – *dobrá* / *platí* (SCzP II 1999: 663; SCzP 2002: 503). Należy jednak zaznaczyć, że źródła te widzą we wskazanych leksemach operator w wypowiedzi odbiorcy, a nie element pytania dopingującego nadawcy. Analiza zebranego materiału językowego wskazuje jednoznacznie, iż ekwiwalentami *zgoda?* są czeskie operatory *jo?* / *ano?*, np.:

– *Do Brna už pojedeme spolu, jo?* (zasłyszane);

– *Půjdeme pak do kanceláře, ano?* (zasłyszane).

W komunikacji rosyjskiej odpowiednikiem *zgoda?* wydaje się operator *udem?*, który prowokuje rozmówcę do udzielenia odpowiedzi, w dodatku twierdzącej. Należy odnotować jednak nacechowanie potoczne rosyjskiego *udem?*, które unaocznia różnicę stylistyczną między nim a polskim neutralnym *zgoda?*.

8.4.16. Elementami dopingującymi mogą być również formy czasownikowe. B. Boniecka wymienia *jak myślisz?*, *co o tym sądzisz?*, *czy się ze mną zgadzasz?*, stawiając je w jednym rzędzie z badanymi wcześniej *czy tak?*, *nieprawdaż?* itp. (Boniecka 2000: 136).

Częstym elementem dopingującym we współczesnej polszczyźnie jest *(jak) myślisz?*, nierzadko z przeczeniem *nie myślisz?*, np.:

- *Oni mają już sposób na hakerów, **jak myślisz?*** (zasłyszane);
- *Taki wynik już chyba zostanie do końca meczu, **nie myślisz?*** (zasłyszane).

W języku czeskim odpowiednikiem *(jak) myślisz?* są *co myslíš?* / *nemyslíš?*, w rosyjskim – *думаешь?* / *не думаешь?*, np.:

- *Ten krém je asi dobrej, **co myslíš?*** (zasłyszane);
- *Asi k tomu mám důvod, **nemyslíš?*** (zasłyszane);
- *Я тоскую, **ты думаешь?*** (zasłyszane);
- *Думаешь, так лучше?* (zasłyszane);
- *Это глупо, **не думаешь?*** (zasłyszane).

Z. Czapiga dostrzega w użyciu polskiego *myślisz?* i rosyjskiego *думаешь?* dwie funkcje – pobudzenie rozmówcy do odpowiedzi oraz, w zależności od kontekstu i intonacji, wyrażenie niezgody z jego stanowiskiem (Czapiga 2006: 136). O ile pierwsze spostrzeżenie badaczki dotyczące tego typu wyrażen – pobudzanie rozmówcy do udzielenia odpowiedzi – jest bezsporne, o tyle można polemizować ze wskazywanym przez nią wyrażeniem niezgody ze stanowiskiem rozmówcy. Wydaje się, iż operatory *(jak) myślisz?* / *co myslíš?* (*nemyslíš?*) / *думаешь?* (*не думаешь?*) częściej są elementami podpowiadającymi czy sugerującymi określoną odpowiedź. Ich cel stanowi nakłonienie rozmówcy do przyjęcia punktu widzenia mówiącego.

8.4.17. Szczególnie widać to w pytaniach dopingujących z elementem *przyznasz?* / *zgodzisz się?*, w których mówiący eksplicytnie sugeruje odpowiedź twierdzącą, np.:

- *On stosuje oryginalne metody, **przyznasz?*** (zasłyszane);
- *Chyba nie warto aż tak ryzykować, **zgodzisz się?*** (zasłyszane).

W komunikacji czeskiej znajdujemy analogiczny odpowiednik *souhlasíš?*, np.:

- *Vše ostatní se dovíš na místě, **souhlasíš?*** (zasłyszane);
- *To je jednoduchá práce, **souhlasíš?*** (zasłyszane).

W języku rosyjskim ekwiwalentem jest operator *согласен?*, np.:

- *У тебя просто нет времени, чтобы этим заняться, согласен?* (zasłyszane);
- *Все очень просто, ты согласен?* (zasłyszane).

8.4.18. Naprowadzanie rozmówcy na odpowiedź, której oczekuje mówiący, jeszcze wyraźniej widać w formacjach poszerzonych o element potwierdzenia. W komunikacji polskiej może to być *zgodzisz się, prawda?* (rzadziej *zgodzisz się, nie?*), w czeskiej – *souhlasíš, jo (ne)?*, w rosyjskiej – *согласен, да (нет)?*:

- *Ale ona tak dłużej nie może postępować, zgodzisz się, prawda?* (zasłyszane);
- *Ale je to řešení problemu, souhlasíš, ne?* (zasłyszane);
- *Такого там не найдешь, согласен, нет?* (zasłyszane);
- *В принципе вопрос непростой, согласен, да?* (zasłyszane).

Należy odnotować, iż frekwencja użycia badanych wyrażen w polskiej, czeskiej i rosyjskiej komunikacji językowej jest niska.

8.5. Elementy metatekstowe mogą znajdować się również na początku pytania, choć należy zaznaczyć, że ich liczba w każdym z badanych języków jest niewielka.

Badane przeze mnie elementy tworzą pytania wywoławcze, które poprzedzają pytania właściwe. Zdaniem B. Bonieckiej, pytania wywoławcze „przybierają zazwyczaj postać zaimka pytajnego (czasem partykuła *no* wyręcza zaimek w tej roli), a funkcjonują jako elementy wywołujące niepokój odbiorcy, jako elementy wzbudzające w partnerze chęć dowiedzenia się czegoś konkretniejszego niż to, co stanowi treść zaimka. Pytania właściwe w takiej sklejce natomiast precyzują myśl poprzedniego członu, a nawet podsuwają odpowiedź” (Boniecka 1999: 54). W innej swojej pracy autorka rozpatruje podobne konstrukcje, nazywając je „pytaniami-sklejkami” (Boniecka 2000: 174–189).

8.5.1. Typowym „pytaniem-sklejką” we współczesnej polszczyźnie może być *co*, sygnalizujące następujące po nim pytanie¹¹.

Czescy językoznawcy, analizując pytania dopingujące z elementami typu *co* na ich początku, dostrzegają nacechowanie ekspresywne takich pytań, a ponadto odnotowują funkcje pragmatyczne, które mogą pełnić, czyli zdziwienie, zdumienie, zaskoczenie itp. (Grepł, Karlík 1998: 463–464). W tym stwierdzeniu widać zbieżność funkcji czeskie-

¹¹ Więcej o funkcjonowaniu *co?* w polszczyźnie mówionej w pracach K. Ożoga (1990: 160–164) oraz J. Mazura (1986: 64).

go i polskiego pytania. Co ciekawe, na początku pytania często występuje partykuła *copak?*, dla której pozycja inicjalna jest typowa. Ponadto *copak?*, w odróżnieniu od *co?*, nie występuje na końcu pytań dopinujących.

Metatekstowość rosyjskiej partykuły *что?* w pozycji inicjalnej widzi B.P. Ardientow i konstatuje: „[...] *что* может функционировать в качестве начинательной частицы: с него начинается разговор, к которому *что* оказывается своеобразным вступлением. Такое *что* не указывает ни на явление, ни на предмет, то есть лишено местоименной специфики, а служит как бы средством привлечения внимания слушателей к излагаемому далее сообщению, предлагаемому предприятию и т.д.” (Ардентов 1973: 52). Innymi słowy, autor zauważa, że w tej pozycji *что* pełni funkcję fatyczną.

Tak jak to ma miejsce w języku polskim i czeskim, rosyjskie *что?* może również służyć do wyrażenia – poprzez formę pytania – zdziwienia, wątpliwości itp. Przytoczmy przykłady w poszczególnych językach:

- *Co, jesteś tym zaskoczony?* (zasłyszane);
- *Co, ty nevíš, že když se něco stane dvakrát, není to už náhoda?* (zasłyszane);
- *Что, у тебя нет своей машины?* (zasłyszane).

8.5.2. K. Ożóg zauważa, że *co?* poprzedzające pytanie łączy się ze spójnikami, które odsyłają do poprzednich kontekstów, i wymienia formacje: *i co?*, *a co?*, *ale co?*, *bo co?*, *no to co?*, *to co?* (Ożóg 1990: 161). Do tej grupy można jeszcze dodać wyrażenia *więc co?*, *tak więc co?*, *że co?*, *no co?*, *no i co?*, *że co?*. Po każdym z tych wyrażen może być wypowiedziane pytanie właściwe.

Jak widać, mówiona polszczyzna dysponuje bogatym repertuarem wyrażen metatekstowych, w których *co?* jest połączone ze spójnikami lub z partykułami, nawiązującymi do tego, co już zostało powiedziane. Wskazują one na:

- zastrzeżenie, sprzeciw: *a co?*, *ale co?*, *bo co?*;
- zaciekawienie: *no i co?*, *to co?*;
- oczekiwanie rozstrzygnięcia, wyjaśnienia: *więc co?*, *tak więc co?*, *no i co?*, *no to co?*;
- niezrozumienie, zdziwienie: *że co?*.

8.5.3. Wydawałoby się, że wypowiedź w języku czeskim może otwierać zarówno *co?*, jak i jego odpowiedniki. Zebrany materiał empi-

ryczny pokazuje jednak, że w funkcji wyrażenia metatekstowego występują przede wszystkim *co?* oraz *cože?*. W prepozycji w stosunku do pytania najczęściej używane jest *co?*, które niejako wyspecjalizowało się w funkcji elementu otwierającego pytanie, np.:

– *Co, stálo to za to?* (zasłyszane).

Elementem wprowadzającym pytanie jest *cože?*, np.:

– *Cože, to už je konec spolupráce?* (radio);

– *Cože, tobě se u nás nelíbí?* (zasłyszane);

– *Cože, to už je tolik hodin?* (zasłyszane).

Składnikami, które poprzedzają wymienione operatory mogą być inne elementy metatekstowe – *a, ale, no, tak*, np.:

– *A cože? Jak to, že ji neznáš?, Tak co, už tě něco napadá?* (zasłyszane);

– *Tak co? Už se do soutěže nepřihlašuješ?* (zasłyszane);

– *No a co, kdo je proti?* (zasłyszane);

– *No tak co, jak se ti líbí účes?* (zasłyszane);

– *Tak co, byls už u ní nebo ne?* (zasłyszane);

– *No cože, ty to neznáš?* (zasłyszane).

Czeskie źródła językoznawcze i leksykograficzne wskazują synonimiczność *cože?* i *což?*, podkreślając ekspresywny charakter tego pierwszego. Jednak *což?* nie pełni funkcji prepozycyjnego operatora metatekstowego, zapowiadającego pytanie. Wynika to, moim zdaniem, z faktu, że *což?*, w odróżnieniu od *cože?*, nie jest zaimkiem pytającym. *Což?*, jak to już było powiedziane, może być elementem metatekstowym, wieńczącym pytanie dopingujące.

Należy zwrócić uwagę, że *copak (cožpak)* na początku wypowiedzi występuje jako zaimek pytajny lub partykuła wyrażająca różnorakie emocje, np. podziw, zdziwienie, ciekawość. W zgromadzonym materiale *copak (cožpak)* w funkcji metatekstowej na początku wypowiedzi się nie pojawiło.

8.5.4. W komunikacji rosyjskiej przed *что?* mogą stać typowe elementy rozpoczynające wypowiedź, będącą odniesieniem się do wypowiedzi rozmówcy – *a, da* i *u*. Dodatkowo mogą być poprzedzone partykułą *ну*, np.:

– *Чудесно, чудесно... И что, все уже в сборе?* (Вампилов);

– *Ну и что? Укусила ты его?* (Вампилов);

– *А что, по почерку разве не видно?* (zasłyszane);

– *А что?... Может, вас это не устраивает?* (Вампилов).

W przypadku *u что?* mamy wyraźne nawiązanie do wypowiedzianych wcześniej kwestii. Wynika to w dużej mierze z zaciekawienia samego mówiącego, który oczekuje nowych informacji lub potwierdzenia swoich domniemań.

W innym kontekście używane jest *a что?*, które może sygnalizować zdziwienie, zastrzeżenie, dezaprobatę itp.

N.Ju. Szwiedowa zwraca uwagę na często używane pytania, w których występuje zarówno inicjalne *что* (*да что, что ж*), jak i zamykające wypowiedź *что ли* (*что ль*) (Шведова 2003: 156). Można zatem mówić o podwojonym sygnale fatycznym, stymulującym rozmówcę do odpowiedzi.

Badaczka wskazuje również konteksty użycia par elementów *что – что ли* i *что ж – что ли* – „эти предложения обычно имеют оттенок недовольства, насмешки, неодобрения, фамильярности” (Шведова 2003: 157).

8.5.5. Wspólnym zjawiskiem w badanych językach jest występowanie wyrażen poszerzonych o zaimek osobowy *ty* (pol.), *ty* (czes.) i *ты* (ros.), czyli *ty co?*, *co ty?*, *ты что?*. Jak widać, w języku czeskim *ty* nie poprzedza, lecz znajduje się w postpozycji wobec *co*, ponadto *ty* zawsze występuje za nawiązującym *a*. W polskiej i rosyjskiej komunikacji poprzedzenie *ty co?* i *ты что?* tym elementem nie ma charakteru obligatoryjnego, np.:

- *A ty co, chcesz się zawsze o wszystko pytać mamusi?* (zasłyszane);
- *A ty co, nie słyszysz, co do ciebie mówię?* (zasłyszane);
- *A co ty, kde máš kamarády?* (zasłyszane);
- *A co ty, půjdeš s námi ve čtvrtek?* (zasłyszane);
- *A ты что, ждал, что она тебя будет упрашивать?* (Белецкий);
- *Ты что, не хочешь со мной разговаривать?...* (Вампилов);
- *Ты что, раньше сказать не мог?* (Вампилов);
- *A ты что же, думал, на это потребуется меньше времени?* (Азимов);
- *A ты что, вроде испугать меня хочешь?* (Нилин).

Należy zauważyć, że użycie *a* pozwala nie tylko na nawiązanie do tego, co zostało wcześniej powiedziane, ale na zmianę (często podsumowanie) tematu rozmowy.

W przypadku badanych formacji można mówić o ich podobieństwie, funkcjonują w wypowiedzi mówionej w sposób zbliżony. Pytania, które wprowadzają, mogą być dodatkowo nacechowane ekspresywnie i wyra-

zać różnorakie emocje. Oczywiście, spektrum tych ostatnich jest bardzo szerokie, ale można je sprowadzić do dwóch zasadniczych sensów – wyrażenia zaskoczenia i dezaprobaty wobec działań rozmówcy. Przytoczony materiał egzemplifikacyjny pokazuje, że mówiący, wyrażając swoją dezaprobatę co do czyichś zachowań czy działań, oczekuje zanegowania tego, co zostało wypowiedziane lub zrobione.

To samo można powiedzieć o wyrażeniu *что же?* i jego potocznym wariacie *что ж?*, które poprzedzane są przez *ты* (rzadziej *вы*), np.:

- *Ты что же, пригласил нас посмотреть, как ты наливаешься?* (Вампилов);
- *Ты что ж, моим словам не веришь?* (zasłyszane);
- *Вы что же, помолчать ко мне пришли?* (Булгаков).

Analizowane wyrażenia ze względu na obecność w nich *же* (*ж*)? można klasyfikować jako wzmocnione sygnały fatyczne.

8.5.6. Operatorem w potocznej polszczyźnie mówionej, użytym na początku pytania dopingującego, może być *jak?*. Choć należy zaznaczyć, że *jak?* w funkcji metatekstowej w większym stopniu niż *co?* jest nacechowane stylistycznie, wnosi elementy familiarności i emocjonalności, np.:

- *Jak, byłeś jeszcze wczoraj u niej?* (zasłyszane);
- *Jak, widziałeś ten wypadek z bliska?* (zasłyszane).

W ruszczyźnie, podobnie jak w języku polskim, oprócz analizowanego *что?* może być użyte metatekstowe *как?*, np.:

- *Как, ты уже там был?* (zasłyszane).

Как? jest sygnałem fatycznym, dodatkowym składnikiem zachęcającym rozmówcę do zabrania głosu, udzielenia odpowiedzi. Można również mówić o *как?* jako elemencie wzmacniającym pytanie.

W obu językach elementy *jak?* i *как?* mogą znajdować się w postpozycji – za spójnikami czy partykułami, co wynika z potrzeby mówiącego nawiązania do wcześniejszego kontekstu. Głównie są to spójniki *i* / *u* oraz partykuły *no* / *ну*, w różnych kontaminacjach, np.:

- *I jak, co jej teraz powiesz?* (zasłyszane);
- *No i jak, ładnie u nich jest?* (zasłyszane);
- *Ну как, парни, выьем или подождем Ниночку?* (Вампилов);
- *Ну и как? Хорошо прошла?* (Вампилов);
- *Ну и как? Надеюсь, дело идет к концу?* (Вампилов).

Używane głównie w polskim i rosyjskim języku mówionym *no* / *ну* umożliwiają zaakcentowanie więzi fatycznej, pobudzenie do odpowie-

dzi lub działania. To ostatnie wynika często z zainteresowania mówiącego określonym stanem rzeczy.

Podobnie jak to miało miejsce w przypadku analizy elementów zamykających pytanie dopingujące, tak w pozycji inicjalnej zamiast czeskiego *co* może być użyte *že*, np.:

– *Že, neznáš ani žádného videa této kapely?* (zasłyszane).

To jeszcze raz potwierdza funkcjonalną synonimiczność operatorów *co* i *že* w pytaniach dopingujących.

8.6. Przeprowadzona analiza elementów metatekstowych tworzących pytania dopingujące w poszczególnych językach pokazuje przede wszystkim wielkie bogactwo elementów fatycznych, i to we wszystkich trzech językach, a ponadto specyfikę ich użycia w każdym z osobna. To w znacznym stopniu komplikuje proces ustalania ekwiwalencji międzyjęzykowej. Nawet te elementy, które, zdawać by się mogło, funkcjonują analogicznie, na poziomie pragmatycznym różnią się od siebie. Najlepszym tego przykładem są elementy fatyczne *tak?* i *nie?* i ich czeskie i rosyjskie odpowiedniki.

Zwraca uwagę wysoka frekwencja *že jo?*, *že ano?*, *že ne?*, a także *vid'* i *vid'te* w czeskim języku mówionym.

Oryginalnym na tle polszczyzny i czeszczyzny pozostaje rosyjskie *a?*, często niedostrzegane w opisie odmiany mówionej języka rosyjskiego.

Trudno nie dostrzec „podwojonych”, wzmocnionych wyrażenia metatekstowych, które regularnie używane są przez rodzimych użytkowników poszczególnych języków.

Można sądzić, iż badane elementy fatyczne tworzą najbardziej zróżnicowaną pod względem formalnym grupę wyrażenia metatekstowych. Bardzo często są to sekwencje nienotowane w źródłach leksykograficznych. Mają na to wpływ z pewnością wątpliwości językoznawców związane z odnoszeniem wielu przytoczonych wyrażenia do normy poprawnościowej i jednocześnie klasyfikowanie ich jako niejednoznacznych i komunikacyjnie zbędnych. Jednak nie można podważyć faktu, iż badane wyrażenia są elementem na wskroś naturalnym w komunikacji językowej, utrzymującym jej dynamikę poprzez aktualizację więzi fatycznej.

Zakończenie

Niniejsza monografia powstała na gruncie zainteresowania mówioną polszczyzną, czeszczyzną i ruszczyzną, a co za tym idzie, jednostkami, które funkcjonują właśnie w strukturach tych języków. Praca jest analizą elementów polskiego, czeskiego i rosyjskiego języka mówionego, które zwykle nie są dostrzegane przez samych rodzimych użytkowników. Jednak bez nich – wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej – trudno wyobrazić sobie codzienny proces komunikowania się.

Jeszcze przed kilkudziesięcioma laty badane wyrażenia były traktowane jako zjawisko marginalne w badaniach nad językiem, a zarazem niepożądane, powodujące rozluźnienie normy poprawnościowej. Z pewnością wpływ na to miało niedostrzeganie odmienności języka mówionego i analizowanie go przez pryzmat języka pisanego z całym jego instrumentarium badawczym. To ostatnie, służąc pierwotnie do analizy substancji o wysokim stopniu zgramatykalizowania, przeniesione do badań nad językiem mówionym siłą rzeczy wykazywało całą dewiacyjność na każdym poziomie jego analizy. Eliptyczność, redundancja, niegramatyczność, asocjacyjność, spontaniczność – między innymi te cechy miały niejako świadczyć o niepoprawności czy rzekomym nieuporządkowaniu tekstu mówionego. Ten brak wewnętrznego zorganizowania brał się z przeświadczenia, iż elementy metatekstowe wprowadzają swoisty chaos, zakłócają linearny porządek wypowiedzi i powodują jej dezintegrację. Nie dostrzegano ich funkcji spajającej poprzez przywoływanie uwagi rozmówcy, podtrzymywanie kontaktu, powtórzenia czy nawiązania do wcześniej wypowiedzianych treści. Te właśnie elementy, choć to mogło się kiedyś wydawać paradoksalne, za-

pewniają ciągłość i płynność wypowiedzi. Rzecz jasna, metatekst nie dominuje nad tekstem właściwym, ale jest mu podporządkowany.

Podstawowe pytanie, na które starałem się odpowiedzieć w niniejszej monografii, brzmiało: czy odmiana mówiona języka jest na tyle integralną strukturą, że może obejść się bez elementów metatekstowych? A jeśli nie, to czy metatekst będzie w jej strukturze zjawiskiem peryferycznym? Odpowiedzi, jak pokazała analiza, są jednoznaczne. Podporządkowanie metatekstu tekstowi przedmiotowemu nie powoduje, że ten pierwszy nie ma udziału w tworzeniu tekstu mówionego. Znaczenie wyrażen metatekstowych w tym procesie jest duże. Można powiedzieć, iż metatekst współtworzy strukturę semantyczną i formalną wypowiedzi mówionej. Ponadto spontaniczna rozmowa stanowi tę odmianę funkcjonalną języka, w której jednostki metatekstowe występują w największej koncentracji.

Udział wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej w szczególny sposób wpisuje się w klasyczny model komunikacji interpersonalnej oparty na obecności co najmniej dwóch rozmówców, prowadzących działalność werbalną, znających język oraz zasady jego kodowania i dekodowania. Jeśli przyjąć, iż koherencja tekstu mówionego osiągana jest za pomocą innych środków niż koherencja tekstu pisanego, to jednym z nich są właśnie sygnały fatyczne. To one nadają rozmowie odpowiednią dynamikę, aktywizują percepcję rozmówcy, są ważnym elementem konstrukcyjnym wypowiedzi czy całej rozmowy, którą organizują i segmentują.

Nierzadkie w literaturze przedmiotu zbiorcze traktowanie operatorów fatycznych i nieuwzględnianie ich dyferencjacji nie pozwala na precyzyjne określenie funkcji tych operatorów w języku mówionym. To zróżnicowanie dotyczy nie tylko funkcji pełnionych przez poszczególne grupy operatorów, ale także możliwych wariantów formacji metatekstowych tworzonych na ich bazie.

W przypadku najczęściej używanego operatora *wiesz* oraz jego czeskich i rosyjskich odpowiedników mamy do czynienia z wielością funkcji przez nie pełnionych. Wiodąca to, co oczywiste, funkcja podtrzymywania kontaktu z rozmówcą, a co z tym się bezpośrednio wiąże – utrzymywania odpowiedniej dynamiki procesu komunikacji. Ponadto operatory *wiesz* / *viš* / *знаешь* organizują sam proces przekazu, otwierając i zamykając pole informacyjne, na które często oddziałują. Z tego faktu wynika ich częsta funkcja perswazyjna i ekspresywna. Szcze-

główna analiza *wiesz / víš / знаешь* i ich sekwencji pokazuje, jak ważnym są one elementem konstrukcyjnym wypowiedzi. Przypisywanie zatem *wiesz / víš / знаешь* statusu pauz wypełnionych leksykalnie, odgrywających rolę pustego przerywnika w wypowiedzi, nie jest uzasadnione. Pauza to zjawisko charakterystyczne dla spontanicznie generowanego tekstu, w którym w sposób naturalny pojawiają się różnorakie przerywania, zakłócające jego linearność.

Podobne właściwości posiadają operatory *rozumiesz / rozumíš (chápeš) / понимаешь*. Uwagę zwraca ich prymarna funkcja semantyczna, czyli rozumienie, odwołująca się do podstawowych umiejętności umożliwiających komunikację – kodowania i dekodowania komunikatu, czyli w rzeczy samej kontrolowania przebiegu procesu komunikacyjnego. Oddzielenie funkcji semantycznej od fatycznej w wielu przypadkach użycia tych leksemów jest trudne. Jako pauza wypełniona leksykalnie występują one najczęściej w lokalizacji wewnątrz wypowiedzi, są wtedy semantycznie pustymi konektorami, spajającymi części wypowiedzi.

Zasadę selektywnej analizy wyrażen metatekstowych potwierdza grupa wyrażen „myślowo-wyobrażeniowych”. Zadaniem tych operatorów jest stymulowanie określonego stanu mentalnego rozmówcy, co powoduje, iż funkcja fatyczna nierzadko ustępuje miejsca funkcji perswazyjnej i ekspresywnej.

Wyodrębniony opis polskich operatorów typu *sluchaj* i ich odpowiedników w języku czeskim i rosyjskim wynika ze specyfiki tej grupy „mocnych” wyrażen metatekstowych. Operatory „słuchowe” są ważnymi inicjalnymi elementami konstrukcyjnymi wypowiedzi, pozwalającymi na przykład na płynną zmianę tematu rozmowy. To również potencjalne elementy strategii perswazyjnej, kształtujące oceny czy poglądy rozmówcy.

„Wzrokowe” operatory metatekstowe *(po)patrz / (po)dívej (se) / (no)смотри* czy *widzisz, widzíš (vidíte) i видишь (vidume)*, w odróżnieniu od „słuchowych”, są niejednokrotnie pomijane w opracowaniach dotyczących sygnałów fatycznych. W monografii stawiam tezę, iż wynika to z samej ich semantyki, która odnosi się do zmysłu mniej aktywnie wykorzystywanego w procesie komunikowania się. Odwoływanie się choćby do uwagi słuchowej rozmówcy jest bardziej naturalne niż wzmaganie jego skupienia wzrokowego. To wszystko powoduje, że leksemy typu *(po)patrz, (po)dívej (se)* czy *(no)смотри* noszą przede wszystkim pierwotne cechy semantyczne, tj. w mniejszym stopniu się

zdesemantyzowały. Funkcja metatekstowa nie jest więc ich funkcją wiodącą. Należy podkreślić jednak, iż w porównaniu z wieloma innymi typami operatorów, wyrażenia „wzrokowe” zachowały większą skuteczność i ekspresywność poprzez zachowanie autonomicznych cech semantycznych. Różnice między funkcjonowaniem polskich operatorów „wzrokowych” a funkcjonowaniem czeskich i rosyjskich są istotne.

Analiza polskich, czeskich i rosyjskich elementów metatekstowych tworzących pytania dopingujące w poszczególnych językach pokazuje najbardziej różnorodną, a tym samym zróżnicowaną pod względem formalnym grupę wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej.

Konfrontacja polskich operatorów metatekstowych i ich odpowiedników czeskich i rosyjskich, oprócz oczywistych podobieństw, wykazała również istotne różnice w ich funkcjonowaniu w dialogu mówionym. Praca nie rozstrzyga jednoznacznie wątpliwości, które przy tego rodzaju komparacji się pojawiają – przekładalności jednostek w dużej mierze zdesemantyzowanych, których opis jest bardziej opisem funkcji i kontekstu użycia niż znaczenia, wreszcie samej substytucji wyrażen metatekstowych zarówno wewnątrz-, jak i międzyjęzykowej, a także granic ich wzajemnej odpowiedniości funkcjonalnej. To wszystko, jak się wydaje, ma wpływ na rzadkie notowanie jednostek metatekstowych w opracowaniach leksykograficznych, zwłaszcza dwujęzycznych.

Moim celem było ukazanie metatekstu fatycznego jako elementu konstrukcyjnego dialogu mówionego, który dzięki metatekstowi staje się bardziej płynny, komunikatywny, zorganizowany. Rola wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej, często nazywanych służebnymi wobec tekstu przedmiotowego, w potocznym języku mówionym jest szczególnie istotna, stanowi o jego cechach kategorialnych.

Można wyrazić przypuszczenie, iż wyrażenia metatekstowe, dziś już dostrzegane i coraz częściej analizowane, będą w najbliższej przyszłości obiektem kompleksowych badań w różnych aspektach: formalnym, funkcjonalnym, semantycznym, antropocentryczno-kulturowym czy strukturalno-semantycznym.

Literatura

- Adamec P., 1962: *K některým otázkám srovnávací syntaxe běžně mluvených projevů*. V: *Otázky slovanské syntaxe I*. Praha, s. 339–341.
- Antas J., 1991: *O mechanismach negowania*. Kraków.
- Awdiejew A., 1987: *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzeń*. Kraków.
- Awdiejew A., 2004: *Gramatyka interakcji werbalnej*. Kraków.
- Awdiejew A., Habrajska G., 2004: *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*. T. 1. Łask.
- Awdiejew A., Habrajska G., 2006: *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*. T. 2. Łask.
- Balowska G., Balowski M., 2008: *Problemy ze standaryzacji współczesnego języka czeskiego (cz. I)*. „Bohemistyka”, nr 1–4, s. 207–218.
- Balowski M., 2001: *Kodyfikacja języka czeskiego po roku 1990*. „Bohemistyka”, nr 1, s. 27–52.
- Bartmiński J., 1992: *Styl potoczny*. W: *Język a kultura*. T. 5: *Potoczność w języku i w kulturze*. Red. J. Anusiewicz, F. Nieckula. Wrocław, s. 37–54.
- Bogusławski A., 1983: *Słowo o zdaniu i tekście*. W: *Tekst i zdanie*. Red. T. Dobrzyńska, E. Janus. Wrocław, s. 7–31.
- Boniecka B., 1985: *Przejawy potoczności w pytaniach nauczycieli*. „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 44–50.
- Boniecka B., 1999: *Lingwistyka tekstu. Teoria i praktyka*. Lublin.
- Boniecka B., 2000: *Struktura i funkcje pytań w języku polskim*. Lublin.
- Buttler D., 1977: *Polskie słownictwo potoczne*. „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 89–98; z. 4, s. 153–163.

- Buttler D., 1978: *Struktura polskiego słownictwa potocznego*. W: *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*. Red. T. Skubalanka. Wrocław, s. 111–118.
- Buttler D., 1982: *Miejsce języka potocznego wśród odmian współczesnej polszczyzny*. W: *Język literacki i jego warianty*. Red. S. Urbančzyk. Wrocław, s. 17–28.
- Čechová M., Krčmová M., Minářová E., 2008: *Současná Stylistika*. Praha.
- Čermák F., 2007: *Jazyk a jazykověda*. Praha.
- Charciarek A., 2004: *К вопросу о некоторых вводно-контактных словах в польском, русском и чешском речевом общении*. In: *Lingua et communicatio in sphaera mercaturae. Bohemica Britannica Germanica Rossica Ostraviensia*. Ostrava, s. 53–59.
- Charciarek A., 2005a: *Metatekstowy operator kontaktu „wiesz” i jego odpowiedniki w czeskiej i rosyjskiej komunikacji językowej*. V: *Dialog kultur III*. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů, Hradec Králové 26.10.2004. Ústí nad Orlicí, s. 113–120.
- Charciarek A., 2005b: *Вводно-контактное слово „rozumiesz” и его русские и чешские эквиваленты в речевом общении*. V: *Актуальные проблемы обучения русскому языку VII*. Sborník prací PdF Masarykove univerzity Č. 185. Brno, s. 23–33.
- Charciarek A., 2006: *К проблеме функций некоторых вводных слов в польском, русском и чешском речевом общении*. V: *Rossica Olomucensia XLIV (Za rok 2005)*. 1. část. Ročenka Katedry Slavistiky na Filozofické Fakultě Univerzity Palackého. Olomouc, s. 291–296.
- Charciarek A., 2007a: *Operator metatekstowy „znaczy” i jego czeskie i rosyjskie odpowiedniki*. V: *Dialog kultur III*. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Slavisticou společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů, Hradec Králové 23–24.01.2007. Ústí nad Orlicí, s. 139–144.
- Charciarek A., 2007b: *Polski operator metatekstowy „co” i jego czeskie i rosyjskie odpowiedniki*. V: *Актуальные проблемы обучения русскому языку VII*. Sborník prací PdF Masarykove univerzity Č. 216. Brno, s. 68–74.
- Charciarek A., 2007c: *Лексические маркеры коррекции в польском, русском и чешском речевом общении*. V: *Hľadanie ekvivalentnosti III*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Presoviensis Humanistický Zborník 11. Prešov, s. 688–696.
- Charciarek A., 2008: *Русские и чешские эквиваленты вводно-модального слова nieprawdaż*. V: *Rossica Olomucensia XLVI-II*. Sborník pří-

- spěvků z vědecké konference XIX. Olomoucké Dny Rusistů. Olomouc, s. 159–162.
- Chloupek J., 1962: *O specifičnosti nářeční skladby*. V: *Otázky slovanské syntaxe I*. Praha, s. 325–336.
- Cz – MiJ 2000: *Čeština – řeč a jazyk* (ČřaJ). Ed. M. Čechová a kolektiv. Praha.
- Czapiga Z., 2006: *Rosyjskie operatory metatekstowe i ich polskie odpowiedniki*. Rzeszów.
- Danielewiczowa M., 1996: *O znaczeniu zdań pytajnych w języku polskim. Charakterystyka struktury tematyczno-rematycznej wypowiedzi interrogaatywnych*. Warszawa.
- Dijk T.A. van, 1980: *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung*. Tübingen.
- Dobrzyńska T., 1993: *Tekst. Próba syntezy*. Warszawa.
- Dunaj B., 1989: *Język mieszkańców Krakowa, Cz. 1, Zagadnienia teoretyczne, fonetyka, fleksja*. Kraków.
- Duraj-Nowosielska I., 2003: *Znaczenia angielskiego czasownika „imagine” na tle polskiego „wyobrażać sobie” (propozycja opisu z elementami analizy inferencyjnej)*. W: *Studia z semantyki porównawczej: nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*. Red. R. Grzegorzczukowa i K. Waszakowa. Cz. 2. Warszawa.
- Duszak A., 1998: *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa.
- Gajewska U., 2004: *Metatekstemy w języku nauk ścisłych*. Rzeszów.
- GJR I 1980 – *Русская грамматика*. Ред. Н.Ю. Шведова. Т. 1: *Фонетика, фонология, ударение, интонация, словообразование, морфология*. Москва.
- GJR II 1980 – *Русская грамматика*. Ред. Н.Ю. Шведова. Т. 2: *Синтаксис*. Москва.
- GKJR 2004 – *Коммуникативная грамматика русского языка*. Ред. Г.А. Золотова, Н.К. Ониненко, М.Ю. Сидорова. Москва.
- Grabias S., 1981: *O ekspresywności języka*. Lublin.
- Greń Z., 1994: *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*. Warszawa.
- Grepl M., Karlík P., 1986: *Skladba spisovné češtiny*. Praha.
- Grepl M., Karlík P., 1998: *Skladba češtiny*. Olomouc.
- Grochowski M., 1983: *Metatekstowa interpretacja parentezy*. W: *Tekst i zdanie*. Red. T. Dobrzyńska, E. Janus. Wrocław, s. 247–258.
- Grochowski M., 1986a: *O metapredykatywnej funkcji niektórych wyrażzeń partykułowo-przysłówkowych w strukturze tekstu*. W: *Teoria tekstu. Zbiór studiów*. Red. T. Dobrzyńska. Wrocław, s. 139–148.
- Grochowski M., 1986b: *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykoграфия*. Wrocław.

- Grochowski M., 1986c: *Parenteza i metarečenica*. V: *Južnoslovenski filolog* 42. Beograd, s. 1–8.
- Grochowski M., 1997: *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*. Kraków.
- Grzegorczykowa R., 2001: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa.
- Grzegorczykowa R., 2002: *Wykłady z polskiej składni*. Warszawa.
- Grzesiak R., 1983: *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmysłowej*. Wrocław.
- Grzesiuk A., 1995: *Składnia wypowiedzi emocjonalnych*. Lublin.
- Habrajska G., 2004: *Komunikacyjna analiza i interpretacja tekstu*. Łódź.
- Hausenblas K., 1962: *O studiu syntaxe běžně mluvených projevů*. V: *Otázky slovanské syntaxe I*. Praha, s. 313–323.
- Hirschová M., 2006: *Pragmatika v češtině*. Olomouc.
- Hoffmannová J., 1983: *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*. Praha.
- Hoffmannová J., 1989: *Modelování textových typů ve vztahu ke komunikačním procesům II*. „SaS”, Roč. 50, č. 3, s. 187–204.
- Hoffmannová J., 2007: *Vysvětlovací sekvence v dialogu starších a mladších*. V: *Čeština v dialogu generací*. Eds. J. Hoffmannová, O. Müllerová. Praha, s. 219–251.
- Hoffmannová J., Müllerová O., 1999: *Dialog v češtině*. München.
- Hoffmannová J., Müllerová O., eds., 2007: *Čeština v dialogu generací*. Praha.
- ISJP I 2000 – *Inny słownik języka polskiego*. T. 1. Red. M. Bańko. Warszawa 2000.
- ISJP II 2000 – *Inny słownik języka polskiego*. T. 2. Red. M. Bańko. Warszawa 2000.
- Jakobson R., 1989: *Metajęzyk jako problem badawczy*. W: *Idem: W poszukiwaniu istoty języka*. T. 1: *Wybór pism*. Redakcja naukowa i wstęp M.R. Mayenowa. Warszawa, s. 382–388.
- Kafková O., 1965: *K lineárnímu typu řadění větných členů a celků v mluvené ruštině*. „ČsRus”, č. 10, s. 83–88.
- Kafková O., 1971: *Funkce a pozice predikativního slovesa v běžně mluvené ruštině*. „Slavica Pragensia XIII”, AUC, Philologica 2–3, s. 143–151.
- Kafková O., 1973: *Funkce nominativu substantiva v běžně mluvené ruštině*. „Slavica Pragensia XV”, AUC, Philologica 2–3, s. 215–224.
- Kalisz R., 1993: *Pragmatyka językowa*. Gdańsk.
- Kawka M., 1988: *Metatekstowe zdania z „bo” w języku Jana Kochanowskiego*. „Język Polski”, z. 4–5, s. 212–221.

- KGR 1989 – *Краткая русская грамматика*. Red. Н.Ю. Шведова и В.В. Лопатин. Москва.
- Kita M., 1989: *Wypowiedzi przerwane we współczesnym polskim języku potocznym (na materiale autentycznych tekstów potocznych i tekstów beletrystycznych)*. Katowice.
- Kita M., 2004: *Tekstowy status rozmowy*. W: *Gatunki mowy i ich ewolucja*. Red. D. Ostaszewska. T. 2. Katowice, s. 405–413.
- Klemensiewicz Z., 1956: *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*. W: *Pochodzenie polskiego języka literackiego*. Red. M.R. Maye-nowa. Wrocław, s. 178–241.
- Kolářová I., 1991: *K některým ilokucním funkcím slovesa vědět*. V: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno, s. 18–21.
- Kolářová I., 1992: *Slovesa „vědět”, „vidět”, „říci”, „říkat” a jejich funkce v řečové komunikaci*. V: *Jazykovědné aktuality*. Praha, s. 118–121.
- Kolářová I., 1995: *Výskyt a funkce vybraných výrazů částicové a citoslovecné povahy v různých druzích mluvených textů*. V: *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Ostrava, s. 192–198.
- Kolářová I., 1998: *Výrazy „víš”, „chápeš”, „rozumíš” v souvislých textech*. V: *Český jazyk a literatura*. Praha, s. 216–221.
- Kolářová I., 1999: *Některé významy a funkce slov „podívat (se)” a „kokuhat”/„kouknout se”*. „Naše řeč”, Roč. 82, č. 2. Praha, s. 65–71.
- Kolářová I., 2000: *Některé významy a funkce slova to v souvislých textech*. „Naše řeč”, Roč. 83, č. 4. Praha, s. 193–199.
- Kolářová I., 2003: *Možnosti substituce slov „to”, „tak” v postavení na začátku a uprostřed výpovědi*. V: *Okraj a střed v jazyce a literatuře*. Ústí nad Labem, s. 140–147.
- Kolářová I., 2006: *Pozice, významy a funkce výrazu „jak to” (na materiále Českého národního korpusu)*. V: „Naše řeč”, Roč. 89, č. 1. Praha, s. 1–10.
- Kořenský J., 1992: *Komunikace a čeština*. Jinočany.
- Kořenský J., 1998: *Proměny myšlení o řeči*. Praha.
- Kořenský J., Hoffmannová J., Jaklová A., Müllerová O., 1999: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice.
- Koťátko P., 1998: *Význam a komunikace*. Praha.
- Koževniková K., 1968: *Některé vztahy obsahové a výrazové výstavby v nepřipraveném mluveném projevu*. „Slavica Pragensia X”, AUC, Philologica 1–3, s. 329–336.
- Koževniková K., 1971: *Komunikační podmínky běžně mluvených projevů*. „Slavica Pragensia”, AUC, Philologica 2–3, s. 95–110.
- Krčmová M., 2002: *Čeština obecná*. V: *Encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha, s. 81–82.

- Kruger U., 1983: *Wyznaczniki składniowej segmentacji tekstu miejskiego języka mówionego mieszkańców miast Górnego Śląska i Zagłębia*. Katowice.
- Kufnerová Z., Poláčková M., Povějšil J., Skoumalová Z., Straková V., 2003: *Překládání a čeština*. Jinočany.
- Kurkowska H., Skorupka S., 1959: *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa.
- Labocha J., 1981: *Przerwania jako sygnały trudności wyboru leksykalnego i formalnego w polszczyźnie mówionej*. W: *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 1*. Red. B. Dunaj. Kraków, s. 111–119.
- Labocha J., 2008: *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*. Kraków.
- Leech G.N., 1983: *Principles of Pragmatics*. London–New York.
- Lubaś W., 1979: *Společné uwarunkowania współczesnej polszczyzny*. Kraków.
- Lubocha-Kruglik J., 2005: *Patrzyć i widzieć. O pewnym typie zdań percepcyjnych*. W: *Język a rzeczywistość. Rusycystyczne studia konfrontatywne*. Red. P. Czerwiński i H. Fontański. Katowice, s. 131–138.
- Machová S., 2008: *Syntax obecné češtiny*. „Bohemistika”, č. 1–4, s. 309–320.
- Malinowska E., 2001: *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*. Opole.
- Mazur J., 1986: *Organizacja tekstu potocznego na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego*. Lublin.
- Müllerová O., 1966: *K syntaxi nepřipravených souvislých mluvených projevů. (Přídavné vazby a konstrukce)*. „SaS”, č. 27, s. 118–126.
- Müllerová O., 1979: *Komunikativní složky výstavby dialogického textu*. Praha.
- Müllerová O., 1994: *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha.
- Müllerová O., 1999: *Výskyt a funkce slova no v českých textech prostě sdělovacího stylu*. In: J. Hoffmannová, O. Müllerová: *Dialog v češtině*. München, s. 99–106.
- Müllerová O., 2007: *Postpozitivní „žejo”, „jo” ve vzpomínkovém vyprávění*. V: *Čeština v dialogu generací*. Eds. J. Hoffmannová, O. Müllerová. Praha, s. 291–298.
- Müllerová O., Hoffmannová J., Schneiderová E., 1992: *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany.
- Müllerová O., Šimečková A., 1987: *Způsoby a prostředky navazování kontaktu v telefonických rozhovorech*. „SaS”, č. 37, s. 292–300.
- Nekvapil J., 2007: *Kultivace (standardního) jazyka*. „SaS”, č. 4, s. 287–301.

- Nęcki Z., 1992: *Komunikowanie interpersonalne*. Wrocław.
- Nieckula F., 1992: *Język mówiony a pisany*. W: *Język a kultura*. T. 5: *Potoczność w języku i kulturze*. Red. J. Anusiewicz i F. Nieckula. Wrocław, s. 87–94.
- NSJP 2005 – *Nowy słownik języka polskiego*. Redakcja naukowa B. Dunaj. Warszawa.
- Orłóš T.Z., 2005: *Współczesna czeszczyzna potoczna*. „Biuletyn PTJ”, z. 61, s. 137–143.
- Ożóg K., 1985: *Wyrazy częste w polszczyźnie mówionej: „no”, „tam”*. „Polonica”, T. 11, s. 147–160.
- Ożóg K., 1990: *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej. Wybrane zagadnienia*. Kraków.
- Ożóg K., 1991: *Jednostki otwierające i zamykające replikę w dialogu*. W: *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa*. Red. B. Dunaj i K. Ożóg. T. 3. Kraków, s. 71–89.
- PGJCz 2001 – *Příruční mluvnice češtiny (PMČ)*. Eds. P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová. Praha.
- Pisarek W., 1978: *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Red. S. Urbáńczyk. Wrocław.
- Pisarkowa K., 1975: *Składnia rozmowy telefonicznej*. Wrocław.
- Pisarkowa K., 1978: *Zdanie mówione a rola kontekstu*. W: *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*. Red. T. Skubalanka. Wrocław.
- Reichenbach H., 1967: *Elementy logiki formalnej*. W: *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*. Warszawa.
- Rittel T., 1985: *Kategoria osoby w polskim zdaniu*. Warszawa–Kraków.
- Rudek-Data K., 1981: *Pauza a przerwanie w wypowiedzi mówionej*. W: *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 1*. Red. B. Dunaj. Kraków, s. 103–108.
- Rulíková B., 1973: *Parenteze v současné češtině*. Praha.
- Rytel D., 1982: *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*. Wrocław.
- SCzJL 2001 – *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha.
- SCzP I 1999 – K. Oliva: *Polsko-český slovník*. T. 1. Praha.
- SCzP II 1999 – K. Oliva: *Polsko-český slovník*. T. 2. Praha.
- SCzP 2002 – J. Siatkowski, M. Basaj: *Słownik czesko-polski*. Warszawa.
- Searle J.R., 1987: *Czynności mowy. Rozważania z filozofii języka*. Przeł. B. Chwedeńczuk. Warszawa. (Oryg.: J.R. Searle: *Speech acts. An Essay in the Philosophy of Language*. London 1977).
- Šipková M., 1993: *Stavba věty v mluvených projevech. Syntax hanáckých nářečí*. Jinočany.

- SOJR 2003 – *Толковый словарь русского языка*. Ред. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. Москва.
- SWJP 1996 – *Słownik współczesnego języka polskiego*. Red. B. Dunaj. Warszawa.
- SWSJR 1997 – *Словарь структурных слов русского языка*. Ред. В.В. Морковкина. Москва.
- Szymoniuk M., 1978: *Składnia typowa dla języka mówionego jako środek stylizacyjny w dziele literackim (na przykładzie literatury rosyjskiej)*. W: *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*. Red. T. Skubalanka. Wrocław.
- Tambor J., 1991: *O funkcji fatycznej niektórych elementów tekstów mówionych*. W: *Język a kultura*. T. 4: *Funkcje języka i wypowiedzi*. Red. J. Bartmiński i R. Grzegorzewska. Wrocław.
- Tarski A., 1933: *Pojęcie prawdy w naukach dedukcyjnych*. Warszawa.
- Topolińska Z., 1978: *Składnia języka mówionego jako przedmiot badania i opisu*. W: *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*. Red. T. Skubalanka. Wrocław.
- Warchala J., 1991: *Dialog potoczny i tekst*. Katowice.
- Warchala J., 2003: *Kategoria potoczności w języku*. Katowice.
- Wiertlewski S., 1995: *Pytania bez odpowiedzi. Pytania jako pośrednie akty mowy*. Poznań.
- Wierzbicka A., 1971: *Metatekst w tekście*. W: *O spójności tekstu*. Red. M.R. Mayenowa. Wrocław, s. 105–121.
- Wilkoń A., 2000: *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice.
- Wilkoń A., 2002: *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*. Kraków.
- Witosz B., 1988: *Cechy strukturalno-składniowe monologu wypowiedzianego (na przykładzie literatury polskiej)*. Katowice.
- Witosz B., 2001: *Metatekst – w opisie teoriotekstowym, stylistycznym i pragmalingwistycznym*. W: *Stylistyka a pragmatyka*. Red. B. Witosz. Katowice, s. 73–81.
- WSOJR 2000 – *Большой толковый словарь русского языка*. Ред. С.А. Кузнецова. Санкт-Петербург.
- Żydek-Bednarczuk U., 1994: *Struktura tekstu rozmowy potocznej*. Katowice.
- Żydek-Bednarczuk U., 2005: *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*. Kraków.
- Андреева С.В., 2006: *Речевые единицы устной русской речи: система, зоны употребления, функции*. Москва.

- Апресян Ю.Д., 1986: *Перформативы в грамматике и словаре*. В: Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. Т. 45, № 3, с. 208–223.
- Ардентов Б.П., 1973: *„Что“ в современном русском языке*. Кишинев.
- Арутюнова Н.Д., 1999: *Язык и мир человека*. Москва.
- Арутюнова Н.Д., 1990: *Речь*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва, с. 414–416.
- Баранов А.Г., 1993: *Функционально-прагматическая концепция текста*. Ростов-на-Дону.
- Безяева М.Г. 2002: *Семантика коммуникативного уровня звучащего языка: Валеизъявление и выражение желания говорящего в русском диалоге*. Москва.
- Богданов В.В., 1990: *Речевое общение: прагматические и семантические аспекты*. Ленинград.
- Богданов В.В., 1993: *Текст и текстовое общение*. Санкт-Петербург.
- Борисова И.Н., 2007: *Русский разговорный диалог: структура и динамика*. Москва.
- Вежбицкая А., 2001: *Сопоставление культур через средство лексики и прагматики*. Москва.
- Вепрева И.Т., 1999: *Рефлексивы и их функционально системная организация*. В: *Русский язык в контексте культуры*. Екатеринбург, с. 194–203.
- Виноградов В.В., 1972: *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва.
- Винокур Т.Г., 1993: *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*. Москва.
- Земская Е.А., 1968: *Русская разговорная речь*. Москва.
- Земская Е.А., 1979: *Русская разговорная речь. Лингвистический анализ и проблемы обучения*. Москва.
- Земская Е.А., 1987: *Русская разговорная речь. Лингвистический анализ и проблемы обучения*. Москва.
- Земская Е.А., 1988: *Городская устная речь и задачи ее изучения*. В: *Разновидности городской устной речи*. Москва.
- Земская Е.А. 2006: *Русская разговорная речь. Лингвистический анализ и проблемы обучения*. Москва.
- Каменская О.Л., 1990: *Текст и коммуникация*. Москва.
- Карасик В.И., 2002: *Язык социального статуса*. Москва.
- Киселев И.А., 1976: *Частицы в современных восточнославянских языках*. Минск.
- Киселева Л.А., 1978: *Вопросы теории речевого воздействия*. Ленинград.
- Колесников Н.П., 2000: *Словарь вводных слов и выражений*. Ростов-на-Дону.

- Колшанский Г.В., 1984: *Коммуникативная функция и структура языка*. Москва.
- Кронгауз М.А., 2001: *Семантика*. Москва.
- Крысин Л.П., 1989: *Социологические аспекты изучения современного русского языка*. Москва.
- Крысин Л.П., 2003: *Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация*. Москва.
- Лаптева О.А., 1965: *О структурных компонентах разговорной речи. „Русский язык в национальной школе”, № 5.*
- Лаптева О.А., 1976: *Русский разговорный синтаксис*. Москва.
- Лаптева О.А., 2003: *Русский разговорный синтаксис*. Москва.
- Макаров М.Л., 1986: *Метакоммуникативные единицы регламентного общения*. В: *Языковое общение и его единицы*. Калинин, с. 66–71.
- Макаров М.Л., 1990: *Коммуникативная структура текста*. Тверь.
- Макаров М.Л., 2003: *Основы теории дискурса*. Москва.
- Меликян В.Ю., 2001: *Словарь: Эмоционально-экспрессивные обороты живой речи*. Москва.
- Москальская О.И., 1981: *Грамматика текста*. Москва.
- Николаева Т.М., 2004: *Функции частиц в высказывании. На материале славянских языков*. Москва.
- Падучева Е.В., 1985: *Высказывание и его соотнесенность с действительностью*. Москва.
- Падучева Е.В., 1996: *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*. Москва.
- Перфильева Н.П., 2006: *Метатекст в аспекте текстовых категорий*. Новосибирск.
- Почепцов Г.Г., 1981: *Фатическая метакоммуникация*. В: *Семантика и прагматика синтаксических единств*. Калинин, с. 52–59.
- Романов А.А., 1988: *Системный анализ регулятивных средств диалогического общения*. Москва.
- Ростова А.П., 2000: *Метатекст как форма экспликации метаязыкового сознания (на материале русских говоров Сибири)*. Томск.
- Рябцева Н.К., 1994: *Коммуникативный модус и метаречь*. В: *Логический анализ языка. Язык речевых действий*. Москва, с. 82–93.
- Сиротинина О.Б., 1974: *Современная разговорная речь и ее особенности*. Москва.
- Скребнев Ю.М., 1985: *Введение в коллоквиалистику*. Саратов.
- Скребнев Ю.С., 1987: *Исследования русской разговорной речи. „Вопросы Языкознания”, № 4.*
- Федосюк М.Ю., 1988: *Неявные способы передачи информации в тексте*. Москва.

- Формановская Н.И., 2007: *Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика*. Москва.
- Храковский В.С., Володин А.П., 1986: *Семантика и типология императива. Русский императив*. Ленинград.
- Чернышева А.Ю., 2001: *Русское приглашение к согласию*. В: *Русский язык и культура (изучение и преподавание)*. Матер. междунар. науч. конф. Москва.
- Чернышева А.Ю., 2006: *Сигналы речи, выражающие контактную функцию в русском языке*. В: *Язык. Культура. Коммуникация*. Матер. междунар. науч. конф. Волгоград, с. 223–228.
- Шаймиев В.А., 1995: *Вставные конструкции и примечания как элементы синтаксиса метатекста*. В: *Лингвистические чтения, посвященные 100-летию со дня рождения проф. Н.П. Гринковой*. Тезисы докл. и сообщений. Санкт-Петербург, с. 95–97.
- Шаймиев В.А., 1996: *Метатекст и адекватное восприятие текста*. В: *Аспекты речевой конфликтологии*. Сб. статей. под ред. чл.-корр. РАО проф. С.Г. Ильенко. Санкт-Петербург, с. 58–62.
- Шаймиев В.А., 1999: *Об иллокутивных функциях метатекста, или Перечитывая А. Вежбицку...: (На материале лингвистических текстов)*. В: *Русистика*. Санкт-Петербург, с. 68–76.
- Шведова Н.Ю., 2003: *Очерки по синтаксису русской разговорной речи*. Москва.
- Шимонюк М., 2003: *Вводно-модальные слова в диалоге*. „Przegląd Rusycystyczny”, nr 3.
- Ширяев Е.Н., 1982: *Структура разговорного повествования*. В: *Русский язык: Текст как целое и компоненты текста*. Москва, с. 106–121.
- Шмелев Д.Н., 1977: *Русский язык в его функциональных разновидностях*. Москва.

Indeks polskich, czeskich i rosyjskich wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej

W indeksach odnotowano wyrażenia, które zostały wyszczególnione i omówione w niniejszej monografii. Celowo pominięto operatory pochodzące od czasowników tworzących pary aspektowe; operatory te nie znalazły się w zebranym materiale (np. warianty *смому / носмому*). Ich brak w indeksach nie świadczy o tym, że nie są używane.

Indeks polskich wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej

a co? 182
a słuchaj 126, 127
a spójrz 157
a ty co? 184
a wiesz 65, 66, 79, 80
a więc posłuchaj 132
a więc rozumiesz 99, 100, 105
a więc słuchaj 132
a więc widzisz 161, 162
a więc wiesz 69–72
a więc zrozum 104
a zobacz 158
albo wiesz co 63
ale co? 182
ale patrz 44, 144, 153, 154

ale patrz no 158
ale poczekaj 140
ale popatrz 153, 154
ale popatrz no 158
ale posłuchaj 128, 130, 154
ale posłuchaj no 130
ale przynaj 117
ale rozumiesz 93, 96–98
ale słuchaj 126, 128, 130
ale słuchaj no 130
ale spójrz 157
ale widzisz 163
ale wiesz 78, 81–83
ale wiesz co 44, 121
ale wiesz no 78

ale zastanów się 114

ale zobacz 154, 158

ale zobacz no 158

ale zrozum 103

ano posłuchaj 133

ano rozumiesz 97

ano słuchaj 133

ano wiesz 80

bo co? 182

bo patrz 154

bo posłuchaj 134

bo rozumiesz 94, 97, 99

bo słuchaj 134

bo spójrz 157

bo widzisz 154, 162

bo wiesz 69–71, 78, 83, 97

bo zobacz 158

co? 168–170, 181, 182, 185

czekaj 41, 44, 45, 121, 137–140

czy tak? 169, 180

czyż nie? 166, 169

czyż nie tak? 171, 172

dobra? 176, 177

dobrze? 176, 177

i co? 182

i jak? 185

i patrz 158

i popatrz 158

i rozumiesz 91–94

i spójrz 157

i widzisz 160, 162

i wiesz 43, 44, 65, 66, 76, 91

i zobacz 150, 158

jak? 185

jak myślisz? 180

nie? 174–176, 186

nie bo wiesz 69

nie myślisz? 180

nie uwierzysz 115, 116

nieprawdaz? 165–167, 170–173, 180

no ale patrz 151

no ale popatrz 151

no ale posłuchaj 129

no ale rozumiesz 96, 106

no ale słuchaj 129

no ale wiesz 83

no ale zobacz 158

no ale zrozum 104

no bo rozumiesz 94

no bo spójrz 157

no bo wiesz 69

no co? 182

no i co? 182

no i jak? 185

no i patrz 151

no i popatrz 151

no i rozumiesz 94–96, 106

no i słuchaj 128, 129

no i widzisz 160

no i wiesz 43, 44, 76, 84

no nie? 165–167, 169, 175, 176

no patrz 151

no popatrz 151

no rozumiesz 95, 96

no słuchaj 126

no to co? 182

no to posłuchaj 132, 133

no to słuchaj 126, 132

no widzisz 160, 162

no wiesz 75–80, 83

no więc widzisz 162

no zobacz 158

no zrozum 104

o widzisz! 163

patrz 43, 45, 55, 121, 142–144, 146,
149, 150, 189

patrz no 158

poczekaj 45, 137–141

pomyśl 45, 112, 113

popatrz 41–43, 44, 142–144, 146,
149, 150, 189

popatrz no 158

posłuchaj 45, 86, 120, 121, 123–126,
140

posłuchaj no 129, 130, 141, 150

prawda 43

prawda? 45, 124, 165–167, 169,
171–173, 176, 181

prawda co nie? 173

prawda że nie? 172, 173

prawda że tak? 172, 173

przyznaj 117, 118

przyznasz? 117

rozumiesz 41–45, 54, 55, 85–88, 91,
95, 104, 106, 107, 112, 118, 121,
189

rozumiesz? 88, 89, 136, 137

rozumiesz, nie? 89

rozumiesz no 96, 106

sam rozumiesz 101

słuchaj 30, 41–45, 55, 119–121, 123,
124, 140, 150, 189

słuchaj no 44, 129, 130, 141

słuchasz mnie? 135, 136

słyszysz! 136

słyszysz? 136, 137

spójrz 43, 142, 144, 155–157

tak? 173, 174, 176, 186

tak więc co? 182

tak więc rozumiesz 100

tak więc widzisz 161

tak więc wiesz 72, 73

tak że wiesz 44

to co? 182

to posłuchaj 132

to słuchaj 132

to wiesz 82

ty rozumiesz 90

ty wiesz 60, 61

ty wiesz co 56

uwierz (mi) 45, 116

uwierzysz? 115

widzisz 41–45, 121, 158–161, 189

wierzysz? 115

wiesz 24, 41–43, 45, 54–57, 60, 68,
69, 83–86, 107, 112, 118, 121, 149,
159, 188, 189

wiesz co 41, 56, 61, 62

wiesz co? 62

wiesz no 77, 84

więc co? 182

więc rozumiesz 99, 100, 105

więc wiesz 69, 70, 71, 72

więc zobacz 158

więc zrozum 104

wyobraź sobie 41, 43, 44, 45,
107–113, 118, 121

wyobrażasz sobie? 110, 111, 115, 118

zaczekaj 137, 139, 140

zastanów się 113, 114

zgodzisz się? 180

zgodzisz się, prawda? 181

zgódź się 117, 118

zobacz 41, 43, 44, 143, 144, 146, 157,
158

zobacz no 158

zrozum 102, 104, 105, 149

zrozumiałeś (zrozumiałaś)? 90

że co? 182

Indeks českých výrazů metatekstových o funkci fatyčnej

- a chápeš* 84, 92, 94
a co ty? 184
a cože? 183
a dívej (se) 150
a koukni 158
a podívej (se) 150
a poslyš 127
a přemýšlej 114
a vidíš 150, 160, 162
a víš 65, 66, 79, 80
ale chápej 106
ale chápeš 98
ale dívej (se) 153
ale koukni 158
ale pochop 103
ale počkej 140
ale podívej (se) 153, 154
ale poslyš 128
ale přemýšlej 114
ale rozumíš 98
ale to víš 82
ale vidíš 163, 164
ale víš 66, 81, 82,
ale zamysli se 114
ano? 48, 167, 174, 175, 179

chápej 105, 106
chápeš 86, 88, 106, 189
chápeš? 89, 136, 137
chápeš-li 101, 106
co? 167, 168, 182, 183, 186
co myslíš? 180
copak? 182
což? 168, 183
cože? 168, 183
cožpak? 183

dívej (se) 47, 48, 142, 143, 145, 189

hele 48, 143, 155, 156
hele dívej se 156
hele koukej 164
hele podívej se 156
hele poslouchej 133
hele poslyš 133, 156
heled' 143, 155, 156

jo? 167, 174, 175, 179

koukej (se) 143, 145, 146, 149, 157
koukni (se) 143, 145, 158

ne? 33, 48, 167, 174, 175
nebo ano? 172
nebo jo? 172
nebo ne? 172
nebo víš co 63
nemyslíš? 180
není-liž pravda? 171
no a co? 183
no a vidíš 160
no ale pochop 104, 106
no ale podívej (se) 151
no ale poslouchej 129
no ale poslyš 129
no ale víš 83
no chápeš 94
no cože? 183
no dívej (se) 151
no koukni 158
no ne? 175
no pochop 104
no podívej (se) 151
no poslyš 128, 133
no rozumíš 94, 95, 97
no tak co? 183
no tak koukni 158

no tak vidíš 161
no vidíš(!) 48, 145, 163
no víš 75, 76, 78, 80

pochop 102, 104–106
pochopils (pochopilas)? 90
počkej 47, 48, 137, 139–141
podívej (se) 47, 48, 142–146, 149, 150, 156, 157, 189
pomysli si 47, 112, 113
popřemýšlej 113
poslechni 120, 122
poslechni mě 123, 125, 134
posloucháš mě? 135, 136
poslouchej 46, 48, 120–122, 124, 125, 133, 134, 156
poslyš 33, 46, 48, 120–124, 126, 140
pravda 33, 47
představ si 47, 107–110, 112
přemýšlej 113, 114

rozuměls (rozumělas)? 90
rozumíš 34, 46, 47, 48, 54, 86–89, 99, 106, 112, 189
rozumíš? 89, 90, 136, 137
rozumíš-li 101
rozumíš, ne? 89

sám chápeš 102
sám rozumíš 102
slyšíš! 136, 137
slyšíš? 136, 137
souhlasíš? 117, 180
souhlasíš, ne? 181

tak chápej 106

tak chápeš 94, 100
tak co? 183
tak koukej 155
tak koukni 158
tak pochop 104, 105
tak podívej (se) 154, 155
tak poslouchej 132, 133
tak poslyš 128, 132, 133
tak to vidíš 161
tak to víš 73
tak vidíš 145, 161
tak víš co 71, 72
to mi věř 116
to víš 33, 62, 71, 72, 83

věř mi 116
vid' že ano? 172, 173
vid' že jo? 172, 173
vid' že ne? 172, 173
vid'? (*vid'te?*) 47, 172, 173, 186
vida 143, 145, 156, 157, 164
vidíš 142, 143, 145, 158–161, 189
víš 33, 34, 47, 48, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 68–70, 83, 84, 112, 134, 188, 189
víš co 61, 62, 63
víš co? 62

zamysli se 113, 114

že? 33, 47, 124, 167–169, 186
že ano? 47, 118, 167, 169, 172, 186
že jo? 48, 118, 169, 172, 186
že ne? 169, 172, 186

Индекс росыjsких выражений метатекстовых о функции фатycznej

- а?* 170
а вот знаешь 79, 80
а вот слушай 130, 131
а вот смотри 153
а знаешь 65, 66
а слушай 127
а то видишь 162, 163
а то знаешь 70, 72
а то понимаешь 98
а то смотри 135, 147, 154, 155
а ты что? 184
а что? 183
- ведь нет?* 179
ведь правда? 178
ведь правда же? 178
ведь так? 37, 178
видишь (ли) 35, 44, 49, 52, 53, 142, 143, 148, 149, 158–160, 164, 189
воображаешь (себе)? 100
вообрази 35, 44, 50, 51, 53, 109, 110
вот видишь 162
вот видишь! 163
вот знаешь 79, 80
вот слушай 130
вот смотри 152
- да?* 165, 174, 177, 178
да видишь 150, 160
да вот знаешь (ли) 67
да вот понимаешь 94
да вот послушай 127
да вот слушай 127
да знаешь 66, 67, 84
да пойми 104
да понимаешь 92, 93
да понимаешь ли ты 93
да послушай 127, 128
- да слушай* 127, 128
да смотри 150
да ты знаешь 66, 67
да что? 184
думаешь? 180
- знаешь (ли)* 34, 35, 49–55, 57–60, 63, 64, 68, 69, 83, 84, 91, 122, 188, 189
знаешь что 61, 62, 122,
знаешь что? 61, 62
- и вот понимаешь* 94
и вот слушай 130, 131
и вот смотри 153
и знаешь 65, 66
и понимаешь 92, 93
и смотри 150
и что? 183
идет? 179
или знаешь что 63
- как?* 167, 185
- ладно?* 177
- не думаешь?* 180
не поверишь 50, 116
не правда ли? 165, 167, 171, 177
не так ли? 167, 171, 172, 176, 177
не так ли верно? 165
нет? 174
неужели? 37, 124
но видишь (ли) 163
но знаешь 81
но знаешь что 81
но не поверишь 116
но подожди 140

но пойми 102
 но понимаешь 98
 но послушай 128
 но слушай 128
 но смотри 153, 154
 но согласишься 117
 ну видишь 160
 ну вот видишь 160
 ну вот знаешь 79
 ну вот понимаешь 94
 ну вот слушай 130, 131
 ну вот смотри 153
 ну знаешь 74–78, 80
 ну и знаешь 76, 77
 ну и как? 185
 ну и слушай 128, 129
 ну и что? 183
 ну как? 185
 ну подумаешь 112
 ну пойми 104
 ну понимаешь 95, 97
 ну послушай 133
 ну слушай 128, 133
 ну смотри 147, 151, 152

поверишь (ли) 50, 53, 115
 поверь (мне) 35, 44, 50, 53, 116
 подожди 139, 140,
 подумаешь 53, 112
 подумай 44, 53, 112
 пойми 102, 104
 понимаешь (ли) 35, 44, 50–53, 87,
 88, 91, 106, 189
 понимаешь? 89, 136, 137
 понимаешь, нет? 89
 понял(а)? 90
 понял(а), да? 90
 послушай 35, 37, 44, 53, 120, 122,
 123, 125
 послушай же 129
 посмотри 147, 158, 189

посмотри же 152
 постой (постой-ка) 53, 140, 141
 правда? 165, 167, 171, 177, 178
 правда ведь? 178
 правда ведь, да? 173
 правда ведь, нет? 173
 правда же? 178
 правда ли? 171

представляешь (себе) 51, 52, 109–111
 представляешь (себе)? 110, 111
 представь (себе) 44, 50, 51, 53, 107,
 109, 110
 прикинь 51, 109, 111

сам понимаешь 87, 101
 слушай 36, 51, 53, 120, 122–126
 слушай же 129
 слышишь! 137
 слышишь? 136, 137
 слышь 130
 смотри 51, 53, 122, 146–150, 158,
 189
 смотри же 152
 согласен (согласна)? / (ты) согласен
 (согласна)? 117, 180, 181
 согласен, да? 181
 согласен, нет? 181
 согласись 35, 50, 53, 117

так? 178
 так ведь? 178
 так видишь (ли) 161
 так вот знаешь 72, 79
 так вот понимаешь 100
 так вот слушай 130, 131
 так вот смотри 153
 так же? 178
 так знаешь (ли) 72
 так пойми 104, 105
 так понимаешь 100

так послушай 132, 133
так слушай 132, 133
так что видишь (ли) 161
так что знаешь 73
так что понимаешь 100
так что послушай 132
так что слушай 132
так что смотри 155
тогда пойми 105
тогда послушай 132, 133
тогда слушай 132, 133
ты знаешь 61, 122

ты понимаешь? 90
ты слушаешь меня? 135, 136
ты что? 184
ты что же? 185

хорошо? 177

что? 167, 169, 182
что ж(е)? 167, 184
что ли? 167, 169, 170, 184

это знаешь 82

Andrzej Charciarek

Polish metatextual expressions of a phatic function and their Czech and Russian equivalents

S u m m a r y

The work is a linguistic analysis of metatextual expressions of a phatic function in a Slavonic confrontational Polish-Czech-Russian perspective.

It is difficult to imagine an every-day linguistic communication without metatextual expressions of a phatic function. They give conversations appropriate dynamism, activate speaker's perception and constitute an important constructive element of conversation they combine, value and segment. The adjustment of the metatext to the subject text does not exclude the former from generating the spoken text. Metatextual expressions cocreate a semantic and formal structure of the spoken discourse and are often an element reinforcing different interactive actions.

A frequent treatment of phatic auxiliaries in the literature of the subject makes it difficult to define their functions in the spoken language which are different depending on their particular types. Likewise, different Polish, Czech and Russian metatextual formations are created on their basis. A separate linguistic analysis of Polish metatextual units proposed in the work allows for a more precise definition of their possible equivalents in the Czech and Russian language, and makes it easier to indicate similarities and differences in their functioning.

The aim of the work is to present a phatic metatext as a constructive element of the spoken dialogue which thanks to it becomes more fluent, communicative and organised.

The first and second chapters are devoted to theoretical aspects connected with the research in question.

Chapter *Metatextual expressions in Polish, Czech and Russian linguistics* is on the one hand an overview of theoretical assumptions about the metatext and the current state of its studies, and on the other a proposal for defining the status of such expressions.

The second chapter presents metatextual expressions of a phatic function being the object of the analysis, and defines the principles of their classification. The basis of the phatic auxiliary division, despite desemantisation and movement of their function, was

their primary semantics, that it basic categories of ordering the world through language.

Ther empirical part opens the third chapter devoted to the most frequently used auxiliary in the spoken Polish language *wiesz*, and its Czech and Russian equivalents. A dominating functionn of these auxiliaries is maintaining contact with the speaker, and, thus, miantaining appropraite dynamism of the communication process. *Wiesz* / *víš* / *знаешь* organise the transmission process alone, opening and closing an informative field they often influence. That is why they often perform a persuasive and expressive function. A detailed analysis of *wiesz* / *víš* / *знаешь* and its different sequences shows how important a constructive element they are for the discourse.

Auxiliaries *rozumiesz* / *rozumíš* (*chápeš*) / *понимаешь* described in chapter four have similar fetaures. What pays attention is their primary semantic function, namely umderstanding referring to basic skills enabling communication, i.e. mesage coding and decoding, or de facto controlling the course of the communication process.

The principle of a selective analysis of metatextual expressions is confirmed by the group of “thinking-imaginative” expressions analysed in chapter five. The task of these auxiliaries is to stimulate a given mental state of the speaker, which makes the phatic function performed by them often replaced with the persuasive and expressive one.

A description of the Polish auxiliary *stuchaj* and its Czech and Russian equivalents in chapter six confirms the specificity of this group of “strong” metatextual expressions. “Auditory” auxiliaries are important initial phatic signals of the dsicourse, allowing for e.g. a fluent shift of conversation topic. They are also potential elements of a persuasive strategy shaping speaker’s evaluation or opinion.

Chapter seven is devoted to “visual” metatextual auxiliaries of *patrz(po)patrz* / *(no)смотри* / *(po)dívej (se)* type, often skipped in works concerning a description of phatic signals. It might derive from their semantics alone which refers to the sense less used in the process of linguistic communication. The phatic function is not their dominating function. What is important constitutes the differences between the functioning of the Polish visual auxiliaries and their Czech and Russian equivalents, which often disables a mutual auxiliary substitution.

The analysis of Polish, Czech and Russian metatextual elements creating motivating questions in given languages presented in chapter seven shows the specificity of the functioning of the most diversified and at the same time formally different group of metatextual expressions of a phatic function.

The work pays attention to doubts concerning the translatability of units desemantised to a large extent the description of which is more a description of function and context than their meaning. The complexity of aspects connected with the principles of both intra and interlinguistic substitution of metatextual expressions, as well as the bo- underies of their mutual functional suitability were emphasised.

Анджей Харциарек

Польские метатекстовые выражения в фатической функции и их чешские и русские эквиваленты

Р е з ю м е

В монографии содержится лингвистический анализ польских, чешских и русских метатекстовых выражений, выполняющих фатическую функцию, в сопоставительном аспекте.

Трудно представить себе повседневное вербальное общение без метатекстовых операторов в фатической функции. Именно они придают разговору соответствующую динамику, активизируют восприятие собеседника, являются важным конструктивным элементом речевой интеракции, объединяющим, иерархизирующим и сегментирующим ее. Подчинение метатекста основному тексту не приводит к тому, что первый из них не принимает участия в речепроизводстве. Метатекстовые выражения участвуют в создании семантической и формальной структуры устного высказывания и часто выступают в роли элементов, усиливающих различные речевые действия.

Нередкая в литературе предмета общая трактовка фатических единиц затрудняет определение их функций в речевой коммуникации, которые дифференцированы по отношению к каждому из их типов. Таким же разнообразием отличаются образуемые на их основе польские, чешские и русские маркеры. Предлагаемый в работе отдельный языковой анализ польских метатекстовых элементов позволяет с большей точностью установить их возможные эквиваленты в чешском и русском языках, а также способствует указанию сходств и различий в функционировании рассматриваемых выражений.

Целью монографии является показать фатический метатекст как конструктивный элемент устного диалога, который благодаря ему становится более связным, коммуникативным и организованным.

Первая и вторая главы монографии посвящены теоретическим проблемам, соотносимым с объектом исследований.

Глава *Метатекстовые выражения в польском, чешском и русском языкознании* это, с одной стороны, обзор теоретических оснований метатекста и истории вопроса, а с другой – предложение определить статус выражений этого типа.

Во второй главе представлены фатические операторы, являющиеся предметом анализа, а также разработаны принципы их классификации. В ее основу легла, несмотря на десемантизацию и перемещение функции, первичная семантика метатекстовых элементов, т.е. основные категории упорядочивания мира языком.

Исследовательскую часть монографии открывает третья глава, в которой рассматривается наиболее частотный оператор в устной форме польского языка *wiesz*, а также его чешские и русские эквиваленты. Доминирующая функция этих единиц заключается в поддержании контакта с собеседником, и, что за этим следует, в сохранении соответствующей динамики процесса коммуникации. *Wiesz / wiesz / знаешь* организуют сам процесс общения, открывая и закрывая информационное поле, на которое во многих случаях они оказывают влияние. Этим обуславливается частая реализация ими воздействующей и экспрессивной функций. Подробный анализ *wiesz / wiesz / знаешь* и их разнообразных вариантов показывает, к каким существенным конструктивным элементам высказывания они принадлежат.

Подобными качествами обладают фатические маркеры *rozumiesz / rozumíš (chápeš) / понимаешь*, описанные в четвертой главе. Обращает на себя внимание их главная семантическая функция, понимание, апеллирующая к основным умениям, которые делают возможным коммуникацию – кодирование и декодирование текста, т.е. *de facto* контролирование речевой ситуации.

Принцип селективного анализа отдельных операторов подтверждает группа анализируемых в пятой главе «мыслительно-воображаемых» выражений. Задачей этих элементов является стимуляция определенного ментального состояния адресата, что приводит к тому, что выполняемая ими фатическая функция нередко уступает место воздействующей и экспрессивной функциям.

Описываемые в следующей главе польские операторы типа *sluchaj* и их чешские и русские соответствия убедительно свидетельствуют о специфике этой группы «сильных» метатекстовых выражений. «Слуховые» компоненты принадлежат к важным инициальным фатическим элементам высказывания, позволяющим, к примеру, плавно изменить тему разговора. Кроме того, это потенциальные элементы персуазивной стратегии, формирующей оценки или взгляды собеседника.

Седьмая глава поднимает проблему «зрительных» маркеров типа *patrz(po)patrz / (po)смотри / (po)divěj (se)*, нередко опускаемую при изучении фатических сигналов. Выдвигается тезис, что это связано с их семантикой, которая обращается к чувству, менее всего используемому в процессе речевой коммуникации. Метатекстовая функция не является их ведущей функцией. Существенны описанные в главе различия между функционированием польских «зрительных» маркеров и функционированием их чешских и русских эквивалентов, что часто препятствует их взаимной субституции.

Представленный в последней главе анализ польских, чешских и русских метатекстовых элементов, оформляющих стимулирующие вопросы в исследуемых языках, показывает специфику функционирования наиболее разнообразной, а вместе с тем дифференцированной с формальной точки зрения группы выражений, реализующих фатическую функцию.

В работе уделяется внимание появляющимся при сопоставлениях такого рода сомнениям на тему переводимости единиц, в большой степени десемантизированных, описание которых является скорее описанием функции и контекста употребления, чем значения. Подчеркивается сложность вопросов, связанных с принципами как внутри-, так и межъязыковой субституции метатекстовых выражений, а также границами их взаимной функциональной эквивалентности.

Redaktor
Magdalena Starzyk

Projektant okładki
Paulina Tomaszewska-Cieply

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Lidia Szumigała

Copyright © 2010 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1877-6

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,5. Ark. wyd. 13,0.
Papier offset. kl. III, 90 g   Cena 20 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

Cena 20 zł

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-1877-6